বিজয়া

শ্ৰীআনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱা
চোলাধৰা, যোৰহাট

—চপলা সাহিত্য সদন—
পুস্তক প্ৰকাশ আৰু প্ৰচাৰ প্ৰতিষ্ঠান
শ্বিলং ঃঃ অসম

প্ৰকাশক ঃ
শ্ৰীবিভুভূষণ চৌধুৰী
অসমীয়া সাহিত্য মন্দিৰ
পোষ্ট বক্স নং ১ ঃঃ শ্বিলং

পৰিবেশক ঃ
চপলা বুক ষ্টল
শ্বিলং ঃঃ অসম
[১৬৮।৩।১।৬৩]

মুদ্ৰাকৰ ঃ
শ্ৰীফণিভূষণ ৰায়
প্ৰৱৰ্ত্তক প্ৰিণ্টিং এণ্ড হাফটোন লিমিটেড
৫২।৩, বিপিন বিহাৰী গাঙ্গুলী ষ্ট্ৰীট
কলিকতা - ১২

তৃতীয় সংস্কৰণ
১৯৬৩ চন

মুল্য—২'০০ নঃ পঃ

শ্ৰদ্ধাপদ,

শ্ৰীযুক্ত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ—

আপোনাৰ সাধনাৰ দানতহে মোৰ মানসত 'বিজয়া'ই জন্ম পাইছে। আপোনাৰ জিলিঙণিতে মোৰ নিঃকিন হাত দুখন ধুৱাই লৈ আপোনাকে সভক্তিৰে 'বিজয়া'ক অৰ্পণ কৰিলোঁ। ইতি—
বকুলবন চাওখাট। ২৯ শাওণ। ১৮৫৪॥

শ্ৰীআনন্দ চন্দ্ৰ বৰুৱা

পাতনি

কিছুমান দিনৰ আগেয়ে "আৱাহন" কাকতত স্পেনিচ ভাষাত লিখা এখন নাটকৰ বিষয়ে এটা প্ৰবন্ধ লিখিছিলো। সেই নাটকৰে গল্পটো অৱলম্বন কৰি শ্ৰীযুত আনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱাদেৱে "বিজয়া" নাটক লিখিছে। লেখক তৰুণ অসমীয়া সাহিত্যত সুপৰিচিত। আশা কৰো অসমীয়া নাটঘৰত এই নাটকৰ আদৰ হ'ব। পাতনি স্বৰূপে মোৰ ক'বলগীয়া একো নাই। লেখকৰ ইচ্ছা অনুসৰি "আৱাহন'ত ওলোৱা প্ৰবন্ধটোকে তলত তুলি দিয়া হ'ল।

* * * * *

* * * * *

মধ্যযুগৰ ইউৰোপীয় সাহিত্যত এনে অনেক উপাখ্যান পোৱা যায় যিবিলাক ভিন ভিন ৰূপত আধুনিক সাহিত্যতো আবির্ভাৱ হৈছে। ইয়াৰ কোনো কোনো উপাখ্যান দুটা তিনটা সাহিত্যত বিয়পি পৰিছে কোনোটোক বা একেটা সাহিত্যতে একাধিক লেখকে বেলেগ বেলেগ ৰূপ দিছে। ডন জুৱানৰ উপাখ্যান স্পেনিচ, ইংৰাজী, ফৰাছী আৰু জাৰ্মান সাহিত্যৰ নিজস্ব হৈছে, ট্ৰিষ্টানৰ উপাখ্যান ইংৰাজী, ফৰাছী আৰু জাৰ্মান সাহিত্যত যুগমীয়া হৈছে। এইবিলাকৰ বিষয়ে কেতিয়াবা কোৱা যাব। আজি যিটো উপাখ্যানৰ কথা কব খোজা হৈছে সেইটো এটা কৰুণ প্ৰণয়কাহিনী, সি অকল স্পেনিচ সাহিত্যত আবদ্ধ হৈ আছে। কিন্তু তাকে অৱলম্বন কৰি ষোল শতিকাৰে পৰা অনেক স্পেনিচ লেখকে কাব্য আৰু বিশেষকৈ নাটক ৰচনা কৰিছে। বেলেগ বেলেগ ৰূপান্তৰ গ্ৰন্থবিলাকৰ বিষয়েই স্পেনিচ ভাষাত সুকীয়া কিতাপ লিখিব লগাত পৰিছে, কিন্তু তাৰ ভিতৰত

মাথোন এখনেহে স্পেনিচ সাহিত্যত চিৰস্থায়ী আসন লাভ কৰিছে। সেইখন হৈছে এখন নাটক, জুৱান হাৰ্টচেনবুছৰ Los Amantes de Teruel 'টেৰুয়েল নগৰৰ প্ৰণয়ী'। নাটকখন উনৈচ শতিকাৰ প্ৰথম ভাগত লিখা হৈছিল। এই সময়তে ইউৰোপীয় সাহিত্যত ৰোমাণ্টিক আন্দোলন বুলি যি এটা প্ৰবল অনুভূতিৰ ঢৌ উঠে সি স্পেইনতো দেখা দিছিল। 'টেৰুয়েলৰ প্ৰণয়ী' ৰোমাণ্টিক নাটকৰ এটা ভাল নিদৰ্শন।

নাটকখনৰ ঘটনা সুদূৰ মধ্যযুগৰ। সেই সময়ত ইছলামধৰ্ম্মী মুৰ-বিলাকে স্পেইনৰ কোনো কোনো অংশত ৰাজত্ব কৰিছিল। ভালেন্সিয়া প্ৰদেশত এজন মুৰ ৰজাই ৰাজত্ব কৰিছিল। টেৰুয়েল নগৰ ভালেন্সিয়া প্ৰদেশৰ বাহিৰে। নাটকখনৰ ঘটনাৱলীৰ চমু বিবৰণ তলত দিয়া হল।

(১)

ভালেন্সিয়াৰ মুছলমান ৰজাৰ কাৰেঙৰ এটা সুসজ্জিত কোঠাত এজন ডেকা স্পেনিচ বীৰ শুই আছে। তেওঁক দেখিলে বন্দী বুলি বোধ হয়। তেওঁ ভাগৰত অৱশ হৈ টোপনিত লালকাল হৈ আছে। ওচৰতে ৰজাৰ বেগমে থিয় হৈ এজন কৰ্ম্মচাৰীৰ লগত কথা পাতিছে। ডেকাজনৰ বিছনাৰ ওচৰতে এখন কাপোৰত তেজেৰে কিবা লিখা আছে, কিন্তু তালৈ তেওঁ কাণ কৰা নাই। বেগমৰ কথাৰ পৰা বুজা যায় যে স্বামীৰ লগত তেওঁৰ সম্ভাৱ নাই। বেগমে কলে যে ৰজাৰ লম্পট স্বভাৱ আৰু তেওঁ সহ্য নকৰে। সেই ৰাতিয়েই তেওঁ কিছুমান বিশ্বাসী অনুচৰ লগত লৈ ভালেন্সিয়া নগৰ ত্যাগ কৰিব কিন্তু লগত এই স্পেনিচ ডেকাজনকো লৈ যাব।

ডেকা বীৰজনে লাহে লাহে সাৰ পালে। তেওঁ ক'ত আছে তালৈ মন কৰি আচৰিত হল। এটা ডকাইতৰ পোতাশালত তেওঁ বন্দী হৈ আছিল। কোনে তেওঁক তাৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰি আনি এই

ৰাজকাৰেঙত শুৱাই থৈছেহি? বেগমে নিজৰ পৰিচয় লুকাই ৰাখি লাহে লাহে কলে যে তেওঁ আচৰিত হব নালাগে। ভালেন্সিয়াৰ বেগমৰ তেওঁৰ ওপৰত দয়া হৈছে, বেগমেই তেওঁক উদ্ধাৰ কৰি আনিছে। কিন্তু তেওঁ কোন, ক'ৰ পৰা আহিছে? ডেকাজনে কলে যে টেৰুয়েল চহৰত তেওঁৰ ঘৰ, তেওঁৰ নাম মাৰ্ছিলা। সেই নগৰৰে ইজাবেল নামে এজনী শুৱনী ছোৱালীক তেওঁ সকৰে পৰা ভাল পায়। কিন্তু ইজাবেল ডাঙৰ হলত বাপেকে তাইক ডন ৰড্ৰিগো বুলি এজন চহকী মানুহক বিয়া দিব খুজিলে, মাৰ্ছিলাক দুখীয়া বুলি গ্ৰহণ নকৰিলে। মাৰ্ছিলা আৰু ইজাবেলে কাবৌ-কোকালি কৰাত মাৰ্ছিলাক ছবছৰ সাদিন সময় দিয়া হল। সেই সময়ৰ ভিতৰত যদি তেওঁ বিদেশলৈ গৈ চহকী হৈ আহিব পাৰে তেনেহলে তেওঁ ইজাবেলক পাব, নহলে নাপায়। মাৰ্ছিলাই ছবছৰ দেশে-বিদেশে ঘূৰি বহুত ধন-সম্পত্তি উপাৰ্জ্জন কৰে। কিন্তু দেশলৈ ঘূৰি আহোতে বাটত ডকাইতৰ হাতত বন্দী হয়। সেই ডকাইতৰ বন্দীশালৰ পৰাই দয়ালু বেগমে তেওঁক ৰক্ষা কৰি অনাইছে।

বেগমে আত্মগোপন কৰি মাৰ্ছিলাক কলে যে ইজাবেলৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰেম নিশ্চয় প্ৰশংসনীয় কিন্তু তেওঁৰ প্ৰতি ইজাবেলৰ প্ৰেম ইমান দিনৰ পিচতো অচল হৈ আছেনে? যদি এতিয়া আন এগৰাকী মহিলাই মাৰ্ছিলাক নিজৰ হিয়া দান কৰে তেওঁ সেই হিয়া গ্ৰহণ নকৰিবনে?

মাৰ্ছিলাই কলে—"ইজাবেলৰ বাহিৰে মোৰ আৰু কোনো নাই।"

বেগমে কলে—যদি স্বয়ং ভালেন্সিয়াৰ বেগম তোমাৰ প্ৰেমা-কাঙ্ক্ষিণী হয় তেনেহলেও তুমি ইজাবেলক পাহৰিব নোৱাৰিবানে?"

মাৰ্ছিলাই উত্তৰ দিলে—"নোৱাৰোঁ"।

বেগমে তেতিয়া কলে—“ময়েই ভালেন্সিয়াৰ জুলিমা বেগম। এতিয়া তোমাৰ উত্তৰ কি মই জানিব খোজো।”

মাৰ্ছিলাই আচৰিত হৈ কলে যে বেগমৰ ওচৰত তেওঁ চিৰ-কৃতজ্ঞ, বেগমে তেওঁৰ জীৱন ৰক্ষা কৰিছে। কিন্তু ইজাবেলেই তেওঁৰ একমাত্ৰ নায়িকা, আনক তেওঁ ভাল পাব নোৱাৰে কিন্তু তেওঁ বেগমৰ কাৰণে এটা ডাঙৰ কাম কৰিব। এই বুলি মাৰ্ছিলাই তেজৰ আখৰ থকা কাপোৰখন দেখুৱাই কলে যে তেওঁ ডকাইতৰ পোতাশালত বন্দী হৈ থাকোতে ভালেন্সিয়াৰ ৰজাৰ বিৰুদ্ধে এটা ডাঙৰ ষড়যন্ত্ৰ আবিষ্কাৰ কৰে। আন উপায়েৰে তাৰ বাতৰি দিব নোৱৰাত তেওঁ এখন কাপোৰত ষড়যন্ত্ৰৰ কথাটো নিজৰ গাৰ তেজেৰে লিখি তাক বাহিৰলৈ পেলাই ৰজাক জাননী দিব খুজিছিল। ৰজা সেইদিনা গধূলি প্ৰবাসৰ পৰা ফিৰি অহাৰ কথা, ৰাতি তেওঁক ডকাইতৰ চৰ্দ্দাৰে দলে বলে আক্ৰমণ কৰিব। কিন্তু ষড়যন্ত্ৰৰ কথা ওলাই পৰিছে। মাৰ্ছিলাই হাতত তৰোৱাল লৈ ৰজাৰ কাৰণে যুঁজ কৰিব। এই কথা শুনি জুলিমা বেগমে উদাসীন হৈ কলে—“ৰজাৰ ৰক্ষা ৰজাই কৰিব। মই আজি ৰাতিয়েই এই দেশ ত্যাগ কৰি যাম। কিন্তু তুমি মোৰ ভয়ঙ্কৰ প্ৰতিহিংসাৰ কাৰণে সাজু হোৱাঁ। মোৰ হিয়াত যি ঈৰ্ষ্যাৰ জুই জ্বলাইছে সি যেন সুখী হবলৈ আশা নকৰে।”

(২)

এবাৰ টেৰুয়েল চহৰলৈ যোৱা যক। টেৰুয়েল নৈৰ পাৰত এখন দুৰ্গবেষ্টিত পুৰণি নগৰ। ইজাবেলৰ বাপেক প্ৰবাসৰ পৰা ঘৰলৈ ফিৰি আহিছে। তেওঁ ঘৰত এটা আচৰিত ঘটনাৰ কথা কলে। প্ৰবাসত থাকোতে এঠাইত এটা চেৰাবলিয়া মানুহে তেওঁক হত্যা কৰিব খুজিছিল, কিন্তু পিচত তেওঁৰ আগতে সি নিজেই আপোনঘাতী হ'ল।

ইজাবেলৰ বিয়াৰ কথাও ওলাল। ছবছৰ সাদিনৰ ভিতৰত মাৰ্-ছিলা চহকী হৈ ফিৰি নাহিলে ইজাবেলৰ বাপেকে তাইক ডন্ ৰড্ৰিগোক দিম বুলি কথা দিছিল। সময় উকলি যাব লগা হল। আৰু কেই দিনমান আছে মাথোন। মাৰ্ছিলা ফিৰি নাহিলে ইজা-বেলে ডন্ ৰড্ৰিগোক বিয়া কৰাব লাগিব। তাইৰ আপত্তি, দুখ বেজাৰতকৈ বাপেকৰ প্ৰতিজ্ঞা ডাঙৰ। ইজাবেলৰ মাক কিন্তু ইমান কাঠ-চিতিয়া নহয়। মাকে ইজাবেলৰ দুখ বুজিছিল, আৰু এতিয়াও তাইক বহুত সান্ত্বনা দিলে। সতী সাধ্বী আৰু পৰোপকাৰী বুলি ইজাবেলৰ মাকৰ বৰ নাম আছিল।

ডন ৰড্ৰিগো ইজাবেলৰ মাকক দেখা কৰিবলৈ আহিছে। তেওঁ আহিয়েই বিয়াৰ কথা উলিয়ালে। ইজাবেলৰ মাকে তেওঁক কলে যে ইজাবেলে সৰুৰে পৰা মাৰ্ছিলাক ভাল পায়। তেওঁ মাক হৈ তাইক তাই ভাল নোপোৱা মানুহ এজনক বিয়া কৰিবলৈ কয় কেনেকৈ? ডন ৰড্ৰিগো হোজা বিধৰ মানুহ আছিল। ক্ৰুৰ আৰু নিঠুৰ বুলিও তেওঁক ইজাবেলে ঘিণ কৰিছিল। ডন ৰড্ৰিগোৱে লাহেকৈ কলে “আপুনি ক'ব পাৰেনে? মন্থন নগৰৰ ৰ'জাৰ বোলা চেৰাবলিয়া মানুহটো মৰিল। সি আপোনাৰ স্বামীৰ আগতে আপোনঘাতী হৈ মৰিল। অৱশ্যে সেইটো তাৰ পক্ষে উচিতেই হল।”

ইজাবেলৰ মাকে দুখ কৰি ক'লে যে মানুহটো বৰ দুৰ্ভগীয়া আছিল। সি মৰাৰ কথা তেওঁ এতিয়াহে শুনিছে। ডন ৰড্ৰিগোৱে ক'লে “এৰা মানুহটো দুৰ্ভগীয়া। কিন্তু সি এই দেশৰ এগৰাকী সতী সাধ্বী আৰু বৰ বিখ্যাত মহিলাক নষ্ট কৰি থৈ গৈছে। তেওঁ তালৈ দিয়া কিছুমান চিঠিও মোৰ হাতত আছে।

ইজাবেলৰ মাক উচপ খাই উঠিল। কিহৰ চিঠি? কি চিঠি

ডন ৰড্রিগোৰ হাতত আছে ? ডন ৰড্রিগোৱে প্রকাৰান্তৰে ইয়াকে ক'লে যে "হয় ইজাবেলক কৈ-মেলি মোৰ লগত বিয়া দিয়া, নহয় তোমাৰ কলঙ্ক-কাহিনী প্রকাশ কৰি তোমাৰ ভণ্ড সতীত্বতৰ গৌৰৱ ধ্বংস কৰিম।"

ইজাবেলে এইবিলাক কথা ভিতৰৰ পৰা শুনি আছিল। ডন ৰড্রিগোক বিয়া নকৰালে সি মাকৰ কলঙ্কৰ কথা গোটেইখনতে প্রচাৰ কৰি প্রতিশোধ লব, সেইটো ধ্রুৱ। ইফালে মাৰ্‌ছিলালৈ বাট নোচোৱাকৈ ডন ৰড্রিগোক বিয়া কৰালে, আজন্মকাল যাক ভাল পাই আহিছে তেওঁৰ প্রতি বিশ্বাসঘাতকতা কৰা হব। এনেতে এজনী চাকৰণীয়ে খবৰ দিলেহি, এজন অচিনাকি মুৰ জাতীয় ডেকাই তেওঁক লগ পাব খুজিছে।

এই মুৰ জাতীয় ডেকাজন কোন ? তেওঁ ভালেন্সিয়াৰ জুলিমা বেগম, ছদ্মবেশ ধৰি আহিছে। ডেকাজনে কলে যে তেওঁ বহুত দেশ ফুৰি আহিছে, তেওঁ মাৰ্‌ছিলাৰ খবৰ ক'ব পাৰে। ইজাবেলে উত্রাৱল হৈ মাৰ্‌ছিলাৰ বাতৰি সুধিলে—ডেকাজনে কলে মাৰ্‌ছিলাক ভালেন্সিয়াৰ ৰজাই বন্দী কৰিছিল। কিন্তু তাতে বেগমৰ লগত তেওঁৰ গুপ্ত প্রণয় হয়। এই কথা ৰজাই গম পোৱাত বেগম পলাই যায়। মাৰ্‌ছিলা কিন্তু আৰু এই জগতত নাই।

ইজাবেল এই কথা শুনি মূৰ্চ্ছা গ'ল। মাৰ্‌ছিলাৰ বিশ্বাসঘাতকতা আৰু মৃত্যুৰ কথাই তাইৰ হিয়া ভেদিলে। কিন্তু ডন ৰড্রিগো এনেয়ে এৰা বিধৰ মানুহ নহয়। মাকক কলঙ্কৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবৰ কাৰণে ইজাবেল ডন ৰড্রিগোক বিয়া কৰাবলৈ বাধ্য হল।

(৩)

ভালেন্সিয়াৰ ৰাজকৰ্ম্মচাৰী আডেল টেৰুয়েল নগৰলৈ আহিছে। তেওঁ আহি মাৰ্‌ছিলাৰ বাপেকক এটা অদ্ভুত খবৰ দিলে। মাৰ্‌-

ছিলা মৰা নাই। ভালেন্সিয়াৰ পলৰীয়া বেগমে মিছা খবৰ দি ঠগিলে। জুলিমা বেগম পলাই অহাৰ পিচত মাৰ্‌ছিলাই ভালেন্সিয়াৰ ৰজাক হত্যাকাৰীৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰে। কৃতজ্ঞ ৰজাই তেওঁক বহুত ধন-সোণ দি টেৰুয়েললৈ পঠাই দিছিল। মাৰ্‌ছিলাই আগ জাননী দিবলৈ এজন মানুহকো পঠাইছিল। এই কথা শুনি মাৰ্‌ছিলাৰ বাপেকে ক'লে যে তেনে এজন মানুহ আহিছিল হয়, কিন্তু তেওঁ ডকাইতৰ হাতত জখম হৈ অচেতন হৈ পৰি আছে। কিন্তু মাৰ্‌-ছিলা ক'লৈ গ'ল ?

টেৰুয়েল চহৰৰ অলপ আঁতৰলৈ যোৱা যক। এজোপা গছৰ তলত মাৰ্‌ছিলাক দেখা গৈছে। তেওঁক দেখোন কোনোবাই গছ-জোপাতে বান্ধি থৈছে। কাৰবাৰ ভৰিৰ খোজ শুনা গৈছে। হঠাৎ ক'ৰবাৰ পৰা ছদ্মবেশী জুলিমা বেগম আহি মাৰ্‌ছিলাৰ আগত উপস্থিত হল।

জুলিমাক দেখি মাৰ্‌ছিলা স্তম্ভিত হল। জুলিমাই ক'লে তেওঁ এটা বাতৰি দিবলৈ আহিছে। ডন ৰড্রিগোৰ লগত ইজাবেলৰ বিয়া হৈ গৈছে। অকল সেয়ে নহয় জুলিমাই নিজেই ডকাইতৰ হতুৱাই মাৰ্‌ছিলাক আক্রমণ কৰোৱাই গছত বন্ধাই থয়, যাতে মাৰ্‌ছিলা টেৰুয়েল পোৱাৰ আগতে ইজাবেলৰ বিয়া হৈ যায়। ভালেন্সিয়াৰ বেগমৰ প্রেম-প্রত্যাখ্যান কৰাৰ প্রতিফল এয়ে।

বেগম গুচি যোৱাৰ পিচত মাৰ্‌ছিলাৰ বাপেক আৰু অন্যান্য মানুহ আহি মাৰ্‌ছিলাক মুক্ত কৰি দিলে। কিন্তু খং বেজাৰ আৰু নিৰাশাত মাৰ্‌ছিলা উন্মত্ত হৈ উঠিল। ছবছৰৰ কঠোৰ পৰিশ্রম আৰু জীৱনৰ সোণালী সপোন একমুহূৰ্ত্ততে চুৰমাৰ হৈ গ'ল। পৰম শত্রু ডন ৰড্রিগোক নিষ্ঠুৰভাবে বধ কৰিব বুলি মাৰ্‌ছিলাই গৰ্জ্জিবলৈ ধৰিলে।

ইজাবেলে এইবিলাক কথা কব নোৱাৰে। মাৰ্‌ছিলা আহি যে টেকুয়েল পাইছে সেই খবৰ তাই পোৱা নাই। ইজাবেল এতিয়া ডন ৰড্রিগোৰ বিবাহিতা ভাৰ্য্যা। তাই মাৰ্‌ছিলা মৰিল বুলিয়েই ভাবি আছে।

(৪)

ভালেন্সিয়াৰ ৰাজকৰ্ম্মচাৰী আডেল ইজাবেলক দেখা কৰিবলৈ আহিছে। তেওঁ কিছুমান নতুন বাতৰি দিলে। জুলিমা বেগমে ডন ৰড্রিগোৰ ঘৰতে আশ্রয় লৈছেহি। ইজাবেল সাৱধান হোৱা উচিত। মাৰ্‌ছিলা মৰা নাই। ভালেন্সিয়াৰ কৃতজ্ঞ ৰজাই মাৰ্‌ছিলাক কিদৰে ধন সোণ দি টেকুয়েললৈ পঠাই দিছিল, ব্যভিচাৰিণী বেগম জুলিমাই কিদৰে প্রতিশোধ ললে—সকলো কথা কৰ্ম্মচাৰীজনে ইজাবেলক কলে। তেওঁ আৰু কলে যে ভালেন্সিয়াৰ ৰজাই বেগমক ধৰি নিবলৈ মানুহ পঠাইছে। ইজাবেলে তেওঁক ঘৰৰ পৰা উলিয়াই দিব লাগে। ইজাবেল এই প্ৰস্তাৱত সন্মত নহল। অতীতৰ কথা পাহৰি তাই বেগমক ক্ষমা কৰিছে।

খিৰিকীৰ ওচৰত মাৰ্‌ছিলাক দেখা গৈছে। তেওঁ কত কথা ভাবিছে। আজি স্মৃতিৰ জুই তেওঁৰ বুকুত জ্বলিছে। চেতন আৰু অচেতন অৱস্থাৰ মাজতে তেওঁ কোনো মতে প্রাণ ধাৰণ কৰি আছে। ইজাবেলে মাৰ্‌ছিলাক দেখিলে আৰু প্রশান্তভাবে তেওঁৰ লগত কথা কলে। ইজাবেলে তাইৰ প্রেম সদায় অচল অটল হৈ থাকিব বুলি মাৰ্‌ছিলাৰ আগত প্রতিজ্ঞা কৰিছিল। আজি মাৰ্‌ছিলাই সেই প্রতিজ্ঞা সোঁৱৰাই দিলে। ইজাবেলে নিজৰ প্রতিজ্ঞা নাৰাখিলে কিয়? ইজাবেলে কব কি? ডন ৰড্রিগোক তাই কিয় বিয়া কৰালে সেইটো মুখ ফুটাই কব পৰা কথা হোৱা হলে সেই ঘৃণনীয় মানুহ-

টোক তাই বিয়া কৰোৱাৰে একো আৱশ্যক নহলহেঁতেন। ইজাবেলে মনে মনে মাকৰ কথা সুঁৱৰিলে, "আই! আই" (Madre madre !)

অৱশেষত ইজাবেলে ক'লে যে তাইৰ নিজৰ গাতেই দোষ। তাই মাৰ্‌ছিলাৰ ক্ষমা ভিক্ষা বিচাৰিছে। এইবুলি ইজাবেলে কান্দিবলৈ ধৰিলে। মাৰ্‌ছিলা বৰ বিচলিত হ'ল। ইজাবেলৰ প্রেমৰ সৰলতাৰ বিষয়ে তেওঁৰ সন্দেহ নাছিল। কিন্তু তেওঁৰ তেতিয়া উন্মাদ অৱস্থা। তেওঁ উদ্‌ভ্ৰান্ত হৈ ক'লে যে তেওঁ ইজাবেলক এৰিব নোৱাৰে, তেওঁ ইজাবেলক বলেৰে ডন ৰড্রিগোৰ ঘৰৰ পৰা লৈ যাব। ইজাবেলে স্তম্ভিত হৈ কলে তাই এতিয়া লোকৰ বিবাহিতা ভাৰ্য্যা, ডন ৰড্রিগো তাইৰ স্বামী। মাৰ্‌ছিলাৰ লগত কথা পতাও তাইৰ উচিত নহয়। ইজাবেলে ডন ৰড্রিগোক মাতিব খুজিলে, কিন্তু মাৰ্‌ছিলাই কলে যে ডন ৰড্রিগো তাত নাই। তাক তেওঁ দ্বন্দ্বযুদ্ধত পৰাস্ত কৰি জখম কৰি থৈ আহিছে। মাৰ্‌ছিলাই আৰু কলে যে জখম হবৰ সময়ত ডন ৰড্রিগোৱে কৈছিল "তোমাৰ জয় হল হয়। কিন্তু মই ইজাবেল আৰু ইজাবেলৰ মাক-বাপেকৰ ওপৰত প্রতিশোধ লম। চিঠিবিলাক এতিয়াও মোৰ হাতত আছে"—সেই ভয়ঙ্কৰ চিঠিবিলাক যাৰ কাৰণে ইজাবেলৰ আত্ম-বিসৰ্জ্জন। মাৰ্‌ছিলাই পোনেই সুধিলে "সেইবিলাক কি চিঠি?" মাৰ্‌ছিলাই অৱশ্যে চিঠিৰ আচল ঘটনাটো কব নোৱাৰে। তেওঁ ভাবিলে, কাৰ কলঙ্ক-কাহিনী সেই চিঠিবিলাকত লুকাই আছে? ইজাবেলৰ নিজৰ নহয়তো? এই ভয়ঙ্কৰ ৰহস্য প্রকাশ কৰিব নোৱাৰি ইজাবেলে বিষম সমস্যাত পৰি খঙেৰে কলে "মাৰ্‌ছিলা! তোৰ পদে পদে অমঙ্গল ঘূৰে। মই তোক ঘৃণা কৰোঁ।"

মাৰ্‌ছিলাৰ মৃৰত স্বৰগ ভাগি পৰিল। যাঠি তৰোৱালৰ আঘাত, সাত বছৰৰ দুখ-কষ্ট অপাৰ দুৰ্ভাগ্য দুৰাশাই যি বীৰৰ প্ৰাণ-দুৰ্গ লৰাব নোৱাৰিলে আজি ইজাবেলৰ এটা কথাই তেওঁৰ জীৱন-শক্তি ৰোধ কৰি দিলে। অৱশেষত ইজাবেলেও তেওঁক ঘৃণা কৰিলে। মাৰ্‌ছিলা ঢলি পৰিল। ইজাবেলে তেওঁক ধৰি ধৰি ভিতৰলৈ লৈ গ'ল।

মানুহৰ হাই-উৰুমি শুনা গৈছে। ধৰ মাৰ এনে শব্দ কাণত পৰিছে। ভালেন্সিয়াৰ ৰাজকৰ্মচাৰী আডেল আৰু অনেক মানুহ লৰি-ধাপৰি আহিছে। আডেলে ঘোষণা কৰিলে যে তেওঁ ভালেন্সিয়াৰ বেগমক ৰজাৰ আদেশমতে হত্যা কৰিছে। মাৰ্‌ছিলাৰ সৰ্ব্বনাশ কৰি ইজাবেলকো হত্যা কৰিবলৈ বেগম টেৰুয়েললৈ আহিছিল। এখন বিষাক্ত তৰোৱাল দেখুৱাই তেওঁ তেওঁৰ কথাৰ প্ৰমাণ দিলে।

এই হাই-উৰুমি ভেদ কৰি ভিতৰত এটা কৰুণ স্বৰ শুনা গৈছে "হায়!" ভিতৰৰ দুৱাৰ খোলা হ'ল। ইজাবেলক মাকৰ গাত ঢলি পৰি থোৱা দেখা গৈছে। মাৰ্‌ছিলা মূৰ্চ্ছিত অৱস্থাত। কিন্তু মাৰ্‌ছিলাৰ আৰু চেতনা নাহিবনেকি? এজনে কলে "গাত সাৰ-সুৰ একো নাই।" কিন্তু মাৰ্‌ছিলাৰ প্ৰাণ পখী তাৰ আগতে উৰি গৈছে।

কোনোবা এজনে কলে "জুলিমাৰ প্ৰতিশোধ পূৰ্ণ হ'ল।" ইজাবেলে কলে "জুলিমা নহয়, ময়েই মাৰ্‌ছিলাৰ মৃত্যুৰ কাৰণ। হঠাৎ মই কলোঁ 'তোক ঘৃণা কৰো।' সেয়ে কাল হল।"

ইজাবেলৰ হৈছে কি? তাই ঢলি পৰি গৈছে; মাক-বাপেকে চিঞৰিছে—"ইজাবেল! ইজাবেলে!" ইজাবেল কিবা এটা বলকিছে—

অপৰাধ মোৰ কৰিবা মৰ্ষণ,
আছিলোঁ তোমাৰে আছোঁ এতিয়াও;

তোমাৰে গুৰিতে পাবলই ঠাই,
ছুটিছে ই মোৰ ব্যাকুল প্ৰাণ।

ইজাবেল মাৰ্‌ছিলাৰ মৃত-দেহৰ ওচৰলৈ যাব খুজিছিল। কিন্তু ওচৰ নৌ পাওঁতেই তাইৰ প্ৰাণহীন দেহ মাটিত বাগৰি পৰিল।

* * *

ওপৰত 'টেৰুয়েলৰ প্ৰণয়ী' নাটকৰ উপাখ্যানটোৰ চমু আভাস দিয়া হৈছে। ইজাবেলৰ চৰিত্ৰটো আলোচনা কৰিলে স্বভাৱতে চেক্সপীয়েৰৰ জুলিয়েটলৈ মনত পৰে। কিন্তু ইজাবেল আৰু জুলিয়েট এই চৰিত্ৰ দুটাত সম্পূৰ্ণ বেলেগ বেলেগ ধৰণৰ প্ৰেমৰ চিত্ৰ অঁকা হৈছে। সকলোৱে জানে যে বংশগত কাৰণত ৰমিয়ৰ লগত জুলিয়েটৰ বিয়া নিষিদ্ধ আছিল। সেই কাৰণেই তেওঁবিলাকে গোপনে প্ৰণয়-পাশত বান্ধ খাইছিল। সেই সময়ত জুলিয়েটৰ বয়স চৈধ্য বছৰ মাথোন। কিন্তু এই কোমল বয়সীয়া কিশোৰীৰ ব্যাকুলতা আৰু সাহ দেখিলে বিস্ময় মানিব লাগে। তাইৰ প্ৰেম এনে উদ্দাম গতিৰে চলিছে যে সি বংশ-পৰিয়াল, সমাজৰ বান্ধনি, মাক-বাপেকৰ তৰ্জ্জন-গৰ্জ্জন, মৰণৰ অনিশ্চিত ছায়া—সকলো অতিক্ৰম কৰি, এটা ধ্ৰুৱ লক্ষ্যৰ ফালে ছুটি মেলিছে। তাইৰ প্ৰেমে যেন কোনো বাধা-বিঘিনি বন্ধনকে নামানে—

Bondage is hoarse, and
may not speak aloud,
Else would I tear the cave where Echo Lies,
With repetition of my Romeos name

তাইৰ কথা-বাৰ্ত্তা আৰু সকলো আচৰণতে ব্যাকুল ভাব দেখা যায়—

O, she says nothing, Sir,
but weeps and weeps;
And now falls on her bed;
and then starts up,
And Tybalt calls; and thou on Romeo cries,
And then down falls again.

আকৌ,

O, bid me leap, rather than marry paris,
From off the battlements of yonder tower;
Or walk in thievish ways; or bid me lurk
Where serpents are; chain me with roaring bears,

ইত্যাদি।

সন্ন্যাসী লৰেন্সে যেতিয়া জুলিয়েট কিছুমান সময় অচেতন হৈ থাকিবলৈ তাইক এটা ঔষধ দিয়ে তেতিয়া তাই মাটিৰ তলৰ মৰিশালিৰ অন্ধকূপত মূৰ্চ্ছিত অৱস্থাত ৰমিয়লৈ বাট চাই থাকিবলৈ তৎক্ষণাৎ সন্মত হল। Give me, give me! O tell not me of fear! অন্ধকাৰ-পূৰ্ণ শ্মশান-গৰ্ভৰ বিভীষিকাবিলাক এটা এটাকৈ তাইৰ মনলৈ আহিল। কিন্তু ৰমিয়ৰ কথা মনত পৰা মাত্ৰকে তাই ঔষধটো পান কৰি পেলালে। চেক্সপীয়েৰে ইচ্ছা কৰি জুলিয়েটৰ মুখত বিভীষিকাবিলাকৰ এটা দীঘলীয়া বৰ্ণনা দিছে, কিন্তু ৰমিয়ৰ কথা সুঁৱৰি ঔষধ পান কৰাৰ বিষয়ে এষাৰ মাথোন কথা কোৱাইছে— Romeo, I come! this do I drink to thee.

প্ৰাচীন গ্ৰীক কবিয়ে ক'বৰ দৰে জুলিয়েটৰ প্ৰেম "বিজুলীৰ লগত প্ৰবল কোবেৰে বলা থে্চৰ উত্তৰ "বায়ুৰ দৰে।" তাইৰ প্ৰেম এটা আকস্মিক উন্মাদ, এটা বিজুলীৰ চমক। এই কাৰণেই সন্ন্যাসী লৰেন্সে ৰমিয়ক কৈছিল "প্ৰবল উলাহৰ প্ৰবল পৰিণাম। জয়ৰ সময়তে তাৰ মৰণ, যিদৰে জুই আৰু খাৰৰ মিলন মুহূৰ্ত্তেতে অৱসান।" ডাঙৰ ডাঙৰ কবিসকলে কিন্তু মানৱ-প্ৰকৃতিৰ নানান্ ৰূপ দেখি এই আকস্মিক উন্মাদকো তাৰ সকলো বিভীষিকাৰ সৈতে বিশ্লেষণ কৰিছে। মহাকবি ডান্তেই তেওঁৰ "ডিভিনা কমেদিয়াত" ফ্ৰান্সেচকা ডা ৰিমিনিৰ চৰিত্ৰত এনে এটা উদ্ভ্ৰান্ত প্ৰেমৰ চিত্ৰ আঁকি ফ্ৰান্সেচকাৰ সামাজিক হিচাবে দূষিত প্ৰেমকো সৌন্দৰ্য্যৰ মহিমাৰে গৰীয়ান কৰি গৈছে। কালিদাসৰ শকুন্তলাতো তপো-বনবাসী মুনিকন্যা শকুন্তলাৰ এনে এটা আকস্মিক উন্মাদ দেখা যায়। কিন্তু কালিদাসৰ কল্পনা এনে সংযত যে কবিয়ে দুৰ্ব্বাসাৰূপী সামাজিক বিবেকৰ হতুৱাই মুনিকন্যাৰ তৰুণ চঞ্চলতাক কঠোৰ ভাৱে শাসন কৰোৱাইছে। ইউৰোপীয় কবিসকলে কিন্তু আকস্মিক অনুভূতিৰ এই বিহ্বল উচ্ছ্বাসটো তাৰ অবাধ-অৱস্থাতে বিশ্লেষণ কৰি চাইছে।

জুলিয়েটৰ চৰিত্ৰৰ লগত ইজাবেলৰ চৰিত্ৰ ৰিজাই চালে বৰ ডাঙৰ পাৰ্থক্য দেখা যাব। ইজাবেলৰ মুখত ব্যাকুল বাণী আৰু প্ৰেমৰ উচ্ছ্বাস শুনা নাযায়। প্ৰশান্ত, ধীৰভাবে ইজাবেল নিজস্ব ভাগ্যৰ কাৰণে বাট চাই আছে। তাইৰ ভাব আৰু ভাষাৰ নিৰোধেই তাইৰ অনুভূতিৰ গভীৰতাৰ চিনাকি দিছে। ভাগ্যৰ কত আঘাত ইজাবেলৰ মূৰৰ ওপৰত পৰিছে, কিন্তু সকলো ধুমুহা ধুপালনিৰ মাজত তাইৰ প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি জিলিকি উঠিছে। প্ৰেমৰ উচ্ছ্বাস বাণী বা বিলাপৰ ধ্বনি তোলাৰ আৱশ্যক নাই। ইজাবেলে মাকক কৈছে "হৃদয় বিষেৰে ভৰিছে। পাৰ নাভাগিলে আৰু নহয়। বিষাদ যাতনাৰ সাক্ষীৰূপে তোমালোকক মতা নাই। মাতিছোঁ এই শূন্য দেৱালৰ অচল শিলক, মাতিছোঁ এই প্ৰস্তৰমন্দিৰক যি নীৰৱে মোৰ মৰণ-কামনা শুনিছে, মাতিছোঁ এই প্ৰস্তৰমজিয়াক য'ত মোৰ কান্দোনে ছাব বহুৱাব পাৰিলেহেঁতেন, যদি সি তাৰ ওপৰত খোজ দিয়া মানুহবিলাকৰ দৰে কঠুৱা আৰু নিৰ্দ্দয় নহলহেঁতেন।"

ইজাবেলৰ প্ৰেম এটা বিৰাট অন্তৰ্ভেদী অনুভূতি। বাহিৰৰ বাধা-বিঘিনি যিমানেই বেছি হৈছে সি তিমানেই হিয়া ভেদি সোমাইছে। মাকক অপবাদৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ ইজাবেলে অকাতৰে ৰড্ৰিগোক বিয়া কৰালে। কিন্তু কলঙ্কিনী মাকৰ প্ৰতি তাইৰ ভক্তিতকৈ তাইৰ প্ৰেম বহুত ওপৰত। বিয়াৰ পিচত যেতিয়া মাৰ্ ছিলা তাইক দেখা কৰিবলৈ আহে তেতিয়া তাই কৈছে—

"চোৱাঁ, এতিয়া আৰু মই মোৰ নিজৰ নহওঁ। মই এতিয়া আন এজনৰ যি মোক তেওঁৰ মৰ্য্যাদাৰ ৰখীয়া কৰিছে। তেওঁৰ প্ৰতি মই বিশ্বাসী হৈ থাকিবলৈ বাধ্য। কিন্তু বিশুদ্ধ ব্ৰতে আমাৰ প্ৰেমক নিষ্কলঙ্ক কৰি ৰাখিছিল। বহুমূলীয়া মখমলৰ দৰে আমি তাৰ পৱিত্ৰতা ৰক্ষা কৰিম। পৃথিবীত যাতনা, কিন্তু স্বৰগত শান্তি বিৰাজিছে। মোৰ প্ৰেম তোমাৰ নিজস্ব, সি এতিয়াও তোমাৰে। তোমাৰ মূৰ্ত্তি মই চিৰকাল হিয়াত অঙ্কিত কৰি লৈ ফুৰিম, মোৰ হিয়াত তাক আৰাধনা কৰিম। মোৰ এই প্ৰতিজ্ঞা, মোৰ এই শপত……।" হিয়াত আঁকি লোৱা কথাটো প্ৰেমৰ ভাষাৰ এটা সাধাৰণ অঙ্গ, কিন্তু ইজাবেলৰ অনুভূতি ইমান গভীৰ যে তাৰ ভৰতে তাইৰ হিয়া ভাগিল। তাইৰ প্ৰেম এটা বলেৰে ৰোধ কৰি থোৱা হিয়াভেদী হুমুনিয়া। নৰোধৰ সীমা চৰি যোৱা মাত্ৰকে ইজাবেল এডাল লতাৰ দৰে ঢলি পৰিল। ইজাবেলে যদি ভাবিছিল যে সহিষ্ণুতা আৰু ধৈৰ্য্যই তাইৰ প্ৰেমক সদায় জয়ী কৰি ৰাখিব তেনেহলে তাইৰ সেই ধাৰণা ভুল হৈছিল। কাৰণ মানৱ-হিয়াৰ স্বাভাৱিক অনুভূতিবিলাকৰ নিৰোধৰ এটা সীমা আছে। ধৈৰ্য্যই সেই সীমা অতিক্ৰম কৰিব নোৱাৰে। চেক্সপীয়েৰৰ বয়োবৃদ্ধ ৰজা লিয়েৰেও এদিন তেওঁৰ দুৰ্দ্দান্ত ভাগ্যক তৰ্জ্জন কৰি কৈছিল—

No, I will be the pattern of all patience I will say nothing.

কিন্তু সকলোৰে জানে লিয়েৰ বলিয়া হল। একে কাৰণতে হিয়াভেদী অনুভূতিৰ অতিৰিক্ত নিৰোধে কুমলীয়া ইজাবেলৰ প্ৰাণ-শক্তিকে ৰোধ কৰি দিলে।

সূক্ষ্ম দৃষ্টিৰে চালে ইজাবেলৰ প্ৰেম এটা আধ্যাত্মিক বস্তু। সি বিশ্বপ্ৰবাহৰ এটা ধাৰা। তাৰ আৰম্ভ জন্মৰ আগতে আৰু মৰণৰ পিচতো তাৰ অন্ত নাই। ভালেন্সিয়াৰ বেগমৰ আগত মাৰ্ ছিলাই ইজাবেল আৰু তেওঁৰ প্ৰেম এইদৰে বৰ্ণাইছে—"বিশ্বখনিকৰৰ মাতৰ ধ্বনি শুনি ইজাবেল আৰু মই জন্মলাভ কৰিলোঁ। একে দিনতে একে সময়তে আমি চকু মেলিলোঁ।……পৰস্পৰক দেখাৰে পৰা, আন কি দেখাৰ আগৰে পৰা, পৰস্পৰৰ প্ৰতি ভালপোৱাৰ আবিৰ্ভাৱ হল। আমাক সৃষ্টি কৰোতে ঈশ্বৰৰ হাতৰ পৰশত আমাৰ দুই আত্মাক প্ৰেমে জলাই তুলিলে। শৈশৱতে প্ৰবল হোৱা আমাৰ হেঁপাহ আমাৰ প্ৰাগ্ জন্ম প্ৰেমৰ প্ৰতিকৃতি মাথোন। শোকৰ সংসাৰলৈ অহাৰ পিচতো ইজাবেল আৰু মোৰ পাৰ্থিৱ প্ৰেম আমাৰ আধ্যাত্মিক প্ৰাক্তন প্ৰেমৰ এটা স্মৃতি মাথোন।"

ভাৰতীয় পাঠকৰ পক্ষে এই কথাখিনি বুজা একো টান নহয়। কাৰণ প্ৰাক্তন প্ৰেমৰ ধাৰণাটো সংস্কৃত সাহিত্যত বহুত আগেয়ে বিকসিত হৈছিল—

জন্মান্তৰাধিগতকৰ্ম্মবিপাকজন্মৈ
বোন্মীলতি ক্কচন কস্যচনানুৰাগঃ।

এজনৰ প্ৰতি আন এজনৰ অনুৰাগ পূৰ্ব্বজন্মৰ কৰ্ম্মফলৰ পৰিণতি মাথোন। ভাৰতীয় পাঠকৰ এইটোও অবিদিত নহয় যে দেখাদেখি নোহোৱাকৈয়ো নল আৰু দময়ন্তীৰ পৰস্পৰ অনুৰাগ জন্মিছিল।

'ৰমিয়-জুলিয়েটৰ' লগত 'টেৰুয়েলৰ প্ৰণয়ীৰ' অন্যান্য যি সাদৃশ্য আছে সেই বিষয়ে একো নকলেও হব। 'টেৰুয়েলৰ প্ৰণয়ী' নাটকখন ওলোৱা মাত্ৰকে তাক স্পেনিচ দৰ্শক আৰু পাঠকশ্ৰেণীয়ে বৰ আদৰেৰে গ্ৰহণ কৰে। কিন্তু অনেকে কৈছিল যে ইজাবেল আৰু মাৰ্‌ছিলাৰ যি আকস্মিক মৃত্যু দেখুওৱা হৈছে সি স্বাভাৱিক হোৱা নাই, প্ৰেমে তেনেকৈ মানুহ মাৰিব নোৱাৰে। এই বিষয়ে ইয়াকে কব পাৰি যে মধ্যযুগৰ পৰা যিটো উপাখ্যান প্ৰচলিত হৈ আহিছে তাত প্ৰণয়ী দুজন এইদৰে মৰাৰ কথাহে পোৱা যায়। তদুপৰি পুৰণি কালৰে পৰা টেৰুয়েল নগৰত অনেকে বিশ্বাস কৰি আহিছে যে ইজাবেল আৰু মাৰ্‌ছিলাৰ কাহিনীটো এটা সঁচা ঘটনা। এতিয়াও সেই নগৰৰ এটা গিৰ্জ্জাত তেওঁ-বিলাকৰ মৃতদেহ থকা এটা কফিন দেখুওৱা হয়। ঐতিহাসিক পণ্ডিত-সকলে অৱশ্যে গল্পটো কাল্পনিক বুলিহে ভাবে। সি যি নহক ইজাবেলৰ আকস্মিক মৃত্যুৰ কথাটো বুজিবলৈ টান নহয়। তাই কমবয়সীয়া কুমাৰী, সেই অনুপাতে তাইৰ দুখৰ বোজা পৰ্ব্বতপ্ৰমাণ। তদুপৰি তাই মাৰ্‌ছিলাক চকুৰ আগতে মৰা দেখিলে। ইজাবেলৰ তুলনাত বীৰ মাৰ্‌ছিলাৰ আকস্মিক মৃত্যুৰ কাৰণ বুজিবলৈ অলপ টান হ'ব পাৰে। সেই কাৰণেই নাট্যকাৰে তেওঁৰ মৃত্যু পোনে পোনে ৰঙ্গমঞ্চত দেখুওৱা নাই। প্ৰথমতে ইজাবেলে মাৰ্‌ছিলাক ধৰি ভিতৰলৈ লৈ গৈছে। তাৰ পিচৰ দৃশ্যটোতহে মাৰ্‌ছিলাক অচেতন অৱস্থাত দেখা গৈছে। মাৰ্‌ছিলাৰ ওপৰত শোক আৰু দুৰাশাৰ এটা মাৰাত্মক আঘাত দেখুৱাবলৈকে লেখকে ভালেন্সিয়াৰ বেগমক কালসাপিনীৰ দৰে আঁকি ব্যভিচাৰ আৰু প্ৰতিহিংসাৰ সেই পৈশাচিক লীলাটো দেখুৱাইছে। মুছলমানৰ প্ৰতি কবিৰ জাতিগত বিদ্বেষ আছিল বুলি বোধ নহয়।

শ্ৰীকৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ।

নিবেদন

বিজয়া মোৰ নাটক লেখাৰ চতুৰ্থ চেষ্টা। শ্ৰদ্ধাস্পদ শ্ৰীযুক্ত কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ দেৱে 'আৱাহন'ত (১ম বছৰ, ৩য় সংখ্যা—পুহ ১৮৫১ শকত) লিখা "স্পেনিচ সাহিত্যৰ "ৰমিয়-জুলিয়েট" বোলা প্ৰবন্ধটিয়েই আমাক এই নাটক লেখোৱাইছে।

নাটকত ৰস সৃষ্টি কৰিবলৈ হ'লে প্লটটো মনোৰমকৈ সজাই ল'ব লাগে। উক্ত প্ৰবন্ধটিয়ে আমাক সেই বিষয়ে বিস্তৰ সহায় কৰিলে। এইটো নকলেও হ'ব যে, বিজয়াই আমাৰ যৌৱন-সুলভ মনৰ মাধুৰি সোপাকে কাঢ়ি লৈহে জন্ম লৈছে। চৰিত্ৰাৱলীৰ বিকাশৰ বাট যদি কৰবাত একা-বেঁকা হৈছে তেন্তে সেয়া আমাৰ চলাৰ নজনাৰ দোষ বুলি জানিব। যিসকলৰ মৰম-চেনেহ পাবলৈ বিজয়া ওলাইছে সেইসকলে যেন সু-বাট দেখুৱাই দিয়ে।

ৰঙ্গমঞ্চহে নাটকৰ আচল ঘৰ। বৰ্ত্তমান অসমীয়া ৰঙ্গমঞ্চত নাটকৰ প্ৰয়োজন হৈছে। কেউফালে শুনা যায় মৌলিক নাটক লাগে। বিশেষকৈ এই কাৰণেহে বিজয়াক প্ৰকাশ কৰা হ'ল।

শিল্পী স্বৰূপে অভিনেতাও এজন স্ৰষ্টা। শব্দৰ মন্ত্ৰেৰে অপৰূপকৈ ৰূপ সৃষ্টিৰ সাধনা কৰাই অভিনেতাৰ উদ্দেশ্য। নাটকৰ পৰা অভি-নেতাই পায় মাত্ৰ তেওঁৰ ভূমিকাটি। তাৰ পিছত জীৱনৰ আবেগত বিকশিত আৰু লীলায়িত কৰি তুলিব পাৰিলেই চৰিত্ৰই প্ৰাণ পায়। নিজৰ শৰীৰত পৰক প্ৰকাশ কৰিব পৰাই অভিনয়। টলষ্টয়ে এঠাইত কৈছে—'art is the deliberate communication of feelings, অকল বচন মুখস্থ মাতি অঙ্গ-ভঙ্গী কৰাকে সৌন্দৰ্য্য সাধনা কৰা বুলি ধৰি লব নোৱাৰি। সৌন্দৰ্য্য-বোধ নাথাকিলে কলা-শিল্প প্ৰাণ-হীন হৈ পৰে। মহাত্মা গান্ধীয়ে সেই কাৰণে কৈছে—'Art is life',

এই খিনিতে আৰু এষাৰ কথা ক'বলৈ আছে ৰঙ্গমঞ্চৰ নৃত্যৰ বিষয়ে। নৃত্য-কলাৰ পবিত্ৰ নামত কিছুমান সৰু সৰু লৰাক ঘুৰি পিন্ধাই দি ৰুমাল ঘূৰাই ঘূৰাই পাক দিবলৈ দিয়াটো বৰ অন্যায় কথা। তেনে নৃত্যই সৌন্দৰ্য্যৰ গোন্ধ ভাপ যি দিবই নোৱাৰে, কুৎসিতকো অতি কুৎসিত কৰি তোলে। যদি নৃত্যত ৰাপ থকা কোনো শিক্ষিত যুৱক থাকে তেনেকুৱা দুই এজনে একো একোটা ভাল-নাচ দিব পাৰিলে দিব যদিহে নাই নাচ বাদ দিলেও ক্ষতি নাই। নৃত্য কলাৰ নিচিনা সুকুমাৰ শিল্প এটি সমাজৰ চকুত ঘৃণনীয় হৈ থকাৰ কাৰণো সেয়েই। সুশিক্ষিত ডেকাসকলে ইয়ালৈ কাণ-সাৰ দিয়া বৰ্ত্তমান নিতান্ত কৰ্ত্তব্য। ৰঙ্গমঞ্চবিলাকেও ইমানতে মন-কাণ দিলে বহুত উপকাৰ হয়।

শেহত ক'বলগীয়া এষাৰ আছে—সঙ্গীতৰ বিষয়ে। আজিকালি 'দেশ-সঙ্গীত' বুলি এক শ্ৰেণীৰ গীত ওলাইছে। বিহু-নাম, আই-নাম আদি আমাৰ প্ৰচলিত গীতবিলাকৰ দৰে নিভাজ ঘৰুৱা ঠাঁচ তেনে গীতৰ বিশেষত্ব। কিন্তু ভাৰতীয় সঙ্গীতৰ ক্ষেত্ৰ বিশাল। ভাৰতীয় সঙ্গীত সাধনাৰ বস্তু। সেই বিশাল সঙ্গীত ক্ষেত্ৰলৈ ওলোৱা বাট বন্ধ কৰি দি 'দেশী-সঙ্গীত বিলাকেই অসমীয়াৰ নিজা সম্পত্তি আৰু সৰ্ব্ব-শ্ৰেষ্ঠ ধন বুলি এদলে ধৰি ল'ব খোজে। "দেশী-সঙ্গীত" (Ballads) বুলি এই বিধৰ সঙ্গীতক এটা বেলেগ শ্ৰেণীত ঠাই দিয়াত একো দোষ নাই। কিন্তু 'অসমীয়া সুৰ' বুলি কোৱাটো সঙ্গীতৰ নীতি বিৰুদ্ধ। ধ্ৰুপদ, খেয়াল, টপ্পা, ঠুংৰি, এই চাৰি শ্ৰেণীৰ ভিতৰতে ছয় ৰাগ, ছয়ত্ৰিশ ৰাগিণী লুকাই আছে। আমাৰ দেশী-সঙ্গীতৰ উন্নতি সাধিবলৈ হলে সাধকসকলে তাক ওপৰলৈ নিবৰ চেষ্টা কৰা নিতান্ত উচিত। এটা সীমাৰ মাজতে 'অসমীয়া' বুলি সামৰি থ'লে আগুৱাবৰ বাট বন্ধ হ'বৰ ভয় থাকে! মুকলি মনেৰে চাবলৈ গ'লে সঙ্গীতৰ একো জাত

নাই। ই বিশ্বৰ সম্পত্তি। আমাৰ দেশত নচলা সুৰ এটাৰে গান গালেই যে অসমীয়া-সঙ্গীতৰ জাত যাব এনে কথা কোৱা দোৰ্ঘোৰ নৈষ্ঠিকৰ পক্ষে সম্ভৱ হ'ব পাৰে কিন্তু তেনে নিষ্ঠাই যে তেখেতক গণ্ডীৰ মাজত থ'ব তাত সন্দেহ নাই। এই খিনিতে ক'ব লগা আছে কোনো কোনো ষ্টেজে নাটকত থকা গানবিলাক নাগাই তাৰ ঠাইত অভিনেতাৰ ইচ্ছা মতে আন গান গাবলৈ দিয়ে। এনে কৰাটো নাট্যকাৰৰ প্ৰতি অসন্মান আৰু সেই চৰিত্ৰৰ মৰ্য্যদা হানি কৰা হয়।

এই কেই আষাৰেই আমাৰ নিবেদন। উদ্দেশ্য—যদি কেনেবাকৈ শিল্পী সমাজৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰি সুকুমাৰ কলাৰ উৎকৰ্ষ সাধিবৰ এটা প্ৰেৰণা জগাব পাৰি।

এই খিনিতে যোৰহাটৰ বঙালপুখুৰী নাট্য সমাজক শলাগ জনালোঁ। প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে 'বিজয়া'ক দৰ্শকৰ চকুত ডাঙি ধৰি শ্ৰীযুত কমলচন্দ্ৰ খাওন্দে 'বিশ্বসিংহ' আৰু শ্ৰীযুত ভোগেশ্বৰ দত্তই 'বিজয়া' চৰিত্ৰৰ সম্মান ৰক্ষা কৰি গ্ৰন্থকাৰলৈ যিখিনি শলাগ আৰ্জ্জিছিল, সেই গোটেইখিনিকে ওলোটাই তেওঁবিলাকক দিলোঁ। শ্ৰীযুত দৰ্পনাথ শৰ্ম্মাই গীতবিলাকৰ সুৰ দি সহায় কৰা বাবে এই খিনিতে তেখেতৰো শলাগ ললোঁ।

হাজি মৌঃ ফাইজুদ্দিন আহ্মদ হাজৰিকাই এবাৰ কিতাপখন পঢ়ি চাই গোটাদিয়েক উপদেশ দিয়া বাবে তেখেতকো আন্তৰিক ধন্যবাদ জনালোঁ। 'বিজয়া'ক প্ৰকাশ কৰি উলিয়াওঁতে দৰ্পণ প্ৰেছৰ গৰাকী সকলে যিযিনি সুবিধা দিছে তাৰ বাবে আমি সঁচাকৈ ঋণী।

২৫ শাওণ, ১৮৫৪
'বকুল বন',
ডিহা। — শ্ৰীআনন্দচন্দ্ৰ বৰুৱা

২য় সংস্কৰণৰ কথা

২২ বছৰৰ পিছত এই নাটকৰ ২য় সংস্কৰণ ৰাইজৰ আগলৈ ওলাইছে। শ্ৰদ্ধেয় দেশনেতা শ্ৰীদেৱেশ্বৰ শৰ্ম্মা এম-পি দেৱে মৰম কৰি গ্ৰন্থকাৰক উদগনি দিবৰ মনেৰে নাটকখনিৰ প্ৰকাশৰ ভাৰ "জনমভূমি" ছাপাখানাক দিয়া বাবে আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰিলোঁ।

যোৰহাট
১।১১।৫৪ } নাট্যকাৰ

চৰিত্ৰবিলাক

নৱাব	...	লক্ষ্ণৌৰ।
বিজয়সিংহ	...	উদয়পুৰৰ এজন ধনী মানুহ।
দীনদাস		আন এজন অভিজাত।
বিশ্বসিংহ		এজন যুৱক, বিজয়াৰ প্ৰেম-মুগ্ধ।
পুৰঞ্জয়	...	বিশ্বসিংহৰ ওচৰচুবুৰীয়া।
আদিল	...	লক্ষ্ণৌৰ বিষয়া।
জালাল	...	বেগমৰ অনুচৰ।

হীৰালাল, জহৰমল, ভিক্ষাৰী, কটোৱাল, মালি, বৈদ্য, সৈন্যবিলাক ইত্যাদি।

জুলিমা		লক্ষ্ণৌৰ বেগম।
কমলা	...	বিজয়সিংহৰ ঘৈণীয়েক।
বিজয়া		ঐ জীয়েক।
মোতিবিবি	...	জুলিমাৰ দাসী

মালিনী, পৰিচাৰিকা আদি।

স্থান—লক্ষ্ণৌ আৰু উদয়পুৰ।

১৯৩০ চনৰ দুৰ্গাপূজাত প্ৰথম অভিনীত।

প্ৰস্তাৱনা

গীত

স্মৃতি ! স্মৃতি ! স্মৃতি !
যুগ যুগান্তৰ আদি অতীতৰ
মধুৰ স্মৃতি ।

কত জনমৰ গোপন লেখা
দুখনি ছবিৰ নিছিগা ৰেখা
উঠেহি ফুটি !

সুখ-সোঁৱৰণ, দুখ আৱৰণ,
বিৰহ মিলন গীতি
স্মৃতি ! স্মৃতি ! স্মৃতি !

বিজয়া

প্ৰথম অঙ্ক

১ম দৃশ্য

[সুসজ্জিত কক্ষ। দূৰত এখন শয্যাৰ ওপৰত বিশ্বসিংহ শুই থাকে। কানি-কাপোৰ জীৰ্ণ-শীৰ্ণ। চেহেৰা—বন্দীৰ নিচিনা। আনফালে নবাব পত্নী জুলীমা বেগম আৰু এজনী পৰিচাৰিকাই ভয়ে ভয়ে কথা পাতি থাকে]

জুলিমা—মোতি তোৰ ওপৰত মোৰ কাহানিবা খং উঠিছিল জানো? মোৰ বিপদ আপদ, সুখ-দুখৰ কথা এই পৃথিবীত তোৰ বাহিৰে আৰু কোনোবাই জানে জানো?

মোতি—বেগম চাহেবা, আপুনি ইমান খবৰ ৰাখে কেনেকৈ? এওঁক যে ঠগইঁতে ধৰি, বান্ধি থৈছিল সেই কথানো আপুনি জানিলে কেনেকৈ?

জুলিমা—সেইবোৰ বহুত কথা। তোক এতিয়া সেইবোৰ কৈ সময় নষ্ট নকৰোঁ। আজি ৰাতি মই মোৰ উদ্দেশ্য সাধন কৰিবই লাগিব। ক'তা, জালাল দেখোন এতিয়াও নাহিল। তই এবাৰ আগবাঢ়ি চাই আহ। (দুৱাৰত শব্দ হয়।) অ' তেওঁ আহিছেই হবলা। (দুৱাৰ মেলি দিয়ে আৰু জালাল সোমায় আহে।) খবৰ কি?

জালাল—আমাৰ ফলীয়া সকলো মানুহ এই মহলৰ দক্ষিণ

ফালে গুপ্ত ভাবে বৈ আছে। সঙ্কেত পালেই সিহঁতে আমাক অনুসৰণ কৰিব।

জুলিমা—মোতি, তই এক কাম কৰ। অইন দিন যোৱাৰ দৰে নৱাবৰ কক্ষৰ চাৰিওফালে এবাৰ ঘূৰি আহ। যদি কিবা বিপদৰ সম্ভাৱনা আছে, তেন্তে ততালিকে খবৰ দিবি। যদিহে নিৰাপদ যেন দেখ, তেন্তে দক্ষিণ দুৱাৰত বৈ থাকিবি।

মোতি—ভাল।

জালাল—বেগম চাহেবা!

জুলিমা—জালাল।

জালাল—আপোনাৰ চকু দুটা ইমান ৰঙা হৈছে কিয়?

জুলিমা—ভয়?—নহয় জালাল! প্ৰতি মুহূৰ্ত্ততে মোৰ প্ৰতি-হিংসাৰ জুই বাঢ়ি আহিছে। দুষ্ট নৱাবৰ কথা মনত পৰিলে মোৰ গা কঁপি উঠে।

জালাল—আপুনি এতিয়া কি ঠিক কৰিছে?

জুলিমা—মই আৰু নৱাবৰ লম্পট স্বভাৱ সহ্য নকৰো। আজি ৰাতিয়েই—

জালাল—আজি?

জুলিমা—এতিয়াই। এই কাৰাগাৰ সদৃশ মহল পৰিত্যাগ কৰি সৌ ৰাজপুত যুৱকক আত্মসমৰ্পণ কৰিম।

জালাল—এওঁ? এওঁ কোন?

জুলিমা—এওঁকেই মোৰ জীৱন দান কৰিম। এওঁ এজন

ৰাজপুত। এওঁৰ বিষয়ে সকলো কথা পিছত শুনিবা। জালাল ইয়ালৈ অহাৰ পৰা তুমি সঙ্গীতৰ ধ্বনি শুনিছিলানে?

জালাল—ক'তা মই সিমান মন কৰা নাছিলো।

জুলিমা—মই আজি দিনৰ ভিতৰতে এনে আয়োজন কৰি থৈছিলো যে, উৎসৱৰ ভাও কৰি মৃদু সঙ্গীতৰ তলত গুপ্ত অভিসন্ধিৰ জুই লুকাই থম। কিন্তু বাজানাৱালাহঁতৰ হ'ল কি? এবাৰ গতি বিধি চাই আহাঁ। (দুয়ো যায়গৈ)

বিশ্বসিংহ—(সাৰ পাই) ইকি! মই ক'ত আছো? মই ঠগহঁতৰ পোতাশালত বন্দী হৈ আছিলো। মোক এই সুসজ্জিত কোঠালৈ আনিলে কোনে? কোনে মোক উদ্ধাৰ কৰিলে? এই ঘৰটোবা কাৰ? (ভিতৰত সঙ্গীতৰ ধ্বনি) সেয়া কি? আহ! সুন্দৰ সঙ্গীতৰ ধ্বনি!—মই যে এতিয়াও ইয়াৰ অৰ্থ বুজিব পৰা নাই। (শয্যাৰ পৰা উঠি নিজৰ গালৈ চাই।) এইয়া মোৰ সেই পোচাক এতিয়াও গাতে আছে। এতিয়াও মই বন্দী অৱস্থাতে। কিন্তু মোক ইয়ালৈ আনিলে কোনে?

(জুলিমাৰ প্ৰবেশ)

আপুনি কোন? মোক ইয়ালৈ কোনে আনিলে ক'ব পাৰেনে?

জুলিমা—তুমি আচৰিত হৈছা কেলেই ? এই সুন্দৰ কক্ষ দেখি, সঙ্গীতৰ আৱাজ শুনিও বুজিব পৰা নাইনে তুমি ক'ত আছা ?

বিশ্ব— মই বঢ়িয়াকৈ বুজিছোঁ যে, ই কোনোবা ৰজাৰ ঘৰ। কিন্তু মোক আনি এইদৰে থোৱাৰ উদ্দেশ্য কি সেইটোহে বুজিব পৰা নাই।

জুলিমা—উদ্দেশ্য অতি মহৎ। শুনা, এই কাৰেং লক্ষ্ণৌৰ নৱাবৰ। নৱাব পত্নী জুলিমা বেগমৰ তোমাৰ ওপৰত দয়া হৈছে। বেগমেই তোমাক উদ্ধাৰ কৰি অনাইছে। কিন্তু তুমি কোন ? তোমাৰ ঘৰ ক'ত ?

বিশ্ব—মোৰ ঘৰ জয়পুৰত। নাম বিশ্বসিংহ মই ৰাজপুত।

জুলি—মুছলমাননী দেখি তোমাৰ ঘিণ লাগিছেনে কি ?

বিশ্ব—কিয় ? আপোনাক যে মোৰ সেৱা কৰিবৰ হে মন গৈছে।

জুলি—আল্লা ! মই সেইবোৰ নাজানো দেও। বাৰু, তুমি কৈছা তোমাৰ ঘৰ জয়পুৰত—তুমি ৰাজপুত। কিন্তু তোমাক যে মুছলমানৰ ঘৰত পানী খুওৱা হ'ল ?

বিশ্ব—ক্ষতি কি ? আপোনালোকৰ দয়া। আপোনালোকে মোক ইয়াত ৰাখিছে কিয় ? মোক এৰি দিয়ক—

জুলি—এৰি দিলে তুমি যাবা কলৈ ?

বিশ্ব—ৰাজপুতনালৈ ?

জুলি—মানে জয়পুৰলৈ ?

বিশ্ব—হয়। অকল ৰাজপুতনা বুলি কৈ আমি গৌৰৱ বোধ কৰোঁ ?

জুলি—তাত তোমাৰ ইমান কি প্ৰয়োজন আছে ?

বিশ্ব—তাত মোৰ জীৱনৰ সৰ্ব্বস্ব আছে।

জুলি—অৰ্থাৎ তোমাৰ জাতি, দেশ, আত্মীয়—

বিশ্ব—সেই সকলোৰে ওপৰত জয়পুৰত মোৰ এনে এটা বস্তু আছে, যাৰ কল্পনাত মাধুৰী, কবিতাত মাধুৰী, কথাত মাধুৰী। তাৰ তুলনাত এই প্ৰসাদ কক্ষৰ কোনো মূল্যই নাই।

জুলি—তোমাৰ সেই বস্তুটিৰ কথা আমি জানিব পাৰোনে ?

বিশ্ব—নিশ্চয় পাৰে। সেই কথা জানিলে হয়তো আপোনা-লোকেও মোক যথেষ্ট সহায় কৰিব। আৰু মোৰ দুখ দুৰ্দ্দশাত আপোনাৰো এটুপি চকুৰ পানী ওলাব। আপুনি নেজানে, আজি ছবছৰ দিন ধৰি মই কি কঠোৰ ব্ৰত পালন কৰিছো। আৰু কেনেকৈ মোৰ সেই সাধনা ভ্ৰষ্ট হৈছে! মাতৃ! মোৰ ছবছৰৰ পৰিশ্ৰম, জন্ম-জন্মান্তৰৰ একান্ত বাসনাৰ ওপৰত কুঠাৰ পৰিছে।

জুলি—তুমি কান্দিব খুজিছা কিয় ? কোৱাঁ তোমাৰ কি হৈছে ?

বিশ্ব—কান্দিছোনে ? বোধহয় অন্তৰৰ বিষাদ ৰাশিৰ বোজা গধুৰ হৈ অলক্ষিতে মোক হেঁচি ধৰিছে। অ', শুনক, জয়পুৰ—জয়পুৰত—

জুলি—কোৱাঁ। শঙ্কা নকৰিবা—।

বিশ্ব—জয়পুৰত বিজয়সিংহ নামেৰে এজন উচ্চ বিষয়াৰ—
বিজয়া বিজয়া—

জুলি—বিজয়া কি থমক খালাঁ কিয় ?

বিশ্ব—অ'—বিজয়া নামে তেখেতৰ কন্যা এটি আছে। তেওঁ
বৰ গুণী—বৰ সুন্দৰী—

জুলি—(নিজকে চাই) সুন্দৰ কাহিনী। শুনিবৰ বৰ মন
গৈছে। কোৱাঁ—কোৱাঁ—

বিশ্ব—আমাৰ দুয়োৰো ভিতৰত বৰ মিল আছিল, বিজয়াই
মোক ভাল পায়, ময়ো ভাল পাওঁ। কিন্তু বিজয়া
ডাঙৰ হলত বাপেকে মোলৈ বিয়া দিব নুখুজিলে—

জুলি—কাৰণ ?

বিশ্ব—কাৰণ—মই দুখীয়া। দীনদাস বুলি এজন চহকী
মানুহলৈ বিজয়াক দিব খুজিলে—মই আৰু বিজয়াই
কাবৌ কোকালি কৰি বিজয়সিংহক খাটিলো—তেতিয়া
তেওঁ মোক ৬ বছৰ সাত দিন সময় দিলে।—ক'লে—
"এই সময়ৰ ভিতৰত যদি তুমি বিদেশলৈ গৈ চহকী
হৈ আহিব পাৰাঁ তেনেহলে বিজয়াক পাবাঁ। নহলে
সমূলি আশা নকৰিবা।"

জুলি—তাৰ পিচত ?

বিশ্ব—তাৰ পিছত মই সেই কথা মতেই বিজয়াৰ বিশ্ব বিজয়িনী
মূৰ্ত্তি হিয়াত আঁকি লৈ ধন উপাৰ্জ্জনৰ আশাৰে বিদেশলৈ
আহিলো। কিন্তু দুৰ্ভাগ্য—উলটি আহোতে প্ৰয়াগ

আৰু লক্ষ্ণৌৰ মাজতে পেশ্বোৰা আলিৰ ওপৰত এদল
ঠগে লগ পাই মোৰ গোটেইখিনি ধন-সোণ কাঢ়ি
নিলে। সিহঁতে মোক বন্দী কৰিলে। মোৰ সকলো
নিয়ক আপত্তি নাই,—যদি মই বিজয়াক লাভ কৰি
ল'ব পাৰিলোহেঁতেন !—উস্ মই কাকো হিংসা থিয়াল
কৰা নাই, কাকো প্ৰবঞ্চনা কৰা নাই, তথাপি, শৰীৰৰ
তেজ পানী কৰি, লঘোনে ভোকে উপাৰ্জ্জন কৰা ধন-ৰত্ন
সোপাকে ডকাইতে লৈ গ'ল ! মোৰ আশাত সৰগ
পৰিল। মই এতিয়া বিজয়াক কি উপায়েৰে পাম ?
কওকচোন বাৰু মই কিবা অপৰাধ কৰিছিলোনে ?

জুলি—নাই ! তুমি একো অপৰাধ কৰা নাই। তোমাৰ প্ৰেম
প্ৰশংসনীয়। কিন্তু যুৱক ! এই পাঁচ বছৰৰ পিচতো যে
বিজয়াই তোমাৰ কথাকে ভাবি থাকিব তাৰ প্ৰমাণ কি ?

বিশ্ব—আপুনি কয় কি ? পাঁচ বছৰহে নেলাগে এনেকুৱা শ-শ
পাঁচ যুগো যদি পাৰ হয়, তথাপি তেওঁ মোক পাহৰিব
নোৱাৰে।

জুলি—যদি ঠিক বিজয়াৰ দৰে সুন্দৰী এজনী তিৰোতাই তাইৰ
স্বামীৰ কথা পাহৰিব পাৰে তেন্তে তেওঁনো নোৱাৰিব
কিয় ?

বিশ্ব—আপুনি বোধহয় নেজানে, বোধহয় মানৱ চৰিত্ৰ
আলোচনা কৰিবলৈ আপুনি বৰ সুবিধা পোৱা নাই।
সেইহে তেনেকৈ কৈছে। বিজয়াৰ লগত মোৰ যি

সম্বন্ধ সি আজিৰ নহয়। মনে ধৰে যেন জন্মে জন্মে আমি দুটি অবিচ্ছেদ হৈ আহিছোঁ।

জুলি—যদি বিজয়াৰ নিচিনাই সুন্দৰী,—নহয়, তেওঁতকৈও সুন্দৰী আন এটি যুৱতীয়ে তোমাক হৃদয় দান কৰে তুমি গ্ৰহণ নকৰিবানে ?

বিশ্ব—কেতিয়াও নকৰোঁ। মোৰ হৃদয়ত বিজয়াৰ বাহিৰে কাৰো স্থান নাই।

জুলি—যদি স্বয়ং লক্ষ্ণৌৰ নৱাব-পত্নী জুলিমা বেগম তোমাৰ প্ৰেমাকাঙ্ক্ষিনী হয় ?

বিশ্ব—আপুনি কি কৈছে ? লক্ষ্ণৌৰ নৱাবী মহল ? সি অতি তুচ্ছ। যদি বিশ্বৰ সকলো ঐশ্বৰ্য্য বিভূতিও একেলগ কৰি দিয়েহি তথাপি মই বিজয়াক পাহৰিব নোৱাৰোঁ।

জুলি—ইমান ভাল পোৱাঁ ?

বিশ্ব—কিমান ভাল পাওঁ ক'ব নোৱাৰোঁ। কিন্তু,

বিশ্ব-খনিকৰে গোৱা পাতনি সঙ্গীত
পশিল যিদিনা আহি নিস্তব্ধ ধৰাত
সিদিনাই জন্ম ললে দুখনি হৃদয়ে
বিশ্বসিংহ বিজয়াৰ দুটি ৰূপ লৈ।
একে মুহূৰ্ত্ততে, একে পলকতে, দুয়ো
মেলিলে দুয়োৰো চকু ধৰিত্ৰী কোলাত।
একেই দিনত হ'ল দুয়োৰো বিকাশ—
নিলগতে চিনিপোৱা দুটি আতমাৰ !
প্ৰথমে যিদিন—

জুলি—ৰবাঁ। ইমান খিনি কথাৰ প্ৰয়োজন নাছিল। কোঁৱৰ, তুমি নৱাব পত্নীক সচাঁই উপেক্ষা কৰিবানে ?

বিশ্ব—(জুলিমাৰ ফালে কাণ নকৰাকৈয়ে)

জনমৰ বহু বহুপূৰ্ব্বে অনা দুয়োটিকে
অভেদ অছেদ এই প্ৰণয় জৰীৰে
নিজ হাতে বান্ধি দিলে প্ৰজাপতি আহি
সৃষ্টিৰ কালত আনি পৰম পিতাই
পৰশত সানি দিলে প্ৰেমৰ পৰাগ

জুলি—যুৱক ! মোৰ কথাৰ উত্তৰ দিয়াঁ।

বিশ্ব—উত্তৰ আৰু কি দিম ?

জুলি—কোঁৱৰ, বেগমক গ্ৰহণ কৰিবানে ?

বিশ্ব—ক্ষমা কৰিব। বিজয়াৰ বাহিৰে মোৰ কোনো নাই।

জুলি—মোক চিনি পাইছানে ?

বিশ্ব—পৰিচয় পালে ধন্য হ'ম।

জুলি—ময়ে নৱাব পত্নী জুলিমা বেগম। এতিয়া তোমাৰ উত্তৰ কি মই জানিব খোজোঁ।

বিশ্ব—আপুনিয়ে সেই বেগম যি মোক উদ্ধাৰ কৰি আনিলে ? আপোনাৰ ওচৰত মই চিৰকৃতজ্ঞ। আপুনি মোৰ প্ৰাণদাত্ৰী। মোৰ মাতৃ। সন্তানৰ সেৱা গ্ৰহণ কৰক।

জুলি—হুঁছিয়াৰ ! সেৱাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই।

বিশ্ব—বেগম চাহেবা ! বিজয়াহে মোৰ জীৱন নাটকৰ এক মাত্ৰ নায়িকা। আনক মই কোনোমতে ভাল পাব

নোৱাৰে। আপোনাৰ কাৰণে মই এটা ডাঙৰ কাম কৰিম। (শয্যাৰ পৰা এখন কাপোৰ আনি) মই ডকাইতহঁতৰ পোতাশালত বন্দী থাকোঁতে নৱাবৰ বিৰুদ্ধে এটা ডাঙৰ ষড়যন্ত্ৰ আবিষ্কাৰ কৰিলো। সেই ৰাতিয়েই নৱাব প্ৰৱাসৰ পৰা উলটি ৰাজধানীলৈ অহাৰ কথা। ডকাইতহঁতে দলে-বলে তেখেতক আক্ৰমণ কৰিব খুজিছিল।

জুলি—তাত মোৰ কি লাভ লোকচান হ'ল ?

বিশ্ব—আন উপায়েৰে সেই বাতৰিটো দিব নোৱাৰি এই কাপোৰ খনতে মোৰ গাৰ তেজেৰে লিখি বাহিৰলৈ পেলাই দি নৱাবক জনাব খুজিছিলো।

জুলি—সেই ষড়যন্ত্ৰৰ কথা এতিয়া ৰাষ্ট্ৰ হৈ গ'ল।

বিশ্ব—তেন্তে মই তেখেতৰ কাৰণে অস্ত্ৰ ধৰিম।

জুলি—ৰজাৰ ৰক্ষা ৰজাই কৰিম। মই আজি ৰাতিয়েই এই কাৰেং, এই দেশ ত্যাগ কৰিব। তুমিও মোৰ লগত যাব লাগিব।

বিশ্ব—ক্ষমা কৰিব। মই নোৱাৰিম।

জুলি—যুৱক ! ইচ্ছা কৰি জুই জ্বলাই নলবা। নাৰীৰ প্ৰেম প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে কি ভীষণ পৰিণাম জানানে ?

বিশ্ব—তথাপি মই বিজয়াক—

জুলি—তেন্তে প্ৰস্তুত হোৱাঁ—মোৰ ভীষণ প্ৰতিহিংসাৰ কাৰণে আজিৰ পৰাই প্ৰস্তুত হৈ থাকা। আজি মোৰ হিয়াত

ঈৰ্ষ্যাৰ যি কুৰা জুই জ্বলাই ল'লা সি তোমাকো পুৰি দেই ভস্ম কৰিব। সাৱধান যুৱক ! এই আহিছোঁ। (ওলায় যায়)

বিশ্ব—কি আচৰিত ! এয়োঁ নাৰী আৰু মোৰ বিজয়াও নাৰী। স্বৰ্গ—মৰ্ত্ত্য। যদি এই বেগমৰ নিচিনাই বিশ্বৰ নাৰী সমাজ কলঙ্কিনী হ'লহেঁতেন তেতিয়া বোধহয় পুৰুষৰ হিয়াত বিশ্বাসৰ কথা মাত্ৰও নাথাকিলহেঁতেন !—মানৱ চৰিত্ৰ কিমান জটিল ! সুন্দৰ কান্তিৰ আঁৰত কি বিষ লুকাই থাকে ! যেন এটি পৱিত্ৰ চুমাৰ আঁৰত একোটা সাপ !

—লক্ষ লক্ষ প্ৰাণীৰ লক্ষ লক্ষ ভাৱ।

২য় দৃশ্য

উদয়পুৰ—ৰাজবাট

(দীনদাসৰ প্ৰৱেশ)

দীন—মোৰ অগাধ ঐশ্বৰ্য্য, অতুল সম্পত্তি উপেক্ষা কৰি বিজয়াই এটা সামান্য যুৱকক আত্ম-সমৰ্পণ কৰিব আৰু মই হাত সাবটি বহি চাই থাকিম !—অসম্ভৱ ! দীনদাসৰ চকুৰে ইমানখিনি চাই থকা। অসম্ভৱ।—বিশ্বসিংহক ছবছৰ সাতদিন সময় দিছিল। আৰু এমাহ মাথোন বাকী।

ইয়াৰ ভিতৰতে যদি বিশ্বসিংহ আহি নেপায়হি তেনেহলে বিজয়াক লাভ কৰিমেই, কিন্তু, যদি যদিহে যথা সময়ত আহি উপস্থিত হয় ?

(পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰবেশ)

পুৰঞ্জয়—কি, দীনদাস দেখোন ! অকলে অকলে আলিবাটত কি ভবা-চিন্তা কৰিছানো ?

দীন—ভাবনাৰ পাৰ নাই—অনেক ভাবিছো কিন্তু সিদ্ধান্ত এটিৰো হোৱা নাই ।

পুৰ—অ' সিদ্ধান্ত হ'বলা সেইদৰে হয় ? আমাৰ দুই চাৰি জন সিদ্ধ গোটাই লৈ এটা অন্ত কৰি পেলালেই হ'ল ।

দীন—সেই বিজয়াৰ কথাটো ।

পুৰ—অ' কথা ঘাইটোৱেই । এৰাটো, প্ৰেমে নেপালে এইদৰে বাটে-ঘাটে জলকা লাগিবৰ কাৰণ হওঁতে বৰ কম । পিছে বন্ধু প্ৰেমতকৈ পৰিণামটোহে বৰ সাংঘাতিক দেই ।

দীন—প্ৰেমৰ পৰিণাম সাংঘাতিক ?

পুৰ—আকৌনো কি ? যি প্ৰেমত বলৰ প্ৰয়োজন—তাৰ পৰিণাম ভাল হ'ব পাৰে জানো ?

দীন—বলেৰে ? কোৱাঁ কিহে পুৰঞ্জয় ? বিজয়াৰ প্ৰেম মোৰ প্ৰাপ্য । বিজয়াক মোলৈ বিয়া দিম বুলি বাপেকে প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিল কিন্তু মাজত মাক সোমাই মোৰ সৰ্ব্বনাশ কৰিছে । বিশ্বসিংহক বিজয়াই ভাল পায়—সেইবাবে মাকে মোলৈ দিব নোখোজে ।

পুৰ—অৱশ্যে এইটো ডাঙৰ কথা । ভালপোৱা-পুইৰ লগত প্ৰেমৰ সম্বন্ধ কি ? তুমি থাকোঁতে বিজয়াই বিশ্বসিংহক ভাল পাবই বা কিয় ?

দীন—তুমি ৰহস্য কৰিছাঁ ? বন্ধু, বোধহয় তুমি এতিয়াও তেনে আঘাত পোৱা নাই ।

পুৰ—সমুলি । আমাৰ নিচিনা দৰিদ্ৰৰ আঘাতেই বা কি চুমাই বা কি ? পিছে সঁচা কথা কবলৈ গ'লে বিজয়াৰ মাক কমলাদেবী নিজে যেনে সতী-সাধ্বী তেখেতৰ কথাও তেনে ।

দীন—কোন সতী-সাধ্বী ? কমলা ? তুমি নেজানা পুৰঞ্জয় কমলাৰ অতীত জীৱন কলঙ্ক কাহিনীৰে ভৰি আছে । তেওঁ উদয়পুৰত আজি সতী-সাধ্বী বুলি যে সুখ্যাতি আৰ্জ্জিছে মই এক মুহূৰ্ত্ততে সকলো নষ্ট কৰিব পাৰোঁ ।

পুৰ—দীনদাস ! মানৱ সমাজৰ এইটোৱেই আটাইতকৈ ঘৃণনীয় আৰু ভয়লগা নিয়ম । দোষ এৰি গুণ লোৱা অভ্যাস মানুহৰ বৰ কম । কমলাৰ অতীত জীৱন যিমানেই কলঙ্কপূৰ্ণ নহওক বৰ্ত্তমান তেখেতৰ চৰিত্ৰ অতি পবিত্ৰ । অকল লোকৰ দোষ দেখি ফুৰা বৰ গৰ্হিত কাম ।

দীন—মোৰ উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ যিহকে কৰিব লাগে তাকে কৰিম । যদি নৰকলৈ যাব লগা মোৰ ভাগ্যত আছে তালৈকো যাম ।

পুৰ—স্বৰ্গলৈকে যোৱাঁ বন্ধু। নৰকলৈ যাব লাগিছে কিয় ? পিছে এইটো মনত ৰাখিবাঁ উতলা তেজৰ কাম যেনে উতলা তাৰ পৰিণামো তেনে। খন্তেক জ্বলি হঠাতে নুমাই যায়।

দীন—তুমি যোৱাঁ পুৰঞ্জয়। মই এই সময়ত কাৰো পৰামৰ্শ শুনিব খোজা নাই। মোক উপদেশ দিওঁতা বহুত আছে।

পুৰ—ক্ষমা কৰিবা। কথাৰ চলতে কৈ মনত দুখহে দিলোঁ। (উলটি আহি) অ' এটা—

দীন—যোৱাঁ। (পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰস্থান) যদি এই প্ৰেমৰ যুদ্ধত পৰাস্ত হওঁ, যদি বিপুল সম্পত্তিৰ অধিকাৰী হৈও এটা সামান্য উদ্দেশ্য সিদ্ধি কৰিব নোৱাঁৰো, তেনে পৃথিবীত ধনৰ মূল্য কি ? কমলাৰ কলঙ্ককাহিনী প্ৰকাশ কৰিম বুলি ভয় দেখুৱালে নিশ্চয় কাৰ্য্য সিদ্ধি হ'ব। এইবাৰ ?

(প্ৰস্থান)

——:০:——

তৃতীয় দৃশ্য

লক্ষ্ণৌ—দৰবাৰ কক্ষ

(সুসজ্জিত দৰবাৰ। চাৰিওফালে আমীৰ-ওমৰাহবিলাক বহি থাকে। দুফালে দুশাৰী নৰ্ত্তকী থিয় দি থাকে, দূৰত উলঙ্গ কৃপাণ লৈ দুটি ক'লা প্ৰহৰী থিয় দি থাকে। নৱাব আৰু বিশ্বসিংহ সোমাই আহিলত সকলো থিয় হয়। নৰ্ত্তকীবিলাকে চেলাম দিয়ে। সিংহাসনত নৱাব বহে আৰু ওচৰতে এখন আসনত বিশ্বক বহুৱায়)

নৰ্ত্তকীসকলৰ নৃত্যগীত

বিয়লি বেলা সখী ৰাঙলী বেলিটিয়ে
জুমি জুমি কিনো বাৰু চায়
কোন প্ৰিয় বিৰহৰ
মউসৰা অধৰৰ
থোকাথুকি গীত এটি গায়।
ডাৱৰ আহিছে উৰি
সুনীল আকাশ জুৰি
নীলিমাতে ঢ'উ খেলি যায়।
বিৰহিনী বালিকাৰ
কথাকোৱা চকুঠাৰ
বুবুজিলে আজি সখীয়াই ॥
আজিৰ জুৰণি জৈ
আজিয়েই দিয়া কৈ
কোনো জানে কালি কেনি যায় ?

(নৰ্ত্তকীসকল গুচি যায়)

নৱাব—সহস্ৰ যন্ত্ৰণাৰ মাজতো আজি মোৰ এটি বৰ পবিত্ৰ দিন। এই উদাৰ যুৱক—এই মহাপ্ৰাণ ৰাজপুত বীৰক আজি মই বন্ধু বুলি অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈ পোৱা মোৰ বৰ সৌভাগ্য কথা। যুৱক, তুমি সিদিনা মোক অকলে হত্যাকাৰীৰ হাতৰ পৰা ৰক্ষা কৰি চিৰকৃতজ্ঞ কৰিছাঁ।

বিশ্ব—নৱাব চাহেব। মই নিঃকিন ৰাজপুত, ৰাজপুতৰ যি

ধৰ্ম্ম মানুহৰ যি ধৰ্ম্ম, মই তাকে কৰিছো। মোক মিছাতে প্ৰশংসা নকৰিব।

নৱাব—তুমি কেৱল বীৰ নোহোৱা। তুমি মহাপ্ৰাণ, অতি বিনয়ী। মই আজিৰ পৰা তোমাক মোৰ আত্মীয় বুলি বিবেচনা কৰিছো। তুমি প্ৰকৃত ৰাজপুত। জুলিমা বেগম যাওক মোৰ কোনো দুখ নাই। সেই চয়তানীৰ সলনি মই তোমাৰ বন্ধুত্ব লাভ কৰিছোঁ। তোমাৰ নাম সাৰ্থক, তুমি সচাঁই বিশ্বসিংহ।

বিশ্ব—নৱাব চাহেবৰ ইমানখিনি প্ৰশংসাৰ মই সম্পূৰ্ণ অনুপযুক্ত।

নৱাব—আজিৰ পৰা তোমাক মোৰ দৰবাৰৰ এজন বিশেষ উজীৰ পতা হ'ল।

বিশ্ব—ক্ষমা কৰিব। ইমান উচ্চ আশা মোৰ হৃদয়ত নাই। মই সামান্য মানুহ। মোৰ লক্ষ্যও অতি সামান্য।

নৱাব—কি কৈছাঁ যুৱক। চিন্তা কৰি চোৱাঁ। ভাবি চোৱাঁ। লক্ষ্মী দেৱীয়ে তোমাক কণ্ঠত বিজয় মালা পিন্ধাই দিব। ভাবি চোৱাঁ কীৰ্ত্তি আহি তোমাৰ শিৰত পৰিব। হেজাৰ মানুহে তোমাৰ ওচৰত মূৰ দোৱাঁব।

বিশ্ব—নৱাব চাহেব, অতি ক্ষুদ্ৰ হৃদয় মোৰ। অতি ক্ষুদ্ৰ লক্ষ্য—যশ গৌৰৱৰ নিকৰুণ ৰাজ্যত মোৰ স্থান নাই। মই কুটীৰত শান্তি বিচৰা মানুহ, অট্টালিকা মোৰ কাৰণে অভিশাপ।

নৱাব—ই কি প্ৰহেলিকা বিশ্বসিংহ ?

বিশ্ব—প্ৰহেলিকা নহয়—মানুহৰ স্বভাৱ। এই উচ্চ প্ৰশংসিত ৰাজপদতকৈও মানুহৰ আৰু এটা চিৰ গৌৰৱময় বস্তু আছে যাৰ ওপৰত ৰাজপদৰ কোনো মূল্যই নাই। সহস্ৰ ঐশ্বৰ্য্য, শত সম্মান তাৰ ওচৰত ম্লান হৈ যায়।

নৱাব—কি সেই বস্তু ?

বিশ্ব—প্ৰেম। প্ৰেমে মানুহৰ মনৰ সকলো মলিনতা, সকলো আশা, ঐশ্বৰ্য্য দূৰ কৰি দিয়ে। প্ৰেমৰ সলনি কুবেৰৰ ঐশ্বৰ্য্য—ইন্দ্ৰৰ সৌভাগ্যৰো মূল্য নাই। যেতিয়া প্ৰেমৰ সুকোমল ভাব আহি অন্তৰত উপস্থিত হ'ব, প্ৰেমৰ অভাৱত যেতিয়া হৃদয় অশান্তিৰে উপচি পৰিব, তেতিয়া ঐশ্বৰ্য্যৰ গৌৰৱে তাক সান্ত্বনা দিব পাৰিব জানো নৱাব চাহেব ? মই আজি বৰ নিঃসহায়। নহলে উদয়পুৰত জীৱনৰ জীৱন এৰি থৈ দেশে দেশে ঘূৰি নুফুৰিলোঁহেঁতেন।

নৱাব—যুৱক ! তোমাক মই সহায় কৰিম। তোমাক উদয়পুৰলৈ পঠিয়াই দিম। বুজিব পাৰিছো তুমি বীৰ যদিও—তোমাৰ হৃদয় প্ৰেম-প্ৰণোদিত। উজীৰ ! এওঁক দহ লক্ষ স্বৰ্ণ মুদ্ৰাৰ এটি উপহাৰ লগত দি আগ্ৰা পৰ্য্যন্ত—নহয়, দিল্লী পৰ্য্যন্ত, নহয় নহয় উদয়পুৰ পৰ্য্যন্ত থোৱাই দিব লাগে। নগৰত প্ৰচাৰ কৰি দিয়া যে কোনো বিদেশী হিন্দু অতিথি আহিলে যেন যতনেৰে মোৰ

অতিথিশালাত ৰখা হয়। প্ৰচাৰ কৰি দিয়া যেন হিন্দু মুছলমানৰ কোনো ভিন্ন ভাব নেথাকে।

উজীৰ—নৱাবৰ হুকুম শিৰোধাৰ্য্য।

বিশ্ব—নৱাব চাহেব, মোৰ কণ্ঠত ভাষা নাই। কিহেৰে আপোনাৰ মহত্ত্বৰ শলাগ লম ?

নৱাব—উজীৰ! আৰু ইস্তাহাৰ জাৰি কৰা যেয়ে জুলিমা বেগমৰ সংবাদ আনি দিব পাৰিব তেওঁক সহস্ৰ মুদ্ৰা পুৰস্কাৰ দিয়া হব। আহাঁ বন্ধু সকলো আমীৰ ওমৰাহৰ সমুখত তোমাক আলিঙ্গন কৰি বন্ধুত্বৰ অমৰ দোলেৰে বান্ধ খাওঁ।

(দুয়ো আলিঙ্গন কৰে)

আৰু মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতাৰ চিন স্বৰূপে মোৰ এই তৰোৱালখনি গ্ৰহণ কৰাঁ।

(গাত পিন্ধাই দিয়ে।)

বিশ্ব—নৱাব চাহেব, মোক ইমান ঋণী কৰিছে কিয় ? মোৰ যে দিবলৈ একো নাই। মই যে বৰ নিঃকিন।

নৱাব—উন্নত বীৰ! তুমি আৰু মোক দিব লাগিছে কি ? তুমি মোৰ জীৱন দান দিছাঁ। খোদাৰ ওচৰত বিনীত ভাবে প্ৰাৰ্থনা কৰিছোঁ তোমাৰ জীৱন শান্তিপূৰ্ণ হওক।

——:০:——

চতুৰ্থ দৃশ্য

অৰণ্য পথ

(গান গাই গাই ছদ্মবেশী জুলিমা আৰু বান্দী মোতিবিবিৰ প্ৰৱেশ)

জুলিমাৰ গান

গজল—কাৰ্‌ফা

দখিণাৱৰী গ'লে আঁতৰি বাতৰি কোনে দিবনো সখি,
তুমিযে, পীতম, ফুল-মকৰা জুকৰাঁ জীৱন যতনে ৰখি।
সপোন-সনা ফাগুনী আহি
বুলনি চ'ৰাত পেলালে পাহি,
কুসুম-কলি ৰঙে ৰঙালী আজলি মুখৰ বিজুলী দেখি।
বননি কঁপাই কমনী ঢালে
আৱৰে গগন মৰম-জালে,
আৱেশ-ৰাগি চকুতে লাগি পুলক দিয়ে পলকে দেখি॥

মোতি—বেগম চাহেবা!

জুলিমা—তেনেহলেতো সৰ্ব্বনাশ হৈছে মোতি। সচাঁই নৱাবক হত্যা কৰিব নোৱাৰিলে ?

মোতি—সেই যুৱকজনেই নৱাবক ৰক্ষা কৰিলে।

জুলিমা—তাৰ ইমান অহঙ্কাৰ! মই তাৰ সকলো আশা ভৰসা নষ্ট কৰিম—তাৰ জীৱন শ্মশান কৰিম।

মোতি—তাৰ উপৰিও বেগম চাহেবা, সিটো যে আৰু টান কথা। লগত দহলাখ টকা বক্‌চিচ্‌ দি তেওঁক ঘৰলৈ পঠিয়াই দিছে।

জুলিমা—তই ঠিক জাননে ? যদিহে কথাটো সঁচা হয়, তেনেহলে মই চয়তানী হোৱা যে মিছা হয় ? যদি সি কেনেবাকৈ উদয়পুৰ পাই বিজয়াক বিয়া কৰায়গৈ তেনেহলে যে মোৰ অৱস্থা বৰ শোচনীয় হ'ব ! মই হিয়াৰ মাজত একুৰা জীয়া জুই লৈ তাৰ এই সুখ ভোগৰ কথা কোন প্ৰাণেৰে সহ্য কৰিব পাৰিম ? মোতি ! যদি ইমানখিনি কৰিও প্ৰতিশোধ লব নোৱাৰো, তেনে মোৰ গতি কি হব ? এটা অপৰিচিত যুৱক, তাক মোৰ জীৱন-যৌৱন উছৰ্গা কৰি দিছিলো, তথাপি সি মোৰ প্ৰেম প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে ।

মোতি—কিবা এটি উপায় কৰিব লগা হ'ল । ভাবি-চিন্তি থাকিলে আৰু কি হ'ব !

জুলিমা—দে, দে, মোক এগিলাছ চিৰাজী দে । মোৰ তপত তেজৰ লগত তপত চিৰাজী মিহলি হলে বহুত উপায় ওলাব ।

ফতেমা—(এটা টোপোলা খুলি চিৰাজী থকা পাত্ৰ এটা উলিয়াই এগিলাচ দিয়ে ।) এই ধৰক ।

জুলিমা—(খায়) গোটেই জগতেও যদি তাক সহায় কৰে, তথাপি মোৰ প্ৰতিহিংসাৰ জুইত সিহঁত ভস্ম হব । সিহঁতে জনা নাই যে নাৰীৰ হিয়া যিমান কোমল, সিমান কঠিন । জনা নাই, পিশাচিনীৰ চকুত খোদাৰ সৃষ্টিও

ধ্বংস হয় ? মোতি, কব পাৰনে ইয়াৰ পৰা উদয়পুৰ কিমান দূৰত ?

মোতি—আজি বাটত দুটা মানুহে কথা পতা শুনিছিলো বোলে চাহাবানপুৰ ইয়াৰ পৰা ৬ ক্ৰোশ আঁতৰত ।

জুলি—তেন্তে আমি এতিয়া উত্তৰ-পশ্চিম সীমান্তৰ ফালে আহিছো ।

উদয়পুৰ—উদয়পুৰ ইয়াৰ দক্ষিণ-পশ্চিম কোণে হব যেন লাগে । বেছ, সকলো অনুসন্ধান কৰি আজি ৰাতি উদয়পুৰলৈ যাত্ৰা কৰিম । আমাৰ সৈন্য-সামন্তবোৰ উদয়পুৰৰ বাটতে থাকিব যাতে সেই দুৰ্দ্দান্ত কোনোমতে সাৰিব নোৱাৰে । মই এই ছদ্ম বেশেৰেই উদয়পুৰলৈ যাম । চাচোন, মোক পুৰুষ যেন নেদেখিনে ?

মোতি—তেনেই ডেকা হিন্দু এটা বুলিহে জানি বেগম চাহেবা ।

জুলি—বাঃ কি চমৎকাৰ বুদ্ধি । মোতি দে, দে, আৰু এগিলাচ চিৰাজী দে । বাঃ ! বা ! চিৰাজীৰ ৰঙ যেনে গোলাপী, আঙুৰ যেনে মোলায়েম, তাৰ গুণো তেনে চমৎকাৰ ।

মোতি—(এগিলাচ দি) আপুনি আৰু চিৰাজী নাখাব । আপোনাক বৰ অথিৰ যেন দেখিছো । (বেগমলৈ পিঠি দি তায়ো এগিলাচ খায় ।]

জুলি—ভয় নাই, কোনো ভয় নাই । ৰাক্ষসীৰ পেটত সব পানী হৈ যাব । ভয় নাই ! জালালহঁত শিবিৰতে আছে নে ?

মোতি—আছে ।

জুলি—বেছ—বেছ—আহ। মোৰ ছুৰিখন ? (কঁকালত চাই) আছে, আছে ভয় নাই। আহ,—

(ছুয়ো যায়)

—ঃ০ঃ—

৫ম দৃশ্য

উদয়পুৰ—বিজয়াৰ ঘৰ

(এটা পিৰালিত আমন্‌জিমনকৈ বহি থাকে।)

গীত

উৰি যা উৰি যা মনৰে কথাটি
বতাহত মিহলি হৈ
মিলি যা অতীতৰ সপোনৰ মাজতে
সখীয়াৰ বুকুতে গৈ।
ফুলো হুফুলিবি,
চৰায়ে নাগাবি
বিৰহৰ ৰাগিনী ঐ !
সুৰ বিচাৰোঁতে মই কঙালিনী
পৰাণক কৰবাত থৈ।

বিজয়া—(অলপ ৰৈ) যেন মোৰ নিজৰ মুখৰ পৰাই ওলোৱা শেষৰ ধ্বনিটি বতাহৰ লগত মিলি গৈ এটা বৰ করুণ,

অথচ বৰ সোৱাদ—কোনোবা যুগৰ অতীত স্মৃতি জগাই দিলেহি।

(অলপ পিছত দীনদাসৰ প্ৰৱেশ)

দীন—বিজয়া।

বিজয়া—আপুনি আহিছে ?

দীন—বোধহয় তোমাৰ পিতাৰ বিদেশৰ পৰা আহিল ?

বিজয়া—এতিয়াও পোৱাহি নাই। অলপতে পাবহি বুলি খবৰ আহিছে।

দীন—বিজয়া, তোমাক আজি আকৌ এটা কথা কওঁ। মোৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতি, বংশ-মৰ্য্যদা, সকলো তোমাৰ কাৰণে বিসৰ্জ্জন দিছোঁ। তথাপি তুমি মোক বিয়া নকৰাবা কিয় ? এটা সামান্য ৰাজপুতক বৰণ কৰি কিয় মিছাতে জীৱন নষ্ট কৰিব খুজিছা ?

বিজয়া—আপুনি মোতকৈ বয়সেও ডাঙৰ অভিজ্ঞতাও আপোনাৰ বহুত বেছি। কিয় মই ঐশ্বৰ্য্যৰ প্ৰলোভন এৰি বিশ্বক বৰণ কৰিবলৈ সাজু হৈছো আপুনি নিজেই ভাবি চাওক।

দীন—সদায় একে কথাকে শুনি থাকিব খোজা নাই। ভাবি চোৱাঁ তাৰ পিছত উত্তৰ দিবাঁ।

বিজয়া—ভাবিবলৈ একো নাই। সৰল সহজ এটা কথা। মই একো কৰো বুলি কৰিব নোৱাৰো। মোৰ কপালত যি আছে সি হবই হ'ব।

দীন—তেন্তে তোমাৰ কপালত মই নতুনকৈ লিখি দিম, যে, দীনদাসৰ হাতত তোমাৰ জীৱন অন্ত হ'ব।

বিজয়া—কোনো দুখ নাই।

দীন—সুন্দৰ। সময়ত প্ৰমাণ ল'ম। (প্ৰস্থান)

বিজয়া—হিয়াৰ মাজত হাৰে হাৰে লেখা আছে, চকুৰ আগত জল্‌জলকৈ জিলিকি আছে, বিশ্বসিংহ মোৰ জীৱন। ঈশ্বৰে নিজে মিলাই দিছে।—তুমি সামান্য মানুহ দীনদাস।

(কমলাৰ প্ৰৱেশ)

কমলা—বিজয়া! তইনো সদায় এনে আমন-জিমনকৈ থাক কিয়? মোৰ মনত কিবা সুখ আছে জানো? চাছোন, তয়েই মোৰ একমাত্ৰ সন্তান।

বিজয়া—মইনো ক'ত বেজাৰ কৰিছো, আই। সংসাৰলৈ আহিছো দুদিন থাকি গুচি যাম। ইয়াত সুখ-দুখ কি আছে!

কমলা—সেইবোৰ কি বকিছ? মিছাতে দুখ নকৰিবি। পিতাৰ বিদেশৰ পৰা ঘূৰি আহক, মই ভালকৈ বুজায় ক'ম। এই কেইদিনৰ ভিতৰত বিশ্বসিংহ উলটি আহি নেপালেহিও দীনদাসলৈ তোক বিয়া নিদিবলৈ মই ক'ম। প্ৰাণপণে চেষ্টা কৰিম!

বিজয়া—সেইবোৰ মিছা চেষ্টা নকৰিবাঁ। ভাগ্যত যি আছে মই তাকে ভোগ কৰিব লাগিব। মোৰ কাৰণে ভাবি তুমি দুখ কৰাহে মোৰ বেজাৰৰ কথা হৈছে।

কমলা—তোক যে মই জন্ম দিছিলো বিজয়া, মই যে তোৰ মা-ৰ।

বিজয়া—তুমি নিজে অশান্তি বঢ়াই নলবাঁ। বিষাদ-যন্ত্ৰণা যদি মই ভুগিব লগা আছে, অকাতৰে ভুগিম।

কমলা—আহ্, আহ্, তই অকলে থাকিব নোৱাৰ (হাতত ধৰি লৈ যায়।)

বিজয়া—ব'লা।—(স্বগতঃ) মাতৃস্নেহ! (ফুটাই) আই!

কমলা—বিজয়া।

দ্বিতীয় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

বিজয়াৰ ঘৰ

(বিজয়সিংহ আৰু কমলা বহি কথা পাতি থাকে)

কমলা—ইস্! মানুহটোৱে আপোনাক হত্যা কৰিম বুলিছিল?

বিজয়—আচৰিত কথা। মানুহটো চেৰা বলিয়া। মোক চিনি জানিও নাপায়, তথাপি সি মোক কিয় যে হত্যা কৰিম বুলিছিল, একো বুজিব নোৱাৰিলোঁ।

কমলা—বলিয়া মানুহৰ আৰু কি চিনাকি অচিনাকি আছে? বোধ হয় প্ৰবাস বুলিহে আপোনাৰ বেছি ভয় লাগিছিল!

বিজয়—এৰা! পিছে মোৰ চকুৰ আগতে মানুহটো আপোন-ঘাতী হৈ মৰিল।

কমলা—ইস্! সেইটো কি মানুহ?

বিজয়—সেই বাবেহে মই আচৰিত হৈছিলোঁ। এতিয়াও মোৰ চকুৰ আগতে যেন সেই দৃশ্যটো দেখি আছোঁ। বাৰু সেইবোৰ হক, এতিয়া বিজয়াৰ কথা ভাবিবৰ সময় হ'ল।

কমলা—এৰা! সেইটো এটা বৰ ডাঙৰ চিন্তা আছে। বিশ্ব-সিংহৰ কথা আপুনি শুনা নাছিলনে?

বিজয়—কেনেকৈ শুনিবা? ছবছৰ সাতদিনৰ ভিতৰত চহকী হৈ ঘূৰি আহিব নোৱাৰিলে দীনদাসলৈ বিজয়াক দিম বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিলোঁ। আৰু কেইদিনমানহে বাকী। ইয়াৰ ভিতৰতে বিশ্বসিংহ আহি নেপালেহি মোৰ গাত কোনো দোষ নাই।

কমলা—আপুনি ইমান কঠোৰ হৈছে কিয়? তাইৰ ইচ্ছাৰ বিৰুদ্ধে এনে এটা কাম কৰা বৰ অন্যায়।

বিজয়—কমলা, মোৰ এক বাক্য। মই ইয়াৰ লৰচৰ নকৰোঁ।

কমলা—আপোনালোক পুৰুষ, বহুত কঠোৰ শাসন জানে। কিন্তু আমি জানো কেৱল স্নেহৰ শাসন।

বিজয়—মোক কি বুলি ভাবিছা কমলা? এবাৰ প্ৰতিজ্ঞা কৰি একোতেই ভঙ্গ কৰিব নোৱাৰোঁ। যদি নিৰ্দ্দিষ্ট দিনৰ ভিতৰত যথেষ্ট টকা উপাৰ্জ্জন কৰি বিশ্বসিংহ এইখিনি নেপায়হি, তেন্তে বিজয়াই দীনদাসক অম্লানবদনে বৰণ কৰিব লাগিব।

কমলা—কিন্তু আপুনি ভাবি চাইছেনে যে মানুহৰ মনৰ ওপৰত শৰীৰৰ কোনো অধিকাৰ নাই?

বিজয়—মোক আৰু নকবা। মোৰ এক কথা।

ভিতৰলৈ যায়)

কমলা—ঈশ্বৰ! তুমি সহায় নকৰিলে মোৰ বিজয়াৰ আৰু উপায় নাই।

(বিজয়াৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়া—আই, তুমি একো নাভাবিবা। মোৰ দুখ-বেজাৰতকৈ পিতাৰ প্ৰতিজ্ঞা হেজাৰ গুণে ডাঙৰ।

কমলা—আই, তোৰ বুকুখন চাওঁ।

বিজয়া—তুমি বলিয়া হলানেকি? মোৰ বুকুত কি চাবা?

কমলা—এই ১৬ বছৰ বয়সতে ইমানখিনি অনুতাপ বুকুত লৈ

তই জ্বলি পুৰি মৰিছ, অথচ মই তাৰ কোনো প্ৰতিকাৰ কৰিব পৰা নাই।

বিজয়া—বাৰে বাৰে কৈছোঁ, মোৰ কথা নাভাবিবা। তুমিও দেখিছোঁ মোক শান্তি নিদিয়া হলাঁ। (প্ৰস্থান)

কমলা—উস্ ! এনে এটা মৰ্ম্মভেদী হাহাকাৰ লৈ তোৰ কুমলীয়া জীৱনটো নষ্ট কৰিবি ? প্ৰভু, এই কেইদিনৰ ভিতৰতে বিশ্বসিংহক আনি দিয়া। (দীনদাসৰ প্ৰৱেশ)

দীনদাস—আপোনাৰ বোধহয় অলপ অসুখ হৈছে ?

কমলা—কোন ? অ'—মোৰ একো হোৱা নাই।

দীনদাস—মই আহিছিলো কিয়, বোধহয় বুজিব পাৰিছে ?

কমলা—বিয়াৰ কথাৰে।

দীন—হয়।

কমলা—কিয়, এতিয়াও সাতদিন বাকী। ইয়াৰ ভিতৰতে অহাৰ কাৰণ বুজিব নোৱাৰিলোঁ।

দীন—কাৰণ বিশেষ একো নাই, মাত্ৰ মোৰ ইচ্ছা।

কমলা—কিন্তু তোমাৰ ইচ্ছাৰ ওপৰত মোৰ কোনো সম্বন্ধ নাই। বিবাহ এজনৰ ইচ্ছাত হব নোৱাৰে। বিধতাৰ যি ইচ্ছা সেয়েহে আচল। তুমি জানাই বিশ্বসিংহ আৰু বিজয়া সৰুৰে পৰা দুটি অভিন্ন দেহ। দুয়ো দুয়োকে প্ৰাণ দি ভাল পায়।

দীন—মই সিমান বিবেচনা কৰিবলৈ অহা নাই। মোৰ ইচ্ছা বিজয়াই মোক বৰণ কৰিব লাগিব।

কমলা—যদি নকৰে ?

দীন—নকৰিলে ? নকৰিলে অৱশ্যে কি হ'ব কোৱা টান।

কমলা—সেইবাবেই নিঠুৰ বুলি বিজয়াই তোমাক ঘিণ কৰে।

দীন—কিন্তু, এই নিঠুৰকে আত্মসমৰ্পণ কৰিবলৈ মই বিজয়াক বাধ্য কৰাম। (লাহেকৈ) বাৰু, আপুনি ক'ব পাৰেনে বৰোদা নগৰৰ ৰজাৰ চেৰাবলিয়া মানুহটো মৰিল ? সি আপোনাৰ স্বামীৰ আগতে আত্মহত্যা কৰিলে ! অৱশ্যে সেইটো তাৰ পক্ষে উচিতেই হ'ল নহয়নে ?

কমলা—ময়ো সেই খবৰ পাইছোঁ। মানুহটো বৰ দুৰ্ভগীয়া আছিল।

দীন—এৰা মানুহটো বৰ দুৰ্ভগীয়া কিন্তু সি এই দেশৰ এগৰাকী সতী-সাধ্বী আৰু বৰ বিখ্যাত মহিলাক নষ্ট কৰি থৈ গৈছে। মহিলা গৰাকীয়ে তালৈ দিয়া কিছুমান চিঠিও মোৰ হাতত আছে।

কমলা—চিঠি ? কিহৰ চিঠি ? কি চিঠি তোমাৰ হাতত আছে।

দীন—(কপট হাঁহি মাৰি মনতে) এতিয়া ! (ফুটাই) হয় বিজয়াক কৈ মেলি মোৰ লগত বিয়া দিয়ক, নহয় আপোনাৰ কলঙ্ককাহিনী প্ৰকাশ কৰি আপোনাৰ ভণ্ড সতীত্ৰতৰ গৌৰৱ ধ্বংস কৰিম।

কমলা—দীনদাস ! কোৱা তোমাৰ হাতত কি চিঠি আছে !

দীন—অসম্ভৱ ! মই এতিয়া নকওঁ। এই সাতদিনৰ ভিতৰতে যদি বিজয়াক মোলৈ বিয়া দিয়া নহয়, অষ্টম-দিনৰ দিনা উদয়পুৰ, জয়পুৰ, চিতোৰ, আনকি গোটেই

মেৱাৰ ৰাজ্য, যলৈকে আপোনাৰ সতী-সাধ্বী বুলি সুখ্যাতি আছে তালৈকে প্ৰচাৰ কৰি দিম যে আপুনি ভণ্ড সতী। আপোনাৰ অতীত জীৱন কলঙ্কৰে ভৰা।

কমলা—তুমি ভাবিছানেকি যে মোৰ অপবাদৰ ভয়ত মই মোৰ কন্যাৰ ভৱিষ্যত নষ্ট কৰিম!

দীন —তেন্তে কোনো কথা নাই। বৰোদা নগৰৰ চেৰাবলিয়া মানুহটোলৈ লিখা চিঠি কিখনৰ পৰিণাম সহ্য কৰিবলৈ সাজু হওক।

কমলা—তোমাৰ ধাৰণা ভুল হৈছে। সেই মানুহটো মোৰ আত্মীয়। তাৰ লগত আমাৰ ঘৰুৱা কথাৰ এনে কিছুমান শোকলগা সম্বন্ধ আছে যিবোৰ আজিলৈকে কোনেও নেজানে আৰু ময়ো কাকো কোৱা নাই।

দীন —কিন্তু এই দীনদাসে আপোনাৰ প্ৰত্যেক কথাটোকে, প্ৰতি ঘটনাটোকে মনত ৰাখিছে।

কমলা—দীনদাস! চিঠিবোৰ মোৰ নিজৰ ভাষাত লেখা বুলিহে ভয় কৰিছোঁ, নহলে তাত কোনো কলঙ্কই নাই।

দীন —আছে নাই পঢ়োতাই বিচাৰ কৰিব। আপুনি নিজেই দেখিব যি উদয়পুৰে আজি আপোনাক সজ চৰিত্ৰা বুলি পূজা কৰিছে সেই উদয়পুৰেই কাইলৈ আপোনাক ঘিণ কৰিব, আনকি মুখৰ মাত এষাৰো আপোনাৰ ভাগ্যত মিলা কঠিন হব।

কমলা—দীনদাস! তুমি পিশাচ? তুমি কালসৰ্প।

দীন —আৰু আপুনি?

কমলা—ঈশ্বৰ জানে মই কি।

দীন —তেন্তে ঈশ্বৰক কওক, যদি পাৰে এই কলঙ্ক-কাহিনীৰ পৰা ৰক্ষা কৰক। ঈশ্বৰক কওক, দীনদাসৰ হাতৰ পৰা আপোনাৰ দুৰ্ভাগ্য ওলোটাই নিয়ক। (প্ৰস্থান)।

কমলা—কি ভীষণ সমস্যা! কেতিয়া তালৈ চিঠি লিখিছিলোঁ। আৰু ক'ত আহি তাৰ কথা ওলাইছে! মানুহে দীনদাসৰ দৰেই মোৰ কথা ভাবিবনে? কিবা লিখিছিলো থং বেজাৰ বুকুত সুমাই লৈ, কোনে জানে? উস্! আজি কিমান দিনৰ পুৰণি কথা উজাৰ খাইছে? ক'ত জন্ম হৈছিলোঁ, ক'ত মোৰ আই বোপাই আছিল, আজি কি চিন্তাত পৰিছোঁ?

(বিজয়াৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়া—আই, ভিতৰৰ পৰা মই তোমালোকৰ সকলো কথা শুনি আছিলোঁ, কোনো ভয় নকৰিবা। মই দীনদাসকেই বিয়া কৰাম।

কমলা—মই জীয়াই আছিলো কিয় বিজয়া।

বিজয়া—নোৱাৰিলে আঠাই পানীত ওপঙি ফুৰিম, যন্ত্ৰণাৰ উপৰি যন্ত্ৰণা সহি জীৱন শেষ কৰিম, তথাপি তোমাৰ কলঙ্ক প্ৰকাশ হবলৈ নিদিওঁ।

কমলা—মই জীয়াই আছিলো কিয় বিজয়া?

বিজয়া—(স্বগতঃ) কি ভীষণ সমস্যা! আজি মই দীনদাসক বিয়া নকৰালে আইৰ কলঙ্ক কাহিনী প্ৰচাৰ কৰি ভীষণ প্ৰতিশোধ লব আৰু ইফালে বিশ্বসিংহলৈ অপেক্ষা

নকৰিলেও আজন্মকাল যাক ভাল পাই আহিছোঁ তেওঁৰ প্ৰতি বিশ্বাসঘাটকতা কৰা হ'ব ।

(এজনী দাসীৰ প্ৰৱেশ)

দাসী—আইদেউ, লক্ষ্ণৌ চহৰৰ পৰা এজন মুছলমান ডেকা আহিছে। তেওঁ আপোনাক কিবা খবৰ এটা দিবলৈ আহিছে।

বিজয়া—লক্ষ্ণৌৰ পৰা আহিছে ?

কমলা—তই বাহিৰলৈ নেযাবি বিজয়া। যা তেওঁক ইয়ালৈকে মাতি আনগৈ।

দাসী—ভাল ! (প্ৰস্থান)

বিজয়া—আই, বোধহয় বিশ্বসিংহৰ খবৰ দিবলৈ কোনোবা আহিছে।

কমলা—হ'ব পাৰে। মোৰো আজি মনে বৰকৈ ধৰিছে যেন তেওঁ আহিছে।

(ছদ্মবেশী জুলিমা আৰু দাসীৰ প্ৰৱেশ)

জুলিমা—বোধহয় আপুনিয়েই বিজয়া ?

বিজয়া—হয় ।

জুলিমা—মই বহুত দেশ ফুৰি আহিছোঁ। বিশ্বসিংহৰ বাতৰি এটা দিবৰ কাৰণে আহিলোঁ।

বিজয়া—কি, কি, তেওঁ আহিছে নহয়নে ?

কমলা—কোৰাঁচোন কোৰাঁ।

জুলিমা—তেওঁক লক্ষ্ণৌৰ নৱাবে বন্দী কৰি ৰাখিছে ।

বিজয়া—কি অপৰাধত বন্দী কৰিছিল ?

জুলিমা—অপৰাধ কি নাজানো। বন্দী হৈ থকা অৱস্থাতে নৱাব পত্নী জুলিমা বেগমৰ লগত তেওঁৰ গুপ্ত প্ৰণয় হয়।

বিজয়া—(চিঞৰ মাৰি) বেগমৰ লগত বিশ্বসিংহৰ গুপ্ত প্ৰণয় হৈছিল ? তুমি কোৱাঁ কি যুৱক ? বিশ্বাস নহয়, ই হ'ব নোৱাৰে।

জুলিমা—মিছা কবৰ মোৰ প্ৰয়োজন কি ? শুনক এই কথা নৱাবে যেতিয়া গম পালে, বেগম পলাই গ'ল।

বিজয়া—আই, আই, এনে পৰিৱৰ্ত্তনো হব পাৰেনে ? মানুহ ইমান বিশ্বাসঘাটক নে ?

জুলিমা—বৰ আচৰিত কথা নহয়। নৱাব পত্নীৰ লগত বিশ্বসিংহৰ এনে ঘটনা একো অসম্ভৱ নহয়।

বিজয়া—তেন্তে, দিয়া মোৰ চকু ফুটাই দিয়া। কাণ কলা কৰি দিয়া, বুকু শিলেৰে বন্ধাই দিয়া, তাৰ পিছত মোক কোৱাঁ।

কমলা—যুৱক, তুমি অচিনাকি, ইফালে দেখিছো তুমি মুছলমান। আনে কোৱা হলে কথাটো বিশ্বাস কৰিবলৈ বৰ কঠিন হলহেঁতেন, কিন্তু,—

জুলিমা—দেৱী ! মিছা কথা মই কিয় ক'ম ! আৰু শুনক— বেগম পলাই যোৱাৰ পিছত নৱাবে বিশ্বসিংহক হত্যা কৰিলে।

বিজয়া—কি কৰিলে ? বিশ্বসিংহক হত্যা কৰিলে ? আই, আই (মূৰ্চ্ছা)

কমলা—(বিজয়াক ধৰে আৰু কোলাত শুৱাই লৈ) মোৰ ভাগ্য বিজয়া আই !

জুলিমা—বৰ বেয়া খবৰ দিলোঁ, মোক ক্ষমা কৰিব, মই বিদায় ললোঁ।

কমলা—(দাসীক) এওঁক্ লৈ যা। যোৱাঁ যুৱক, তোমাৰ কোনো দোষ নাই। সকলো মোৰ ভাগ্য।

জুলিমা—(স্বগতঃ) কেনে ? বেছ্ জলিল ? (প্ৰস্থান)

বিজয়া—(চকু মেলি মাকৰ ডিঙিত সাবটি লৈ) মোক এৰি তুমি গুচি যাব পাৰানে ? কোনে নিব তোমাক, কোনে নিব পাৰে ?

কমলা—বিজয়া ! বিজয়া !

বিজয়া—(অলপ উঠি) আই ! আই !! (পৰি যায়)

তৃতীয় অঙ্ক

১ম দৃশ্য

ঘৰৰ বাৰাণ্ডা

বিজয়া—সৌৱা সৌ আকাশখন কিমান গহীন অথচ তাৰ ওপৰতে কিমান বিজুলী বৰষুণ, কিমান বজ্রপাত, কিমান ক'লা ডাৱৰ মাৰ গৈছে তথাপি সি কিমান অচল। মোৰ যাতনা কেৰে বুজিব নালাগে, কাকো মোৰ দুখৰ ভাগ নিদিওঁ। কপালত বিধতাই যি লিখি দিছে তাক কোনে গুচাব ? কিন্তু প্রাণৰ একান্ত ইচ্ছাত বাধা পৰে কিয় ? ভাগ্য, সিও ভাগ্য ! বিশ্বসিংহ তুমি য'তে থাকা তাতেই মই আছোঁ। মই নমৰোঁ। চাম মোৰ ভাগ্যত কিমান যন্ত্রণা আছে, মই কিমান সহিব পাৰোঁ। (অলপ ৰয়) মোৰ বুকুত হৈছে কি ? (চেপি ধৰে) মোৰ কিবা অসুখ হৈছেনেকি ? আই আই !

(কমলাৰ প্রৱেশ)

কমলা—কি হ'ল বিজয়া ?

বিজয়া—মোৰ কিবা অসুখ হৈছেনে কি ? চোৱাঁচোন, মোৰ বুকুত হাত দি চোৱাঁচোন !

কমলা—বিজয়া, মই বলিয়া নহলো কিয়।

বিজয়া—হৃদয় বিষেৰে ভৰিছে। পাৰ নেভাগিলে আৰু নহয়।

কমলা—বুকুত ইমানখিনি বিষাদ লৈ তই কিয় দীনদাসক বৰণ কৰিলি। সি মোৰ অপযশ প্রচাৰ কৰি কি কৰিলেহেঁতেন।

বিজয়া—আই, মোৰ বিষাদ যাতনাৰ সাক্ষীৰূপে তোমালোকক মতা নাই। মই কাকো মতা নাই—মাতিছোঁ এই শূন্য দেৱালৰ অচল শিল পাথৰবোৰক! মাতিছোঁ এই ঘৰ-দুৱাৰ বেৰবোৰক আৰু মাতিছোঁ এই শিলৰ মজিয়াখনক! যদি মানুহৰ হিয়াৰ দৰে কঠুৱা আৰু নির্দ্দয় নোহোৱা হ'লে এই শিলৰ মজিয়াতো মোৰ কান্দোনৰ ছাব বহিলহেঁতেন!

কমলা—সেইবোৰ ভাবি-চিন্তি আৰু মোক বেজাৰ নিদিবি বিজয়া।

বিজয়া—একো নেভাবো, মোক আজি দীনদাসৰ ঘৰলৈ পঠিয়াই দিয়া। মোৰ কাৰণে আৰু ভাবিবৰ প্রয়োজন নাই।

কমলা—এনে অৱস্থাত তোক পঠিয়াই দি মই মনত কি সুখ পাম।

বিজয়া—মোৰ একো হোৱা নাই, ভয় নকৰিবা। মই আজি যাব লাগিব; যোৱা মোক পঠিয়াবৰ দিহা কৰা।

কমলা—যদি তই ভাল পায়, তাকে কৰিম। তয়ো মোৰ লগত আহ! (দুয়ো সোমায় যায়)

——:*:——

২য় দৃশ্য

অৰণ্যপথ

(বিশ্বসিংহ আৰু এটা মুছলমান লগৰীয়া আহি থাকে)

বিশ্ব—কাইলৈ পুৱাতে আমি উদয়পুৰ পামগৈ। বোধ হয় আৰু চৌধ পোন্ধৰ ক্রোশ বাট গলেই উদয়পুৰ পামগৈ।

লগৰীয়া—এই হাবিখন নিৰাপদে পাৰ হৈ লব পাৰিলেই আমাৰ কোনো ভয় নাই।

বিশ্ব--ঈশ্বৰে সহায় কৰিব বন্ধু, তেওঁৰ দয়া হ'লে কোনো ভয় নাই।

লগৰীয়া—আগ জাননী দিবলৈ পঠিওৱা মানুহজন আজি উদয়পুৰ পাবগৈ পাই।

বিশ্ব—বোধ হয়।—আমি ইয়াতে অলপ জিৰাই লোৱা ভাল। দেখিছোঁ লাহে লাহে আন্ধাৰ হৈ আহিছে।

লগৰীয়া—সিও বেয়া নহয়। ইয়াতে আহাৰ কৰি লৈ সন্ধ্যাৰ পিছত খোজ লমহঁক।

বিশ্ব—সৌ পিনে এখন নৈ আছে যেন অনুমান হয়।

লগৰীয়া—মই গৈ অলপ পানীকে লৈ আহোঁ।

বিশ্ব—দুয়ো যাওঁ।

লগৰীয়া—নহয় আপুনি বহক, এই মোৰ টোকোনডালো ইয়াতে থওঁ।

বিশ্ব—নহয়, সেইডাল কেতিয়াও নেৰিব। লগতে লৈ যাওক—

(এটা পাত্র লৈ লগৰীয়াৰ প্রস্থান)

বিশ্ব—আৰু এটা ৰাতিৰ অৱসান হলেই মোৰ সাধনা সফল। ভগবান তুমি দেখিছোঁ; একো অন্যায় অবিচাৰ কৰা নাই। চোৰ ডকাইতৰ যাঠি তৰোৱাল, সংসাৰৰ অনাস্থা অৱজ্ঞা সকলো অম্লান বদনে সহ্য কৰি আজি ছবছৰ দিন দেশে বিদেশে ঘূৰি ফুৰিছো। এই দুর্গম

পথত তুমি কেৱল সহায়—আজি ৰাতিটো নিৰাপদে গ'লেই কাইলৈ পুৱা মোৰ সফল ভুমি, সাধনাৰ ধন উদয়পুৰ পামগৈ।—বিজয়া, বিজয়া, দেৱী মোৰ—তুমি চাগৈ এতিয়াও ঠিক সেইদৰেই আছা। আহা! সেই দিনা আমাৰ দুইবো প্ৰাণত কি অনন্ত তৃপ্তি অপাৰ সুখ উথলি আহিব—যি দিনা মোৰ প্ৰথম চুমাটিয়ে তোমাৰ শোণিত সাগৰত ঢৌৰ উপৰি ঢৌ তুলিব। যিদিনা তোমাৰ আৰু মোৰ ভিতৰত বিচ্ছেদ আঁতৰি যাব। যিদিনা তোমাৰ কোমল বাহু লতাডালিৰ সাঙোৰত মোৰ এই সুদীৰ্ঘ পৰিশ্ৰমৰ সকলো যাতনা এক মুহূৰ্ত্ততে পানী হৈ যাব, সেইদিনা কি সুখৰ দিন হব!—সেয়া, দীঘল গছৰ আগবোৰে বতাহত দোঁ খাই আহি যেন মোৰ কাণে কাণে ক'ব খুজিছে। বিজয়াৰ বিশ্ববিজয়িনী মূৰ্ত্তিয়ে তোমাক বৰ ভাল পায়!" ক'ব লাগিছে কিয়। ময়ো জানোঁ। তথাপি, কোৱা প্ৰকৃতিপুঞ্জ শুনিলে প্ৰাণত শান্তি পাম। পথশ্ৰম লাঘৱ হ'ব। কোৱাঁ, বিজয়াই মোক ভাল পায়।—

(এটা বাটকৰাৰ বেশে জালালৰ প্ৰৱেশ)

আপুনি যাব কলৈ?

জালাল—মই আজমীৰলৈ যাম। আপুনি?

বিশ্ব—মই উদয়পুৰলৈ যাম।

জালাল—তেনে আমি একেলগেই যাব পাৰিম। কিন্তু এই মহা ৰাতিখন যোৱা হ'ব কেনেকৈ?

বিশ্ব—ঈশ্বৰে সহায় কৰিলে ৰাতিনো কিহৰ ভয়। তাৰ উপৰি প্ৰাণত যেতিয়া আবেগৰ স্পন্দন উঠে, সুখ-সপোনৰ কল্পনাই তেতিয়া বাস্তৱ মূৰ্ত্তিৰে দেখা দিয়ে—তেতিয়া মানুহে অসাধ্য সাধিব পাৰে?

জালা—আপোনাৰ কথাৰ মই একো অৰ্থ বুজিব পৰা নাই।

বিশ্ব—শুনঁা, কল্পনাই যেতিয়া চেতনাক আগুৰি ধৰে, ভাবৰ মদিৰাই যেতিয়া ভাষা ফেনাই তোলে—শুনোতাই তাৰ আঁতিগুৰি ধৰিব নোৱাৰি কওঁতাক 'কবি' আখ্যা দিয়ে। মোৰ কথা অতি সহজ। উদয়পুৰত মোৰ এটা বৰ বিশেষ কাম আছে। কাইলৈ পুৱাতে মই সেইখিনি পাবৃগৈ লাগিব।

জালাল—আপুনি অকল?

বিশ্ব—লগত আৰু এজন আছে।

জালাল—তেওঁ গল কেনি?

বিশ্ব—সৌ নৈৰ পৰা পানী আনিবলৈ গৈছে।

(বাটকৰাজনে সুহুৰি বজাই, হাৰিৰ পৰা এজাক মুছলমান ওলাই বিশ্বসিংহক আগুৰি ধৰে।)

বিশ্ব—আপোনালোক কোন? মোক এনেকৈ বেৰি ধৰিছে কিয়?

জালাল—চিনি পোৱা নাই? তোমাৰ ধনৰ টোপোলাটো কাঢ়ি লৈ হাৰ ছালৰ মাজত জীৱটো সুমাই পঠিয়াই দিবলৈ।

বিশ্ব—মই যে একো অপৰাধ কৰা নাই।

১ম সৈন্য—হাঃ হাঃ অপৰাধ আৰু কৰিব লাগিছে জানো ?

২য় সৈন্য—এইদৰে ধনৰ টোপোলা লৈ বহি থকাটো অপৰাধ নহয়নে কি ?

৩য় সৈন্য—দোস্ত, তুমি কি কোৱাঁ ?

(বিশ্বসিংহক আক্রমণ কৰে)

বিশ্ব—সাৱধান, সৰ্ব্বনাশ কৰিম। মোক এৰি দিয়ঁা

জালাল—(তৰোৱাল কাঢ়ি লব খোজে)

(তৰোৱাল ঘূৰায়)

১ম সৈন্য—ছৰ্দ্দাৰজী ! ইয়াক গিৰাই দিওঁ।

২য় " —(চৰ মাৰে) আৰে, নিদিয় কিয় ?

৩য় "—লাগাও।

(আটাইবোৰে থপিয়া থপি কৰে)

বিশ্ব—তোমালোক যেয়ে হোৱাঁ ? তোমালোকে মোৰ ধন-সোণখিনি নিনিবাঁ। মোক যিমান মন যায় মাৰা, তথাপি—

১ম সৈন্য—বাঃ বাঃ কেনে মিঠা মাত।

২য় "—ক্যা বাত ! ক্যা বাত !

৩য় "—আৰে লাগাও হাত ! (তিনিও মাৰে)

বিশ্ব—তোমালোক কি ? এটা নিঃসহায় পথিকক এদলে গোট খাই এইদৰে আক্রমণ কৰিছা কিয় ? মই কি অপৰাধ কৰিছো ?

জালাল—ভাইহঁত ! ইয়াক আৰু নেমাৰিবি। ধন-সোণখিনি কাঢ়ি লৈ ইয়াক এৰি দে।

বিশ্ব—নহয়, নহয়, সেইটো নকৰিবাঁ। মোৰ ধন-সোণ কাঢ়ি লৈ মোক এৰি দিয়াতকৈ মাৰি পেলোৱাঁ। মই চহকী হ'বৰ কাৰণে ধন-সোণ অনা নাই—কেৱল এটা প্ৰতিজ্ঞা ৰক্ষা কৰিবলৈহে মোক ধন লাগে।

জালাল—আমিও তোমাৰ জান মাৰিবৰ উদ্দেশ্যে অহা নাই, কেৱল ধন-সোণখিনিহে আমাক লাগে।

বিশ্ব—(চিঞৰি) ৰহিম, ৰহিম।

জালাল—তেওঁ কোন ?

১ম সৈন্য—নৈৰ পৰা পানী আনিবলৈ যোৱাটো হ'ব পায়।

২য় সৈন্য—ছৰ্দ্দাৰ, নৱাবৰ ফালৰ চয়তান এটা—

৩য় সৈন্য—অ' সি এতিয়া সিপুৰীত।

বিশ্ব—উস্ ! কি কঠোৰ নিয়তিৰ শাসন। নিয়তি ! নিয়তি ! তই মোক কিয় এই যাতনা দিছ ?

১ম সৈন্য—ছৰ্দ্দাৰ !

জালাল—ল, ইয়াক শিবিৰলৈ লৈ ব'ল।

বিশ্ব—ছৰ্দ্দাৰ ! ছৰ্দ্দাৰ ! আপোনাৰ ভৰিত ধৰি মাতিছোঁ। আপোনাক শত সহস্ৰ চেলাম কৰিছোঁ মোক এৰি দিয়ক —মোৰ আত্মাৰ আশীৰ্ব্বাদ পাব।

জালাল—সেই খিনিতে তফাৎ।

বিশ্ব—আপোনালোক দস্যু হলেও মানুহ ! আপোনা-লোকৰ প্ৰাণতো স্নেহ, দয়া, মমতা আছে। মই আজি যি কঠোৰ সাধনা কৰি স্বদেশলৈ ঘূৰি আহিছো সি বৰ করুণ কাহিনী। ছৰ্দ্দাৰ, মোক দয়া কৰক—

জালাল—ভাই! চয়তানৰ সেইবোৰ নাই। বেগম চাহেবাৰ হুকুম তোমাৰ ধন-সোণ কাঢ়ি ল'বই লাগিব।

বিশ্ব—নহয়! নহয়! মোক এৰি দিয়ক—মোৰ ধন-সোণ কাঢ়ি নলব। এদিনলৈও যদি মই বিজয়াৰ লগত দেখা কৰি লব পাবো তাতে মই তৃপ্ত হ'ম। তাৰ পিছত আপোনালোকে মোক যি কৰে কৰিব।

জালাল—উঠাও,—(সৈন্যহঁতে ডাঙি নিব খোজে)

বিশ্ব—বিজয়া! বিজয়া!

৩য় দৃশ্য—ঘৰ

(বিজয়সিংহ আৰু কমলাৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়া—কমলা! মোৰেই দুৰ্ভাগ্য।

কমলা—আৰু সেই কথা নুলিয়াব। স্বৰ্গৰ দেৱী আহি মোৰ গৰ্ভত জন্ম ল'লে কিন্তু মই তাইক বৰ অনাদৰ কৰিলো।

বিজয়—কমলা, আজি এটা নতুন বাতৰি পালোঁ। লক্ষ্ণৌৰ ৰাজ কৰ্ম্মচাৰী আদিল মহম্মদ ইয়ালৈ আহিছে, তেওঁ মোক ক'লে, কলে বোলে বিশ্বসিংহ মৰা নাই। লক্ষ্ণৌৰ পলৰীয়া বেগমেই ছদ্মবেশেৰে আহি বিজয়াক মিছা সংবাদ দি ঠগিলে।

কমলা—তেতিয়াই মোৰ মনে ধৰিছিল সেই মানুহটোৰ কথাবোৰ জাল।

বিজয়—বেগম পলাই অহাৰ পিছত বিশ্বসিংহই হেনো নৱাবক হত্যাকাৰীৰ হাতৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিলে। তুষ্ট হৈ নৱাবে তেওঁক বহুত ধন সোণ দি ইয়ালৈ পঠিয়াই দিছিল।

কমলা—তথাপি সি আহি এইখিনি নেপালেহি?

বিজয়—আগ জাননী দিবৰ কাৰণে এটা মানুহো বাটৰ পৰা পঠিয়াই দিছিল।

কমলা—পাছে তাৰ হল কি?

বিজয়—ডকাইতৰ হাতত জখম হৈ বাটত পৰি আছিল। বজাঘৰীয়া মানুহে আনি চিকিৎসালয়ত থলেহি। বিয়া হৈ যোৱাৰ পিছতহে এই সংবাদ পাইছোঁ।

কমলা—বিশ্বসিংহ কলৈ গ'ল?

বিজয়—মোৰ বোধেৰে সেই বেগমৰ চক্ৰান্তত তাৰ কিবা অমঙ্গল ঘটিছে।

কমলা—তেন্তে আমি মানুহ পঠিয়াই তাৰ অনুসন্ধান কৰিব লগা হ'ল।

বিজয়—ময়ো তাকে ভাবিছোঁ। বেচেৰাক এৰি দিলে বৰ অন্যায় কৰা হ'ব।

কমলা—অন্যায় কৰিবলৈ আৰু নাই। সিহঁত দুটাৰ প্ৰতি আমি বৰ নিষ্ঠুৰ ব্যৱহাৰ কৰিলোঁ। বৰ অন্যায় কৰিলোঁ। বৰ অন্যায় কৰিলোঁ।

বিজয়া—যোৱা কথাৰ কাৰণে অনুতাপ কৰিলে কি হ'ব কমলা? মিছাতে আক্ষেপ কৰি নাথাকিবা। মই যাবৰ আয়োজন কৰোঁগৈ,—তুমি আহঁা।

——:০:——

৪ৰ্থ দৃশ্য

দীনদাসৰ ঘৰ

(বিজয়াই বহি ভাবি থাকে)

বিজয়া—আকাশ, বতাহ, চন্দ্ৰ, সূৰ্য্য সকলোবোৰ যেন বিষময়! সুশীতল মলয়াই অমিয়াৰ সলনি যেন কিছুমানৰ বিষ লৈ আহিছে!

(দীনদাসৰ প্ৰৱেশ।)

দীন—বিজয়া। তুমি এনেদৰে বিষাদত বুৰ গৈ থাকিলেই মোৰ প্ৰতি কৰ্ত্তব্য কৰা হ'বনেকি?

বিজয়া—বোধ হয় এতিয়ালৈকে আপোনাৰ ইচ্ছাত কোনো বাধা দিয়া নাই।

দীন—কেৱল ইচ্ছা পূৰ্ণ হলেই মানুহে সন্তোষ পায়নেকি? ইচ্ছাৰ লগৰীয়া এনে কিছুমান সুকোমল গুণ আছে যিবোৰ নহলে স্ত্ৰী পুৰুষৰ মিলন আশীৰ্ব্বাদৰ সলনি এটা অভিশাপত পৰিণত হয়।

বিজয়া—কিন্তু মন আৰু মাংসৰ মিলন নহলে যে সেইখিনি পাব নোৱাৰিব!

দীন—তেনে তুমি মোক বিয়া কৰাইছিলা কিয়?

বিজয়া—মোৰ ভাগ্যত আছিল।

দীন—কোৱা,—মাতৃ স্নেহৰ কাৰণে। বিজয়া, যদি তোমাৰ মাৰাৰ কাৰণে ইমানখিনি ত্যাগ কৰিব পাৰিলা—মোৰ কাৰণে এই সামান্য ত্যাগ ফেৰানো স্বীকাৰ নকৰা কিয়?

বিজয়া—কৰোঁ বুলি ত্যাগ কৰিব পৰা হ'লে পৃথিবীত দুখৰ এটি কণিকাও নেথাকিলহেঁতেন! ইচ্ছা কৰা হ'লে আপুনি নিজেও অলপ ত্যাগ স্বীকাৰ কৰি দুটি আত্মাৰ আশীৰ্ব্বাদ লব পাৰিলেহেঁতেন!

দীন— আত্ম মৰ্য্যাদাৰ গৌৰৱ তুমি কি বুজিবা নাৰী?

বিজয়া—আৰু আত্ম-অভিমানীয়ে প্ৰেমৰ মুল্য কি বুজিব পুৰুষ?

দীন—তেন্তে তুমি মোক অন্তৰেৰে ঘিণ কৰঁা?

বিজয়া—বিয়াৰ দিনাই শপত খাইছোঁ আপোনাৰ মৰ্য্যাদা নষ্ট নকৰোঁ।

দীন—বিশ্বসিংহ মৰি গ'ল—এতিয়াও তেওঁৰ কথা ভাবি থাকা কিয়?

বিজয়া—বিশ্বসিংহৰ আৰু একো কথা নাই। তেওঁৰ কথা তেওঁৰ জীৱনৰ পূৰ্ণ-মূৰ্ত্তি ময়েই।

দীন—তেন্তে মনত বিষাদ কিহৰ?

বিজয়া—কিহৰ বিষাদ ক'ব নোৱাৰোঁ। বোধ হয় মোৰ স্বভাৱ।

দীন— বিজয়া, যদি তুমি এইবোৰ ভাব এৰি নিদিয়া, মই

তোমাক যন্ত্ৰণাৰ উপৰি যন্ত্ৰণা দিম। তোমাৰ স্বভাৱ পৰিৱৰ্ত্তন কৰা।

বিজয়া—যন্ত্ৰণাৰ কাৰণে ভয় কৰা হ'লে কাহানিবাই আত্মহত্যা কৰিলোহেঁতেন। মই চাম—কিমান দিনলৈকে সকলো যন্ত্ৰণা নিৰোধ কৰি থ'ব পাৰি।

দীন—ভাবি চোৱা অনৰ্থক জীৱন নিস্ফল নকৰিবা।

বিজয়া—নিস্ফল হবলৈ আৰু কিবা বাকী আছেনেকি?

দীন—বিজয়া, তোমাৰ প্ৰেম মোৰ প্ৰাপ্য, তুমি মোৰ সহধৰ্ম্মিনী।

বিজয়া—সেই কাৰণেই মই আপোনাৰ ধৰ্ম্ম ৰক্ষা কৰি আছোঁ। কিন্তু মোৰ প্ৰেম আপোনাৰ প্ৰাপ্য হব নোৱাৰে। মোৰ শৰীৰ মাংস আপোনাৰ প্ৰাপ্য,—তাত মই বাধা দিয়া নাই।

দীন—তেন্তে কোনো দিনে অনুতাপ নকৰিবা।

বিজয়া—অনুতাপ কৰিব কোনে? মোৰ হাত, ভৰি, অঙ্গ-প্ৰত্যঙ্গই সেৱা কৰিব আপোনাৰ কিন্তু মোৰ মনে ভাল পাব বিশ্বসিংহক!

দীন—প্ৰস্তুত হোৱা—হাত ভৰি অঙ্গ প্ৰত্যঙ্গ, সবল কৰা। যন্ত্ৰণা! যন্ত্ৰণাই তোমাৰ প্ৰকৃত পুৰস্কাৰ—

(প্ৰস্থান)

বিজয়া—যাওক—বিজয়াই জানে মাংস অজৰ নহয়!

(আন ফালে যায়)

৫ম দৃশ্য

হাবিৰ বাট

(এজোপা গছত পাছলৈ হাত কৰি বিশ্বসিংহ বন্ধা থাকে)

বিশ্ব—তথাপি মই জীয়াই থাকিব লাগিব? কিয়? ভগবান, মোক কিয় জীয়াই থৈছাঁ? নহয়, নহয়, মই জীয়াই থাকিম। সকলো যন্ত্ৰণা শেষ কৰি যেতিয়া মোৰ গাৰ প্ৰত্যেক নোমৰ গুৰিয়ে গুৰিয়ে বিহ-ঘাম বিয়পি আহিব; নহয়, সকলো যন্ত্ৰণায়ো যেতিয়া মোক লৰাব নোৱাৰিব—তেতিয়াহে মই এই পৃথিবী পৰিত্যাগ কৰিম। (অলপ ৰৈ) কোন? কোন? কাৰ পদ-শব্দ?

(জুলিমাৰ প্ৰবেশ)

আপুনি? বেগম চাহেবা? মোৰ প্ৰাণ দাত্ৰী? এই বেশেৰে আপুনিইয়াত কেনেকৈ ওলালহি?

জুলিমা—তোমাক এটা বাতৰি দিবলৈ আহিছো।

বিশ্ব—কি? কি! মোৰ বিজয়াৰ বাতৰি? দিয়ক, দিয়ক, মাতৃ! কওক মোৰ বিজয়াৰ কি হৈছে?

জুলিমা—দীনদাসৰ লগত তেওঁৰ বিয়া হৈ গৈছে।

বিশ্ব—বিয়া হৈ গল? হ'বতো, হ'বতো, বিজয়া সুখেৰেই আছেনে?

জুলিমা—আৰু শুনা, ময়েই ডকাইতৰ হতুৱাই তোমাক আক্ৰমণ কৰালো। আৰু এই অৱস্থাত ইয়াত বন্ধাই

থলো। কিয় কব পাবানে? উদয়পুৰ পোৱাৰ আগতে যাতে দীনদাসৰ লগত বিজয়াৰ বিয়া হৈ যায়। সেই উদ্দেশ্যে—

বিশ্ব—আপুনি এইবোৰ কি কৈছে? লক্ষ্ণৌ এৰি অহাৰ পিছৰ পৰা আপোনাৰ কোনো অসুখ হোৱা নাইনে?

জুলিমা—হাঃ! হাঃ! কেনে, এতিয়া বুজিব পাৰিছাঁ? সেইদিনা নকৈছিলোঁ। নাৰীৰ প্ৰেম প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে কি হয়! নকৈছিলোঁ, সুখী হবলৈ আশা নকৰিবা? মনত পৰিছেনে?

বিশ্ব—খুব মনত পৰিছে। মাতৃ, মোৰ বান্ধটো এবাৰ মোকোলাই দিবনে?

জুলিমা—মোক হত্যা কৰিবলৈ?

বিশ্ব—কয় কি! নাৰীহত্যা? কোনো ভয় নাই, মোক এবাৰ মুকলি কৰি দিয়ক।

জুলিমা—ইমানখিনি দয়া মোৰ হৃদয়ত নাই। তোৰ ধ্বংস, বিজয়াৰ ধ্বংসই মোৰ সফলতা। (প্ৰস্থান)

বিশ্ব—মোৰ ধ্বংস, বিজয়াৰ ধ্বংস, তোমাৰ সফলতা? কিন্তু আমাক ধ্বংস কৰিব কিহে? পৃথিবী ধ্বংস হব পাৰে কিন্তু বিশ্ব-বিজয়া ধ্বংস নহয়। আকৌ জন্ম ল'ব— ইহঁত অভগন ইহঁত অমৰণ। সৌবিলাক কোন? আহক, আহক, মই বৰ ভাল গল্প ক'ব জানো, জন্ম জন্মান্তৰৰ গল্প, ইহ-পৰকালৰ গল্প।

(বিজয় সিংহ আৰু দুটা মানুহৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়—কি মৰ্ম্মভেদী দৃশ্য! উস্! কি মহাভুল কৰিলো। বিজয়াৰ কাৰণেই হতভাগ্যৰ ইমানখিনি ত্যাগ! ওচৰ চাপি, বিশ্ব!

বিশ্ব—আপুনি? আপুনি মোৰ বিজয়াৰ জন্মদাতা—তেওঁৰ পূজনীয়। মোৰো পূজনীয়। (মূৰ দোঁৱাই)

বিজয়—(বান্ধ খুলি) উঠা, উঠা, বিশ্বসিংহ। এনেকৈ ক্ষত বিক্ষত শৰীৰেৰে, অনাদোষত তোমাৰ জীৱন নষ্ট হ'বৰ বস্তু নহয়। বৰ ভুল কৰিলো—ময়েই তোমাক এই এই যন্ত্ৰণা দিলো—মোৰ কাৰণেই তোমাৰ দুৰ্ভাগ্য।

বিশ্ব—আপুনি বিজয়াৰ কথা কৈছিল? তেওঁ আপোনাক পঠিয়াই দিছে?

বিজয়—বিশ্বসিংহ, মোক ক্ষমা কৰা—তুমি দেৱতা। তুমি অমৰ। মই, মই বুজিব নোৱাৰি তোমাক এই মৰ্ম্মান্তিক কষ্ট দিলো।

বিশ্ব—কিন্তু—কিন্তু—মোৰ অত পৰিশ্ৰম, ইমান যন্ত্ৰণা, আজি নিষ্ফল হল কিয়? মোৰ যৌৱনৰ সকলো আশা-ভৰসাৰ সলনি সকলো পৰিশ্ৰম দি এই পৰিণাম কিয় পালো? উস্! সুদীৰ্ঘ ছবছৰৰ কঠোৰ সাধনা— জীৱনৰ সোণালী সপোন একে মুহূৰ্ত্ততে ছাৰখাৰ হৈ গ'ল! ইয়াতকৈ আৰু মোৰ কি শাস্তি হ'ব পাৰে? প্ৰতি পদে পদে মোৰ জীৱন ব্যৰ্থ হৈ গৈছে—তথাপি মই জীয়াই আছোঁ।

বিজয়—তুমি ক্ৰোধত অস্থিৰ হৈছা। বিশ্বসিংহ ধৈৰ্য্য ধৰা। আহা।

বিশ্ব—ধৈৰ্য্য! দীনদাস! দীনদাস! তোক এনে ভাবে হত্যা কৰিম, এনে ভীষণ প্ৰতিশোধ লম যে, হেজাৰ হেজাৰ বছৰৰ পিছতো তোৰ নাম শুনিলে মানুহৰ বুকু শিয়ঁৰি উঠিব।

বিজয়—(বিশ্বক ধৰি) আহা, বাছা! অনুতাপ কৰি মোক আৰু কষ্ট নিদিবাঁ।

বিশ্ব—ভগবান! ভগবান! তুমি সঁচাকৈয়ে আছানে? যদি আছাঁ তেনে তুমি কি?

চতুৰ্থ অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য

দীনদাসৰ—চ'ৰা

(এখন আসনত আদিল বহি থাকে। অলপ দূৰত বিজয়া আৰু এটা ভৃত্য।

আদিল—মই লক্ষ্ণৌ নৱাবৰ এজন কৰ্ম্মচাৰী। আপোনাৰ লগত দেখা কৰিবলৈ আহিছিলো।

বিজয়া—শুনি বৰ সন্তোষ পালো।

আদিল—আপুনি জানেনে নৱাবৰ পলৰীয়া বেগমে আপোনা-লোকক মিছা সংবাদ দি ঠগিলে?

বিজয়া—এতিয়া জানিব পাৰিছোঁ।

আদিল—তেওঁ এতিয়া আপোনাৰ স্বামীৰ আশ্ৰয়তে ইয়াতে আছে। আপুনি সাৱধান হোৱা উচিত।

বিজয়া—আপোনাক ধন্যবাদ জনাইছো।

আদিল—আৰু বোধ হয় সংবাদ পাইছে যে, বিশ্বসিংহ মৰা নাই। ব্যভিচাৰিণী বেগমেই সকলো অনিষ্টৰ মূল।

বিজয়া—নহয়, মোৰ কপালে নাটিলে, তেখেত আছে এয়ে মোৰ বহুত সান্ত্বনা।

আদিল—নৱাবে বেগমক ধৰি নিবৰ কাৰণে মোক পঠিয়াই দিছে। আপুনি তেওঁক ঘৰৰ পৰা উলিয়াই দিব লাগে।

বিজয়া—মোক ক্ষমা কৰিব।

আদিল—এজনী কালসাপিনীক ৰাখি আপুনি কি কৰিব খুজিছে ?

বিজয়া—অতীতৰ কথা পাহৰি তেওঁক মই ক্ষমা কৰিছোঁ।

আদিল—আপুনি কোন প্ৰাণেৰে ইমানখিনি সহ্য কৰিব পাৰিছে। এই জীৱনত ইমান ধৈৰ্য্য—বিশেষকৈ নাৰী চৰিত্ৰত—বৰ সহজ কথা নহয়।

বিজয়া—সহি সহি অভ্যাস হৈছে।

আদিল—নহয়, আপুনি বেগমক ক্ষমা নকৰিব। তেওঁক ক্ষমা কৰা মহা পাপ। এজনীৰ দোষত আজি এখন প্ৰেমৰ-ৰাজ্য ধ্বংস হ'ল। এজন চিৰ সুখী মানুহৰ হৃদয় শ্মশান হ'ল।

বিজয়া—তথাপি মই ইয়াৰ মাজত সোমাব নোখোজো। সেই-বোৰৰ বিচাৰ এদিন নিশ্চয় হ'ব।

আদিল—ৰজাও ঈশ্বৰৰে প্ৰতিনিধি। দোষীক দণ্ড দিয়া ৰাজনীতি।

বিজয়া—আপোনালোকৰ যেনে অভিৰুচি কৰক কিন্তু তাৰ মাজত মোক সুমাই ন'লব।

আদিল—আপুনি অতি সৰল। নাৰী সমাজত ই এটি বৰ গৌৰৱৰ বস্তু। তথাপি সময়ত তাৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰা পাপ নহয়। ন্যায়ৰ কাৰণে কেতিয়াবা বৰ কঠিনো হব লগাত পৰে।

বিজয়া—সেইটো সঁচা কিন্তু মই নিৰ্জ্জনতা ভাল পাওঁ। মোক ক্ষমা কৰিব!

আদিল—আপুনি আঁতৰি থাওক। আপোনাৰ মনত আৰু কষ্ট নিদিওঁ। কিন্তু পিশাচিনীক যেনে তেনে ধৰি নিম। তেন্তে এতিয়া বিদায় লৈছোঁ।

বিজয়া—ভাল। (ভৃত্যক) এখেতক আগবঢ়াই থৈ আহ।

ভৃত্য—ভাল। (আদিল আৰু ভৃত্যৰ প্ৰস্থান)

বিজয়া—তুমি জীয়াই আছাঁ—সেয়ে মোৰ নিমিত্তে অশেষ তৃপ্তি। কেতিয়াবা আঁতৰৰে পৰা তোমাক এবাৰ চাম। নিজানত এটোপা চকুৰ পানী টুকিম।—বিশ্বসিংহ, মই সদায় তোমাৰেই—

——:০:——

২য় দৃশ্য

উদয়পুৰ ৰাজবাট

(পুৰঞ্জয়, জহৰমল, আৰু হীৰালালৰ প্ৰৱেশ)

হীৰা—এৰা, এৰা, প্ৰেমেই গোটেই জগতত জুই লগালে।

জহৰ—হেৰ চকুৰ পানী কলৈ গৈছে? হোৰ্‌, হোৰ্‌কৈ উলিয়াই দিলেই দেখোন দফা শেষ।

পুৰঞ্জয়—কিন্তু প্ৰেমতকৈও তাৰ লগত থকা হাঁকুটি কিডালহে একোৰ চৰা।

হীৰা—এৰা, এৰা।

জহৰ—হাঁকুটি বা কোন ডালক বুলিলা।

পুৰ—এই ধৰঁা—তোমাৰ চকু দুটাই টানিব খোজে সৌপিনে থকা কোনোবা এটিৰ বুকু এখন। তেওঁৰ ওঁঠ দুটাই আকৌ শুহিব খোজে ক'ৰবাৰ বঙা কিবা এটা। মোৰ মনটোৱে যেনিবা আকৌ পাব খোজে তিনি মহলৰ ওপৰত থকা কোনোবা এটিৰ কান্তি-কলাৰ শান্তি ফেৰা।

হীৰা—এৰা, এৰা।

জহৰ—কথাটো সঁচা। কেলেই দীনদাসক কিহে পাইছিল? সিহঁত হালক এৰি দিয়াহেঁতেন তালৈনো কি ছোৱালীৰ মাকালে খাইছিল? মোৰ নিচিনা কত "মল্লৰ" কতবোৰ "বাঙ্গ" পৰি আছিল।

হীৰা—এৰা, এৰা, তাকে কৰা হলে দেখোন কথাই নাছিল। এই ৰকমেই দেশখন গুচিল—এই ৰকমেই।

জহৰ—পিছে দীনদাসেও বিজয়াক আনি গমটো পাইছে। তোক কৈছো তাই হেনো মাতকে নেমাতে।

পুৰ—তোমালোকে বাটে পথে এনেকৈ লোকৰ চৰ্চ্চা কৰি নুফুৰিবা। দীনদাসে গম পালে খাব।

হীৰা—তুমিয়েই কথাটো উলিয়াই আকৌ তুমিয়েই টুপাই বুৰ মাৰিছা নহয়নে? এৰা, এৰা।

জহৰ—হেৰৌ, মোৰ মাইকীয়ে যদি মোক ভক্তি নকৰি তেনেকৈ মন মাৰি থাকে মই কৰিলোহেঁতেন কি জাননে?

হীৰা—জানো বালক। সেই সিদিনা যে ঘৈণীয়েৰে খেদা মাৰি

আহোতে লৰ মাৰি চোতাল পাইছিলাহি তেনেকুৱাই কিবা এটাকে কৰিলাহেঁতেন।

জহৰ—ধেৎ নহয় অ—মোৰ মনেৰে বিজয়াই প্ৰেম বস্তুটো কি চিনিকে নেপায় চাগৈ।

হীৰা—ওঁতো। ১৭।১৮ বছৰীয়া ছোৱালীয়ে জানো প্ৰেম চিনি পায়।

পুৰঞ্জয়—ঠিক কলা—

হীৰা—সত্যে?

পুৰঞ্জয়—অ' সৌৱা বিশ্বসিংহ আহিছে। মনে মনে থাকঁা।

হীৰা—চাওঁচোন চেৰাবলিয়াইনো কি কৰে।

(চেৰাবলিয়াৰ দৰে বিশ্বসিংহৰ প্ৰৱেশ)

বিশ্বসিংহ—উদয়পুৰতে উদয় হৈছিল। বৰ আন্ধাৰ, আন্ধাৰৰ মাজতে দেখিছিলোঁ—এপাহি সুন্দৰ পদুম। এইয়া, এইয়া, এই পাহি, এতিয়াও মোৰ বুকুতে আছে। মোৰ চিৰ জনমৰ আদৰৰ ফুল পাহি কাঢ়ি নিবলৈ মই এৰি দিম? কোৱাঁচোন ভাইহঁত মই বাৰু এৰি দিম নে?

পুৰঞ্জয়—বিশ্বসিংহ, তুমি উন্মাদ হৈছা কিয়? ছিঃ পুৰুষৰ প্ৰাণত এনে উন্মাদনা বৰ অশোভনীয়।

বিশ্বসিংহ—অশোভনীয়? অশোভনীয়? তেন্তে মানুহে মানুহৰ বিকাশৰ বাট আগুৰি লৈ তাক উধাবলৈ নিদিয়াটো শোভনীয়?

পুৰঞ্জয়—দীনদাস! কি মহাপাপ কৰিছ এবাৰ চাই যাহি। এই

নিৰীহ যুৱকৰ প্ৰাণত জুই দি তই কি সুখ পাইছ ? জহৰ, এওঁক লৈ যাওঁ বলা ।

জহৰ—মৰিব খুজিছানে ? সিদিনা দীনদাসক খাওঁ বুলি যিটো চোঁচা লৈছিল, কোনোমতেহে সাৰি গৈছে ।

বিশ্ব—তোমালোকে কব পাৰানে বিশ্বসিংহ আৰু বিজয়াৰ বিয়া হৈ গ'ল নহয়নে ?

পুৰ—বহুত দিনৰ আগেয়েই হৈ গ'ল ।

বিশ্ব—ঠিক কৈছা বহুত দিনৰ আগেই হৈ গ'ল । এইয়া, এইয়া বিজয়া ? কেনে সুন্দৰ ! কেনে মধুৰ মোৰ বিজয়াৰ ৰূপ ! হাত দুখন কিমান কোমল ! বুকুখন কিমান শীতল ! আহা—কেনে মৰমিয়াল !—তুমি মোক কেলৈ ইমান স্নেহ কৰিছা ।

জহৰ—থৈ দিয়াহে তুমিও ভাল দেও । এজনী ছোৱালীৰ কথাতে ইমান হলানে ! মই তাহানি চেঙেলীয়া কালত কতবোৰ ছোৱালীৰ কথালৈ কাণকে নিদিছিলো, আহাঁ, তোমাক মই গোসাঁনী যেন এজনী ছোৱালী দিম ।

হীৰা—এৰা, এৰা আহাঁ দেও ।

পুৰ—তোমালোকে ৰহস্য কৰিছা কিন্তু তেওঁৰ হৃদয় ভেজি গৈছে জানানে ? মই আহিলো, তোমালোকৰ কথা শুনিব নাপায় ।

(প্ৰস্থান)

হীৰা—এৰা, এৰা, তুমি যোৱা ।

বিশ্ব—তোমালোকে দেখিছিলানে এইফালে দীনদাস আহিছিলনে ? দীনদাস ! দীনদাস !

হীৰা—হে, হে, মই নহয়, মই শ্ৰীহীৰালাল পান্নালালহে—মোক নধৰিবা মোক নামাৰিবা ।

বিশ্ব—নামাৰিম ? দীনদাসক নামাৰিম ? তাৰ অস্থি, মাংস, মেদ মজ্জালৈকে খাম । তাৰ বুকুৰ তেজেৰে মোৰ প্ৰতিহিংসাৰ জুই নুমাম, সি মোৰ জীৱন ব্যৰ্থ কৰিছে ; মই তাৰ প্ৰতিশোধ নলম ?

জহৰ—হীৰা, গতি বিষম । আমাৰ ব'ল—

হীৰা—আহাঁ । আহাঁ । নৰবাই । এই ৰকমেই ধৰিব ।

(দুয়ো যায়গৈ)

বিশ্ব—ভাবিছা মই বলিয়া হলোঁ ? নাই হোৱা ।

৩য় দৃশ্য

দীনদাসৰ ঘৰ

দীন—আপুনি একো ভয় নকৰিব ; মই কেতিয়াও আপোনাৰ অনিষ্ট নকৰোঁ।

জুলি—আপোনাৰ কাৰণেই মোৰ ইমানখিনি পৰিশ্ৰম। মই আপোনাৰ দাসী।

দীন—আপোনাৰ ওচৰত মই চিৰকৃতজ্ঞ।

জুলি—আচ্ছা, যদি আপোনাৰ ঘৰ তল্লাছ কৰে।

দীন—কাৰ সাধ্য ? স্বাধীন উদয়পুৰত বিনা অপৰাধে এজন উচ্চ লোকৰ ঘৰ তল্লাছ কৰিব পৰা কোনো নিয়ম নাই। মোৰ বংশ মৰ্য্যাদাৰ কাৰণে সকলো বিষয়াই ভয় কৰে।

জুলি—যদি বিজয়াই প্ৰকাশ কৰি দিয়ে ?

দীন—বিজয়া মোৰ দাসী। আপুনি একো শঙ্কা নকৰিব। কিন্তু মোৰ ভয় হৈছে বিশ্বসিংহৰ কাৰণে। সি মোক হত্যা কৰিবলৈ বৰ চেষ্টা কৰিছে।

জুলি—সম্পূৰ্ণ মিছা। তেওঁ আপোনাক একো কৰিব নোৱাৰে। মোক আপুনি এটি উদয়পুৰী সাজ দিব। মই আজি ৰাতি ছদ্মবেশ ধৰি সকলো অনুসন্ধান কৰি আহিম।

দীন—আপুনিও প্ৰকাশ্য ভাবে ফুৰা নিৰাপদ নহয়।

জুলি—ছদ্মবেশত মোক কোনেও চিনিব নোৱাৰে। আনকি, আপুনি নিজেই নোৱাৰিব।

দীন—তেনে যাব পাৰে।

জুলি—আজি আপোনাক আৰু এটি কথা সুধিম বুলি ভাবি আছোঁ।

দীন—নিৰ্ভয়ে কওক। আপোনাৰ ওচৰত মই সদায় কৃতজ্ঞ।

জুলি—আপুনি মুছলমানক ঘিণ কৰেনেকি ?

দীন—নকৰো ?

জুলি—কিয় ?

দীন—দিল্লীত মোৰ এতিয়াও অনেক মুছলমান বন্ধু আছে। বহুত দিনৰে পৰা মুছলমানৰ লগত মোৰ মিল আছে।

জুলি—তেন্তে এই বাঁদীও আজিৰ পৰা আপোনাৰ দাসী।

দীন—প্ৰকাশ্য ভাবে মুছলমানৰ লগত আমাৰ ৰক্তৰ সম্বন্ধ হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু গুপ্তভাবে আপোনাক গ্ৰহণ কৰিবলৈ মোৰ কোনো আপত্তি নাই।

জুলি—তেন্তে আজি ৰাতিলৈ আপোনাক নিমন্ত্ৰণ জনালোঁ। মিলন-উৎসৱত যোগ দি বাঁদীক কৃতাৰ্থ কৰিব।

দীন—বে'ছ কথা। আপোনাৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিলোঁ।

জুলি—আৰু "আপুনি" নুবুলিব। কওক—"তুমি"।

দীন—সুন্দৰ। জুলিমা, আজিৰ পৰা তোমাক এটি হিন্দু নাম দিলোঁ। তোমাক মধুৰাই বুলি মাতিম।

জুলি—ৱাঃ ৱাঃ ! আপুনি যথাৰ্থ প্ৰেমিক। এই পৱিত্ৰ ক্ষণৰ চিন স্বৰূপে মোৰ এটি উপহাৰ গ্ৰহণ কৰক।

দীন—বে'ছ।

জুলিমা—

গীত—

আশাৰ আশাতে উজলি সঘনে
আহিছিলোঁ লৈ ললিত তান।
নিশাৰ নিফুট বীণাৰ তাঁৰতে
বাজিছিল মোৰ মৰম-গান।
বুকুতে সাবটি প্ৰণয় সুষমা
আনিছোঁ যতনে হৃদয় দেৱতা,
উজলি উঠিছে যমুনা লহৰ
লোৱাঁ লোৱাঁ মোৰ জীৱন দান!

দীন—চমৎকাৰ! মধু, মই অলপ ঘূৰি আহোঁ।

জুলি—যাওক কিন্তু নিমন্ত্ৰণ থাকিল।

দীন—নিশ্চয়। (প্ৰস্থান)

জুলি—চমৎকাৰ! এইবাৰ মাত—বিশ্বসিংহ, তোক মৰিবলৈ নিদিওঁ। তই জীয়াই থাকিব লাগিব—লাগিব। তিল তিলকৈ তোক পুৰি মাৰিম। (কাপোৰৰ আঁৰৰ পৰা ছুৰি উলিয়ায়) বিজয়া! যিদিনা এই ছুৰিৰ আগেদি টোপ্ টোপ্ কৈ তোমাৰ কোমল বুকুৰ ৰঙা তেজ মাটিৰ ওপৰত পৰিব—সেই দিনাহে মোৰ অভিসন্ধি পূৰ্ণ হব। সেই দিনাহে মোৰ তৃপ্তি।

৪ৰ্থ দৃশ্য

ফুলনি

মালি—বোলো, হে—ৰা মালিনী বাই চাওঁ এইফালে অলপ দৰশন দিয়াছোঁন ?

মালিনী—(নেপথ্যত) মই অথন যাব নোৱাৰোঁ।

মালি—কেনেকৈ পাৰিবানো—মই যে ইফালে তেনেই দেই পুৰি খৰখৰীয়া হৈছো—তুমি জানো সেইটো বুজিছা? বোলো আহাঁ, অ' সেউতি মালতি, মোৰ ফুলৰ চাকি, আহাচোন আহাঁ।

(বেগাবেগীকৈ মালিনীৰ প্ৰৱেশ)

মালিনী—কেলেই ? কেলেই মাতিছিলা ?

মালি—অ' আই! মোক কিবা কৰিবাই নেকি ?

মালিনী—মই নহলেচোন তুমি থাকিবই নোৱাৰা হলা।

মালি—ভাল কথা কৈছাঁ, মোৰ কেঁচাসোণ, মোৰ কাঞ্চন ফুল—কি হৈছে গম পাইছা জানো।

মালিনী—কি হৈছে ?

মালি—ফুল কুৰুকি কুৰুকি ফুৰোতে তোমালৈ মনত পৰি গ'ল। তোমাক কৈছো মোৰ বুকুখন ৰম্‌ৰমাবলৈ ধৰিলে। চোৱাঁচোন জাতে জাতে ফুলবোৰে কেনে পিৰিতি কৰিছে। চাওঁ এইফালে আহাঁচোন—এইখিনিতে বহা, মই তোমাৰ চুলি কোচাকে জোকাৰি পোকাৰি দিওঁ।

মালিনী—যোৱাঁ, পেংলাই নকৰিবা দেও।

মালি—ভেকাহিহে মাৰিলা? গধুলিৰ বতাহ ছাটি মাৰিছে তোমাৰ মোৰ কাৰণেহে। বহঁা বহঁা অ' সোণ।

মালিনী—ইস্ নহয়নোকি? দিনে দিনে তোমাৰ আৰু পিৰিতি চৰিহে গৈছে!

মালি—পৰি যামনে সোণ? এই হেন চফল জীৱন—তোমাৰ নিচিনা এটি পূৰ্ণিমাৰ জোন থাকোতে মোৰনো অভাৱ কিহৰ!

মালিনী—আই ঔ! আপদটো কটা।

মালি—হেৰা দুয়ো হাতত ধৰাধৰিকৈ পাক এটাকে দিওঁ আহাহেঁ।

মালিনী—হঁতছিৰিহোৱা।

মালি—হেৰা গালিনো পাৰা কেলেই।

মালিনী—চুপতিনো কৰা কেলেই!

মালি—তোমাৰ ফুলনিখন দেখি—

গীত

মালি—হেৰ' তই যে মোৰ মন-বাগানৰ ভেদাই লতা।
মালিনী—চুপতিখন নকৰ হেৰ' খাবি তিনি গটা॥
মালি—তোৰ গটা মোৰ ভালহে লাগে বৰ।
মালিনী—তেনেহলে দিম আজি টুপুৰ চৰ॥
দুয়ো—চৰে গটাই মিলি, (আমাৰ) হক প্ৰেমৰ বঁটা।
দুয়ো মিলি ধৰো আহাঁ কথাৰ গছত লতা॥

(প্ৰস্থান)

(বিশ্বসিংহৰ প্ৰবেশ)

বিশ্ব—প্ৰতিশোধ! প্ৰতিশোধ লাগে। দীনদাসৰ ওপৰত প্ৰতিশোধ লাগে। এয়ে সেই দীনদাসৰ ফুলনি। সন্ধ্যা সময়ত সি নিশ্চয় ইয়ালৈ আহিব। দীনদাস! আজিয়েই তোৰ জীৱনৰ শেষ দিন, শেষ ভ্ৰমণ।—উস! কেৱল নিৰাশা; নিষ্ফল প্ৰয়াস—নিয়তি তোৰ দৃষ্টি ইমান কুটিল? মই কি অপৰাধ কৰিছিলো! কিয় মোৰ জীৱন ব্যৰ্থতাৰ বিহেৰে ওপচাই দিলি। দীনদাস, তয়েই সৰ্ব্বনাশ কৰিছ। তোৰ বিনাশ সাধন কৰিবই লাগিব। জগতকে দেখুৱাব লাগিব—প্ৰেমৰ সাধনা নিষ্ফল হ'ব নোৱাৰে।

(মালি মালিনীৰ পুনঃ প্ৰৱেশ)

মালি—সোণাই, তুমি কোন! তোমাৰ দেখোন বৰ সাহ?

মালিনী—বোলো কাৰ হুকুমত সোমাইছিলি!

বিশ্ব—হুকুম কাৰো লোৱা নাই।

মালি—ইয়াৰ দেখোন বৰ কথা। (ওচৰ চাপি) হেৰ, এইটো বলিয়া মানুহ। হেই তই ওলা ভালে ভালে।

মালিনী—(মালিৰ পাচৰ পৰা) এৰা, ওলা—

বিশ্ব—কিয়! আমি তোমালোকৰ ফুলনিত সোমাবৰো উপযুক্ত নহওঁনে?

মালি—হয়তো, এওঁৰ কাৰণেহে আমি এহাল মানুহ দিনে ৰাতি খাটিছো?

বিশ্ব—তোমালোকে একো ভয় নকৰিবা, মই একো অনিষ্ট নকৰো। অলপ পিচতে ওলাই যাম।

মালিনী—থক্ আহাহেঁ—আজি গৰাকীও নাই কোনে কি কৰনো ?

মালি—বাৰু, মই বাটতে বৈ থাকিমগৈ। কিবা অপকাৰ কৰিলে, ধুমাধুম—গিৰিম্ গিৰিম্—নহয় নে কি কোৱা ?

মালিনী—আহঁা, আহঁা। (কাণে কাণে কিবা কয়)

মালি—ফুচ্। (দুয়ো ওলাই যায়)

বিশ্ব—জগতৰ চকুত ঘৃণ্য হৈছোঁ। পদে পদে লাঞ্ছিত হৈছো। বাৰে বাৰে ব্যৰ্থকাম হৈছো। আৰু কিমান সহিম ? আৰু কিমান দিন বিশ্বাস স্থাপন কৰিম ? কিমান দিন বিশ্বাস হৈছিল—ঈশ্বৰ তুমি আছাঁ। কিমান দিন তোমাৰ নাম লৈয়ে প্ৰাণত শান্তি পাইছিলো ? কিন্তু আজি সংসাৰৰ ঘাত-প্ৰতিঘাতত, ব্যৰ্থতাৰ জ্বালাত সকলো ভ্ৰম যেন লাগিছে। আজি মোক মোৰ মনে কৈছে—'ঈশ্বৰ নাই,' 'ঈশ্বৰ নাই'। ঈশ্বৰৰ বিচাৰ এনে অবিচাৰ হব পাৰেনে ? সঁচাকৈয়ে ঈশ্বৰ নাই।—আহাহঁা! বিজয়াৰ কথা পাহৰিছোঁ—বলিয়া হ'মনেকি ? নহওঁ—নহওঁ—মই কেতিয়াও বলিয়া নহওঁ। বিজয়া, এইখন ফুলনিলৈ তুমি বোধ হয় কেতিয়াও নাহঁা। তুমি অহা হলে গোলাপ গছত কেতিয়াও ইমান কাঁইট নহল-হেঁতেন। তুমি অহা হলে সৌ ফুল কিপাহ লেৰেলি

নাথাকে!—ই হত্যাকাৰীৰ দেশ, বিশ্বাসঘাতকৰ ফুলনি, ইয়াত সকলো বিষ—ষড়যন্ত্ৰ। কি ভয়ানক! যেন কোমল ফুল কলিবোৰো বিশ্বাসঘাতক ?—ৰ—প্ৰতিশোধ লম—ভীষণ প্ৰতিশোধ ল'ম! (ওলাই যায়)

পট পৰিবৰ্ত্তন।

(ওপৰ মহলাত বিজয়া আৰু মালিক দেখা হয়)

মালি—চাওক সৌটো আইদেউ।

বিজয়া—যা, বলিয়া মানুহটোক ধৰি মাৰিব নালাগে।

মালি—নহয়, সি বৰ দগাবাজ।

বিজয়া—হওক, তাক এৰি দিবি। যা। (মালিৰ প্ৰস্থান)

বিজয়া—ঈশ্বৰ! ঈশ্বৰ! শক্তি দিয়া যেন ধৈৰ্য্য নেহেৰুৱাও। সৌৱা মোৰ প্ৰাণৰ দেৱতাই মোক বিচাৰি উন্মাদৰ দৰে বাটে বাটে ঘূৰি ফুৰিছে আৰু মই সকলো চাই আছোঁ—তথাপি একো কৰিবৰ উপায় নাই। উস্! মোৰ অন্তৰৰ ব্যথা কোনেও নুবুজিলে—কাকো মোৰ বেদনাৰ কথা মুখ ফুটাই ক'ব নোৱাৰিলোঁ! তথাপি মই জীয়াই আছোঁ!—বিশ্বসিংহ, মোৰ দেৱতা! হিয়া ভাগি চূৰমাৰ হৈছে তথাপি কাকো কোৱা নাই। কেৰেঁ বুজা নাই! কণ্ঠ ৰোধ হবৰ উপক্ৰম হৈছে; তথাপি কথা কৈ আছোঁ।—যদি মোৰ হৃদয় আপোনা আপুনি ভাগি যায়!—তথাপি নকওঁ—যোৱা, তুমি উন্মাদ নহবা।

—:(০):—

৫ম দৃশ্য

রাজপথ

[আদিল আৰু পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ]

পুৰ—উদয়পুৰলৈ আপুনি বোধ হয় এয়ে প্ৰথম আহিছে ?

আদি—হয়।

পুৰ—বিশ্বসিংহকনো চিনি পাই কেনেকৈ ?

আদি—লক্ষ্ণৌত যেতিয়া তেওঁ আছিল নৱাবে বহুত সমাদৰ কৰি দৰবাৰ পাতি তেওঁক অভ্যৰ্থনা কৰিছিল। তেওঁৰ দুৰ্দ্দশা দেখি বৰ দুখ লাগিছে।

পুৰ—আমি যদি মনুষ্যত্বৰ অভিনয়কো কৰিব পাৰিলোহেঁতেন তেতিয়াও বোধ হয় সংসাৰখনত বহুত সান্ত্বনা পোৱা হলহেঁতেন। মানুহৰ জন্ম লৈ কেৱল পশুৰ আচৰণেৰে ঈশ্বৰৰ সৃষ্টিত কলুষ সানিছোঁ।

আদি—দীনদাস মানুহজন ইমান নিঠুৰ নে? তেওঁৰ প্ৰাণত অলপো দয়া নাই নে ?

পুৰ—আপুনি কয় কি ? দয়া ধৰ্ম্ম বুজি পোৱা মানুহ কেইজন আছে ? নিজৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ বাটত কৰিবলগীয়া সকলো কামেই বেদ-বিহীত আৰু য'ত কণা মাত্ৰও স্বাৰ্থ নাই সেই আটাইবোৰেই পাপ।

আদি—প্ৰকৃত কথা। আজি কালি দয়া নাই, আছে স্বাৰ্থৰ নিঠুৰ শাসন।

[পুৰুষ বেশেৰে জুলিমাৰ প্ৰৱেশ]

জুলি—চেলাম, জনাব।

আদি—চেলাম, আপোনাৰ পৰিচয় পাব পাৰোনে ?

জুলি—নিশ্চয় পাব। মই আপোনালোকক বিচাৰি ফুৰিছোঁ। বোধ হয় আপুনিয়েই লক্ষ্ণৌৰ বিষয়া আদিল মহম্মদ ?

আদি—হয়, কিন্তু মোৰ লগত আপোনাৰ কি প্ৰয়োজন ?

জুলিমা—মই জুলিমা বেগমক ধৰি দিম বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দি আহিছোঁ। শুনিলো, আপুনিও সেই উদ্দেশ্যেই উদয়-পুৰলৈ আহিছে।

আদি—আপোনাৰ কথা যে সঁচা তাৰ প্ৰমাণ কি ?

জুলি—(নৱাব পাঞ্জা উলিয়াই) এই চাওক নৱাব চাহেবৰ পাঞ্জা।

আদি—যদি আপুনি বেগমৰ ফালৰ মানুহ ?

জুলি—কয় কি ?

পুৰ—বন্ধু, এখেতৰ কথাবোৰত যেন অলপ কপটতা আছে, মোৰ অনুমান হয়—

জুলি—কি ? কি ? অনুমান হয়—মই বেগমৰ ফালৰ মানুহ ?

পুৰ—এওঁ নিশ্চয় ছদ্মবেশী ৰমণী।

আদি—(হঠাৎ জুলিমাৰ হাতত ধৰি) চয়তানী। তোক আজি কোনে ৰক্ষা কৰিব ? বন্ধু এয়েই সেই চয়তানী। এই চোৰাঁ (পাগুৰি খুলি দিয়ে)

পুৰ—চমৎকাৰ !

জুলি—খবৰদাৰ। আদিল মহমদ, তোমাৰ প্ৰাণলৈ যদি তিলমাত্ৰও ভয় আছে—মোক এৰি দিয়া।

আদি—এৰি দিম ? তোক এৰি দি মহাপাপ কৰিম ?

(বেগা বেগিকৈ দীনদাসৰ প্ৰৱেশ)

দীন—সাৱধান ! আদিল মহমদ, তেওঁক এৰি দিয়াঁ।

পুৰ—বন্ধু, বিপদ ! বিপদ ! এৰি দিয়ক।

আদি—ডাঙৰীয়া এই চয়তানীক আশ্ৰয় দি আপুনি কিয় নিজৰ সৰ্ব্বনাশ মাতি আনিছে ! এইক এৰি দিয়ক—

দীন—(আদিলৰ হাতৰ পৰা জুলিমাক এৰুৱাই) মোৰ ইচ্ছা। আহাঁ। (দুয়ো যায়গৈ)

আদি—একো কৰিব নোৱাৰিলো। উপায় নাই—মই অস্ত্ৰহীন, সঙ্গী হীন ! কিন্তু চয়তানীক এদিন ধৰিম নিশ্চয়। আৰু এই উদয়পুৰতে নিঠুৰ ভাবে তাইক হত্যা কৰিম।

পুৰ—পাপৰ পৰাচিত নিশ্চয় এদিন হ'ব। আপুনি একো চিন্তা নকৰিব !

আদি—ছলেৰে হওক, বলেৰে হওক, তাইক এদিন ধৰিমেই ধৰিম।

পুৰ—আহক বন্ধু। দুৰ্ব্বৃত্তই আপোনাৰ কিবা অনিষ্টও কৰিব পাৰে। (দুয়ো যায়)

(আনফালৰ পৰা বুঢ়া বাটকৰা এজন আহে।)

বাট—বাপুৰে, কথাটো বৰ তাইজপ। হওঁতে বয়সো ভাটি দিলেহি। মৰিবলৈ দুটা দিন আছে। তেওঁ এনে কথা

শুনা নাই। ডাঙৰ মানুহ বুলিলে কথাও ডাঙৰ। দীনদাস বোলাজন হলগৈ নেবালেও তিনি চাপৰ বোৱা, টিং খোপৰ মানুহ। গোৱিন্দ ! গোৱিন্দ ! (পাচফালৰ পৰা এটা লৰাই মাত দিয়ে)

লৰা—কি ? কি ?

বাট—হেৰ কোন সেইটো ? (উলটি চায়) এ তইঁত চালুকীয়া লৰাবোৰ তেনেই গুছিলি। বৰ তুলুঙা হলি অ'।

লৰা—কেলেই আপুনি এতিয়া মোক মতা নাই জানো ?

বাট—ভেঙুচালি নকৰিবি দেই, মই কেতিয়া তোক মাতিছিলো।

লৰা—কেলেই গোৱিন্দ, গোৱিন্দ বুলি মতা নাই !

বাট—গোৱিন্দ বুলি এতিয়া তোকহে মাতিছিলো !

লৰা—তেন্তে মোৰ ভুল হ'ল ককা।

বাট—কোনটো ককাৰ পালি বন্দীকটা ! তোৰ কোন কালৰ ককা মই !

লৰা—এই ভাটি ফালৰ—

বাট—যাব দিছনে বন্দী বদমাচ ! ৰ—

লৰা—আও ককাৰ বৰ কোব।

বাট—গোৱিন্দ, গোৱিন্দ।

লৰা—ককা, ককা—

বাট—(খেদি নিয়ে) ৰ' লাখুটিৰ মাৰত ঘৰিসনা লৰাম (ওলাই যায়)

—— ঃ০ঃ ——

৬ষ্ঠ দৃশ্য

ঘৰৰ ভিতৰ

(খিড়িকীৰ দাঁতিত বিশ্বসিংহ বহি থাকে। বিয়লি বেলিৰ ৰশ্মি আহি মুখত পৰিছে। বিশ্বসিংহ তন্ময়।)

বিশ্ব—জ্বলিছে, খুব জ্বলিছে, জ্বলোতে জ্বলোতে তেনেই দেইপুৰি মৰিছে, তাৰ পিচত অন্ধকাৰ যৱনিকাৰ আঁৰত তেনেই লুকাই যাব। তেতিয়া কেৱে তাৰ যন্ত্রণা নেদেখে। কোনেও তাৰ গ্লানি নুশুনে।—আকৌ লাহে লাহে পোহৰ হ'ব—নতুন আশাত বলিয়া হৈ—দিগন্ত ছুৱ পৰাকৈ হেঁপাহৰ বাহু দুটা মেলি দিব। লাজুকী উষাই মুৰ দাঙি চাব।—হ'ব। আকৌ জন্ম হ'ব। নহব কিয় ? কোনে বিশ্ব-বিজয়াৰ বিচ্ছেদ ঘটাব ? কি শক্তিয়ে বাধা দিব ? মোৰ যি প্রচণ্ড গতি তাৰ আগত দীনদাস অতি অতি তুচ্ছ। ফুৎকাৰত ভস্ম হ'ব।—সকলো গ'ল ; বাকী আছে কেৱল ব্যর্থ প্রয়াস !—উস্—এটা জীৱন কি দৰে ব্যর্থ হৈ গল ! কিমান আশা কিমান সপোন নিষ্ফল হ'ল ? কুহক ! কুহক ! গোটেই সংসাৰ কুহক জালেৰে ঘেৰি থৈছে। কেনিও পলাবৰ পথ নাই, যেনিয়েই যাবা উলটি আহি তাতে পৰিবাঁ। ভ্রান্ত কবি, তোৰ সুখ কল্পনা—তাত প্রাণ নাই। সুখ আছে সৌ দূৰ সন্ধিয়াৰ দেশত। সুখ আছে সৌ আদি অন্ত হীন তমো ৰাশিৰ মাজত, য'ত কাকো মনিবৰ সাধ্য

নাই, য'ত পাপ-পুণ্য চিনিবৰ সাধ্য নাই।—সেয়া আকৌ, আকৌ মোক কৈছে—জীৱন ব্যর্থ, বিশ্বসিংহ, জনম ব্যর্থ।

(কমলাৰ প্রৱেশ)

কমলা—বিশ্ব।

বিশ্ব—আই !

কমলা—মিছাতে চিন্তা কৰি শৰীৰ পাত কৰিলে কি হ'ব বাছা। মোৰে দুর্ভাগ্য ! নহলে তোমাৰ এনে দশা দেখিবলৈ কিয় পাইছোঁ !—মোৰ কন্যা জন্ম হ'ল—

বিশ্ব—সৌভাগ্যবশত।

কমলা—কিন্তু মই তাইৰ মূল্য বুজিব নোৱাৰিলোঁ। তোমালোক দুয়োকে বৰ অনাদৰ কৰিলোঁ।

বিশ্ব—আপুনি ক'ব পাৰেনে কি কৰিলে মই নিশ্চিন্ত হ'ম ?

কমলা—বিশ্বসিংহ ! মই নিজে আজি এনে ভাষা বিচাৰি পোৱা নাই—যিহেৰে তোমাক সান্ত্বনা দিব পাৰোঁ।

বিশ্ব—ভয় নাই। পৃথিবীৰ সকলো যন্ত্রণা মোকে লক্ষ্য কৰি আহক ; তথাপি মোৰ ভয় নাই। কিন্তু আপোনালোকে বৃথা চেষ্টা কৰি মোক এই কক্ষৰ মাজত আৱদ্ধ কৰি থৈছে কিয় ? মুকলি আকাশৰ তলত আপোন মনেৰে উন্মাদ গতিৰে ফুৰি ফুৰিলে মই বহুত শান্তি পাওঁ। যদি পাৰে মোৰ স্মৰণ শক্তি বিলুপ্ত কৰি দিয়ক—বৰ সন্তোষ পাম, বৰ তৃপ্ত হ'ম।

কমলা—স্মৰণ শক্তি নাইকিয়া হলে নো থাকিব কি ?

বিশ্ব—সিও ভাল, উন্মাদে বিচাৰে অকল সত্য, সিহঁত থাকে কেৱল এটা চিন্তাত। মোৰ দৰে কেতিয়াবা বিষাদত, কেতিয়াবা ক্ৰোধত আৰু কেতিয়াবা প্ৰতিশোধৰ জ্বালাত অস্থিৰ হোৱাতকৈ একেবাৰেই উন্মাদ হোৱা শতগুণে শ্ৰেয়ঃ। বিজয়াৰ কথা ভাবি মই এখন স্বৰ্গ ৰচনা কৰো আৰু হঠাৎ দীনদাসৰ নিষ্ঠুৰ মূৰ্ত্তি আহি ভাঙি চূৰমাৰ কৰে।

কমলা—তাকে ভাবি তুমি ক্ৰোধত অস্থিৰ হৈছা। ধৈৰ্য্য ধৰাঁ বিশ্ব !

বিশ্ব—এতিয়া জানো মোক অধৈৰ্য্য দেখিছে ? ধৈৰ্য্য ধৰিম !

কমলা—সেয়ে মঙ্গল, তাৰ বাহিৰে কোনো উপায় নাই, একো আশা নাই।

বিশ্ব—নাই, নাই, সৌৱা চাওক—চিতাৰ অগ্নিৰ দৰে পশ্চিম সাগৰ ৰাঙলী হৈ পৰিছে—চাৰিওফালে তাৰ ৰঙা-জিভা যেন দপদপাই উঠিছে।

কমলা—কি কৰিম ! (প্ৰস্থান)

বিশ্ব—কিমান দিনৰ পৰিচিত ? কিমান যুগ দুয়ো একেলগে একে খনি নিকুঞ্জতে বিৰাম লৈ আহিছো !—আহাহা ! ৰহস্যৰ পাৰ নাই। একেখনি মাধৰী কুঞ্জতে শাৰী শাৰী দীপ—চাৰিওফালে দীপাৱলী। অমাবস্যাৰ ঘোৰ অন্ধকাৰৰ মাজত কেৱল জিলিকি আছিল দুগছি বন্তি—দূৰতে চিনি-

পোৱা দুটি আত্মা ! লগে লগে বীণা-ধ্বনি। বীণা বাজি আছে, অন্ত নাই—বাজাঁ, বাজাঁ মোৰ প্ৰাণ-বিমোহিনী বীণা আকৌ বাজাঁ।—হেঁ হেঁ কেনেকৈ ছিগিল ? মোৰ চিৰ আদৰৰ বীণাৰ তাঁৰ ছিগিল কেনেকৈ ? দীনদাসে ছিঙিলে ? দীনদাসে ?

(বিজয়সিংহৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়—আকৌ উন্মাদ হ'ল, মোৰ দোষতেই এই নিৰীহ যুৱকৰ সৰ্ব্বনাশ হ'ল। যদি তেতিয়া বুজিব পাৰিলোঁহেঁতেন যে এটিৰ বিচ্ছেদত আনটিৰ জীৱন-কুসুম এইদৰে ম্লান হৈ যাব ! বিশ্ব ! বিশ্ব !

বিশ্ব—কোন ? কোন আহিছা ? কি কৰিবা ? চাৰিওফালে মেঘে মেঘে খেলা কৰিছে, ক'লা ক'লা মেঘ, বজ্ৰ বুকত থকা মেঘ ! ভীষণ তৰ্জ্জন, গৰ্জ্জন, তথাপি পানী নাই। কি কৰিবা তুমি কি কৰিবা ?

বিজয়—কৰিম কি ? কৰিবৰ কিবা উপায় দেখা হলে ইচ্ছা কৰি এইদৰে বহি নেথাকো। বিজয়াক আনি এবাৰ তোমাৰ লগত দেখা কৰাবৰও উপায় নাই—দীনদাসে বিশ্বাস নকৰে।

বিশ্ব—সেইয়া—সেইয়া ? তাঁৰ—তাঁৰ থকা বাজনা। (খিড়িকীয়েদি মুখ উলিয়াই) হেৰাঁ, এইফালে আহাঁ—ভিতৰলৈ।

বিজয়—তোমাৰ বাজনা শুনিবৰ মন গৈছেনেকি ?

বিশ্ব—বাজনা মিলাবৰ মন গৈছে।

(হাতত অলপ পানী লৈ কমলাৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়—সেয়া কি কমলা ?

কমলা—অলপ পানী। বিশ্ব, হোৱাঁ অলপ আহাৰ কৰা। কিছু সুস্থ হ'বা।

বিশ্ব—তেনে দিয়ক—(হাত মেলি লয় আৰু খায়)

(ভিতৰৰ বেহেলাৰ ধ্বনি লাহে লাহে ওচৰ চাপি আহে)

বিশ্ব—বজোৱাঁ, বজোৱাঁ—

(বেহেলা বজাই ভিক্ষাৰীৰ প্ৰৱেশ)

তুমি ইয়াতে বহি বহি বেহেলা বজোৱাঁ, মই শুনিম।

কমলা—বাছা।

বিশ্ব—আপোনালোক যাওক, মই সম্পূৰ্ণ সুস্থ।

(বিজয় আৰু কমলাৰ প্ৰস্থান)

বিশ্ব—তুমি বজাব জানা ?

ভিক্ষাৰী—ভিক্ষাৰী মানুহ! এয়ে মোৰ জীৱনৰ সম্বল ; ইয়াকে মই ভাল পাওঁ।

বিশ্ব—ভাল পোৱা ? তথাপি ভিক্ষাৰী ? কিহৰ ভিক্ষাৰী তুমি ?

ভিক্ষা—মানুহে ভাবে মই ধনৰ ভিক্ষাৰী, কিন্তু মোক ধন নেলাগে। মই স্নেহৰ ভিক্ষাৰী।

বিশ্ব—আহা! মই কি জানানে ? মই তোমাতকৈও দীন ভিক্ষাৰী! তুমি বেহেলা বজাব জানা ? বজোৱাঁ—

(ভিক্ষাৰীয়ে ৰেপ দিয়ে লাহে লাহে কক্ষ জন্‌জনাই উঠে)

বিশ্ব—লাহে লাহে আৰু লাহে লাহে বজোৱাঁ। আহ্—মনে মনে থাকা। শুনিছানে ? তুমি শুনিছানে বিজয়া ? কি মধুৰ যন্ত্ৰ-সঙ্গীত! আহাঁ, তুমি মোৰ বুকৰ ওচৰলৈ আহাঁ (ধৰিব খুজি) এ সাবটি ধৰিব খোজোতেই কাঢ়ি নিলে ? কাঢ়ি নিলে মোৰ বিজয়াক ? দিয়াঁ, দিয়াঁ।

ভিক্ষা—কি দিম ?

বিশ্ব—বিজয়াক—

ভিক্ষা—মই ভিক্ষাৰী—মই কি দিব পাৰো ?

বিশ্ব—অ—তুমি গাবও জানানেকি ? তোমাৰ মাতটি বৰ মিঠা যেন লাগিছে।

ভিক্ষা—অলপ জানো।

বিশ্ব—তেনে গোৱাঁ। এনে এটি গান গোৱাঁ—যিটিৰ ৰচনাত আশা, মূৰ্চ্ছনাত আশা, লহৰত আশা! যাৰ ধ্বনিয়ে আকাশ-বতাহ ভেদ কৰি যুগ যুগান্তৰলৈ বিশ্বপ্ৰকৃতিৰ বুকত এটা কৰুণ কাহিনী লৈ ফুৰাব পাৰে। যিটিৰ ঝঙ্কাৰে অন্ধকাৰ ভেদ কৰি একো একোটা আশাৰ জীৱন্ত মূৰ্ত্তি গঢ়ি তুলিব পাৰে। পাৰিবা ? এনে গান গাব পাৰিবা ?

ভিক্ষা—তেনেকুৱা গান গাব পাৰোনে নোৱাৰো ক'ব নোৱাৰো। কিন্তু বীণাপাণিৰ দয়া হলে হেমন্ত সন্ধ্যাৰ কৰুণ ৰাগিনীও বসন্ত উষাৰ দৰে হাস্যোজ্জ্বল হৈ উঠিব পাৰে।

বিশ্ব—চেষ্টা কৰাঁ, তুমি ভিক্ষাৰী। ভিক্ষাৰীৰ প্ৰতি তোমাৰ হৃদয় নিশ্চয় ভৰি আছে।

ভিক্ষা—(অলপ ভাবি)

গীত।

তোৰ সবল হিয়াৰ সহজ কথা
বেদন ভৰা প্ৰাণৰ বেথা
কেৱেঁ কতো নুশুনিলে
নেপাতিলে কাণ।
গাৱেঁ ভূঞে দেশে দেশে
কত জনে কত বেশে
কুটুম বোলাই কৰিছিলে
আপোন ভাবৰ ভান।
তেওঁ দেখো নুবুজিলে
তোৰ কান্দে কিয় প্ৰাণ!
দুদিন দেহাৰ ক্ষণেক লেখা
অসীম মাজৰ এই একেলা
কাণপাতি শুন হেৰ
বিশ্ব বীণাৰ তান;
আপোন পৰৰ নাই ভাব
নাই পুণ্য, নাই পাপ
সৰল সহজ নিমজ সুৰৰ
প্ৰাণ ভৰা গান।

বিশ্ব—স্তব্ধ কৰা—স্তব্ধ কৰা—স্বপ্ন! স্বপ্ন! সকলো স্বপ্ন—চাৰিওফালে স্বপ্নৰ জাল ব'ই কেৱল প্ৰবঞ্চনাৰ মাজত জীৱন নিয়াইছোঁ। ক'ত মই আৰু ক'ত মোৰ প্ৰাণ? কোন মই? মিছা—মিছা—সকলো মিছা। মই নাই। মই মিছা—মোতকৈ অনেক গুণে বেছি সঁচা, লক্ষ কোটি গুণে সঁচা; ভয়ঙ্কৰ ৰূপে সঁচা এই উদয়পুৰৰ অভিজাত বৰ্গ, দীনদাসৰ ইচ্ছা—সেয়া! সেয়া! তুমি গুচি যোৱা। মোক স্বপ্ন ৰাজ্য নেলাগে মই কবি নহওঁ। মই মানুহ, সামান্য মানুহ—মোক বাস্তৱ ৰাজ্য লাগে—স্বপ্ন নেলাগে—সকলো প্ৰবঞ্চনা! প্ৰবঞ্চনা! ভীষণ প্ৰবঞ্চনা!

৫ম অঙ্ক

১ম দৃশ্য

ঘৰ

দীনদাস আৰু কমলা।

দীন—সৰ্ব্বনাশ কৰিম। আপোনাৰ কলঙ্ক-কাহিনী প্ৰচাৰ কৰি মেৱাৰত মুখ উলিয়াব নোৱাৰা কৰিম।

কমলা—সেই বাবে মই ভয় কৰা নাই। দীনদাস! তুমি ভাবিছা নেকি যে ইয়াৰ প্ৰতিশোধ নহব? জন্মে জন্মে নৰকত পচি মৰিবা।

দীন—ভয় নাই, চকুৰে নেদেখা, কাণেৰে নুশুনা নৰকৰ কথালৈ ভয় নাই।

কমলা—মোৰ সন্তানক মোৰ ঘৰলৈ যাবলৈ নিদিবা ?

দীন—নিদিও, আপুনি বিশ্বসিংহক আশ্রয় দিছে, সি মোৰ শত্রু।

কমলা—দীনদাস, তুমি ভাবিছা নেকি যে তোমাৰ হাতত মই পুতলাৰ দৰে নাচি আছো ? ভাবিছা নেকি যে তুমি অপৰাজেয় ?

দীন—নিশ্চয় মই অপৰাজেয়। আজি উদয়পুৰত কাৰো এনে শক্তি নাই যি মোৰ হাতৰ পৰা বিজয়াক লৈ যাব পাৰে।

কমলা—তুমি নিজে প্ৰতাৰক সেইবাবে সকলোকে সন্দেহ কৰা তোমাৰ পক্ষে স্বাভাৱিক। এবাৰ দান কৰি কন্যা ওলোটাই নিয়া প্ৰথা হিন্দু শাস্ত্ৰত নাই।

দীন—তেন্তে ইমান আয়োজন কিয় ?

কমলা—দীনদাস ! তুমিও মানুহ। তোমাৰও বুজা শক্তি আছে। বিশ্বসিংহৰ আজি কি অৱস্থা এবাৰ চাই আহাঁ। তেতিয়া সুধিবা, কিয় মই বিজয়াক এবাৰ নিব খুজিছোঁ।

দীন—হাঃ হাঃ ইমানখিনি অনুগ্ৰহ মোৰ হৃদয়ত নাই।

কমলা—ছিঃ তোমাক আৰু কম কি ? তুমি মানৱ জীৱনৰ এটা কলঙ্ক।

দীন—সাৱধান ! আপোনাৰ তিৰস্কাৰ সহ্য কৰিবলৈ মই বাধ্য নহওঁ। ইচ্ছা কৰিলে আপুনি ইয়াৰ পৰা গুচি যাব

পাৰে। আপোনাৰ লগত মোৰ কোনো কথা কবলগীয়া নাই।

(গুচি যায়)

কমলা—নৰপশু, পিশাচ, তোৰ প্ৰায়শ্চিত্ত নহবনে ? তই অনন্ত কাল নৰকৰ দুৰ্গন্ধত পচি মৰিবি।

(বিজয়াৰ প্ৰৱেশ)

বিজয়া—আই ! তুমি আকৌ আহিছিলা কিয় ? কিয় বাৰে বাৰে মোক যন্ত্ৰণা দিছা ?

কমলা—এবাৰ বিশ্বসিংহৰ ওচৰলৈ তোক নিবৰ মন গৈছিল।

বিজয়া—কিয় ? কোনো প্ৰয়োজন নাই। বিশ্বসিংহক নতুনকৈ চাবৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই।

কমলা—(মাকৰ মন) বিজয়া, মই যে তোৰ মাৰ—

বিজয়া—আই !

কমলা—পাৰিবি বিজয়া ? ইমানখিনি সহ্য কৰিব পাৰিবি ? তোৰ বুকুত আৰু ধৰিবনে ?

বিজয়া—বলেৰে সহ্য কৰিম। এবাৰ চাম সহিষ্ণুতাৰে মোৰ প্ৰেমক জয়ী কৰিব পাৰো নে নোৱাৰো—এবাৰ চাম প্ৰেম সৰ্ব্বজয়ী হয়নে নহয়।

কমলা—নোৱাৰ বিজয়া। মানুহৰ সকলো কামৰে এটা সীমা আছে। ধৈৰ্য্যৰো সীমা অতিক্ৰম কৰিব নোৱাৰে। লক্ষ্মী অৱতাৰী স্বয়ং সীতা দেৱীয়েও এই ধৈৰ্য্যৰ সীমা পাৰ হ'ব নোৱাৰি ৰামচন্দ্ৰৰ মুখৰ এষাৰ কথাত পাতাললৈ গুচি গ'ল।

বিজয়া—তথাপি মই সহিম।

কমলা—বিজয়া।

বিজয়া—আই।—আই, মোৰ এটা অনুৰোধ ৰাখিবানে ?

কমলা—তোৰ অনুৰোধ ?

বিজয়া—তুমি মোৰ ওচৰলৈ নাহিবা।

কমলা—তোৰ ওচৰলৈ মই নাহিম ?

বিজয়া—নাহিবা—আই, তুমি নাহিবা।

(ভিতৰ সোমায়)

কমলা—হিয়া ভাগি গৈছে, তথাপি মুখ ফুটাই কোৱা নাই। উঃ ইমান কৰুণ ? (প্ৰস্থান)

২য় দৃশ্য

উদয় সাগৰৰ পাৰ

[আদিল আৰু পূৰঞ্জয় আহে]

আদি—বন্ধু, আপোনালোকে সঁচাকৈয়ে ধন্য, স্বাধীন গৌৰৱ-মণ্ডিত এই উদয়পুৰ মেৱাৰীৰ পক্ষে সঁচাকৈয়ে গৌৰৱৰ বস্তু। পাহাৰৰ ওপৰত থকা সৌ দুৰ্গ আৰু ৰাজ-প্ৰাসাদৰ দৃশ্য অতি মনোৰম।

পুৰ— স্বাধীনতা মেৱাৰীৰ মহামন্ত্ৰ। সৌযে দেখিছে পাহাৰবোৰ—তাৰ প্ৰত্যেকটিয়েই একো একোটা অতীত কীৰ্ত্তিৰ বিজয়স্তম্ভ! তাৰ প্ৰত্যেকটো শিলত একো একোজন ৰাজপুত বীৰৰ জীৱন কাহিনী সোণালী আখৰেৰে লিখা আছে।

আদি—মোগল আক্ৰমণৰ কথা মনত পৰিলে মুছলমানক ঘিণ কৰিবৰ মন যায়, নহয়নে ?

পুৰ— স্বাধীনতাৰ শত্ৰু বুলি, স্বদেশৰ শত্ৰু বুলি সকলোকে ঘিণ কৰোঁ, কিন্তু কেৱল মুছলমান বুলি নহয়।

আদি—অতীতৰ কথা সুঁৱৰি মোৰ ওপৰত আপোনাৰ খং উঠা নাই কিয় ?

পুৰ— যেতিয়া মুছলমানে ভাৰতক জন্মভূমি বুলি গ্ৰহণ কৰিছে, যেতিয়া মুছলমানে ভাৰতৰ কল্যাণ কামনা কৰিছে, আমি কিয় ভাই বুলি বুকত তুলি নলম ? কেৱল জাতিগত ঈৰ্ষ্যাৰ জুই জ্বলাই ভাৰতক কিয় অপমান কৰিম ?

আদি—এই উদাৰ বাক্য, এনে মিলন-প্ৰয়াস আজি হিন্দু-মুছলমানৰ প্ৰয়োজন। গোটেই ভাৰত এক হওক—হিন্দু-মুছলমান এক হওক—

পুৰ— হ'ব, হ'ব। হিন্দু-মুছলমানৰ মিলনত এনে এখন ভাৰত গঠিত হ'ব, য'ত বিশ্বৰাজ্যৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ আসনখনিয়ে ভাৰত জননীক কোলাত তুলি ল'ব। যাক দেখি সভক্তিৰে জগতে এবাৰ মূৰ দোঁৱাই যাব।

আদি—বন্ধু, ভাৰত কল্পনাৰ অতীত সাম্ৰাজ্য। ইয়াতে কিমান সপোন ডিঠকত পৰিণত হ'ল! কিমান বুৰঞ্জী অমৰ হৈ ৰ'ল। কিন্তু আজি ভায়ে ভাইক অনাদৰ কৰি, অবিশ্বাস কৰি জন্মভূমিৰ প্ৰতি অন্যায় কৰিছে!

পুৰ— সেইটিয়েই ডাঙৰ দোষ। হিন্দু জাতিটো বৰ অভিমানী। আপোনাক মুছলমান বুলি—মোক হীন কুল বুলি ঘিণ কৰিব অথচ তেওঁবিলাকে ভাবি নেচায় যে, জাত ধৰ্ম্মৰ অভিমানৰ ওপৰত কি বিমল গৌৰৱ বৈ আছে।

আদি—বন্ধু আপুনি ঠিক কৈছে। ভাৰত আজিও অপৰাজিত হৈ থাকিলহেঁতেন, যদি এনে সাম্প্ৰদায়িক সংকীৰ্ণতাই ভাৰতবাসীৰ মন কলুষিত নকৰিলেহেঁতেন!

পুৰ— সেইবাবেই কৈছো, ভাৰতবাসী বৰ অভিমানী— ব্যক্তিগত স্বাৰ্থ সিদ্ধিৰ কাৰণেই জাতিৰ গৌৰৱ নষ্ট কৰি আজি এই দশা!

আদি—সভ্য সমাজত ই বৰ গৰ্হিত কাম!

পুৰ— আমি সভ্যতাৰ মুখাহে পিন্ধিছোঁ। সভ্য আপোনালোক, সভ্য ইৰাণ, তুৰাণ, পাৰস্য, আফগানিস্থান।

[নেপথ্যত শোভাযাত্ৰাৰ জয়ধ্বনি, এদল সৈন্যই গাই গাই আহে]

আদি—সেয়া কিহৰ জয় ধ্বনি?

পুৰ— দুৰ্গৰ পৰা সৈন্যসকল ওলাইছে, এই সময়ত সদায় উদয় সাগৰৰ পাৰত সৈন্যৰ শোভাযাত্ৰা হয়। সৌৱা, সেনাপতিও লগতে আহিছে।

[দূৰত সৈন্যদলৰ প্ৰৱেশ। সমুখত সেনাপতিয়ে এখন ডাঙৰ ৰক্ত পতাকা লৈ আহে পাছত সৈন্যসকল।]

গীত

শিৰে শিৰে বই শোণিতৰ নৈ শত মেৰাৰীৰ
জাগক প্ৰাণ।

সুঁৰৰি অতীত ভৈৰৱ গীত ৰুদ্ৰ বীণাত
দিয়ক তান॥

শত সাধনাৰ মেৰাৰ আমাৰ, আমাৰ জননী
ভাৰতী আই।

থাকোতে অমৰ শকতিৰ বৰ শঙ্কা কোনেনো
কৰিব ভাই॥

শক্তি আমাৰ, সাধনা আমাৰ, আমাৰ শোণিত
আমাৰ প্ৰাণ।

জয় জয় বুলি, হেঁপাহেৰে তুলি, দিয়াঁ জননীক
অমৰ দান॥

(গাই গাই গুচি যায়)

আদি—বন্ধু, সঙ্গীতৰ শব্দত যেন মোৰ শৰীৰ নাচি উঠিল। যেন মোৰ শোণিত-সাগৰত ঢৌৰ উপৰি ঢৌ উঠিবলৈ ধৰিলে!

পুৰ—সেইয়ে স্বাধীনতা। সেয়ে স্বাধীনতাৰ মুল্য।

আদি—বন্ধু, মই কৰ্ত্তব্য পাহৰি গৈছো। পাহৰি গ'লো, যে মই চয়তানী বেগমক ধৰি নিবলৈ আহিছিলো।

পুৰ—কিয়, এতিয়াও সময় আছে।—তাইৰ কথা মনত পৰিলে

গোটেই মানৱ জাতিটো এটা অদ্ভুত সৃষ্টি বুলি বোধ হয়।

আদি—সাপ! সাপ! সুন্দৰী ৰমণীৰ বেশেৰে তাই কাল সাপ।

৩য় দৃশ্য

কক্ষ

জুলি—কিমান চেষ্টা বিফল হৈছে! কিমান দিন ৰাতি বিজয়া শুই থাকোঁতে এই অস্ত্র তাইৰ বুকত বহুৱাই দিবলৈ গৈ উলটি আহিছোঁ! শত্রু হলেও তাইৰ মুখখন দেখিলে মৰম লাগে। কিন্তু কোনে মোক ইমান ভয় দেখুৱাইছে? মই নিজেই চয়তানী, মোক কি ভয় দেখুৱাবি? বিশ্বসিংহৰ প্রত্যাখ্যান এতিয়াও মোৰ বুকত বাজি আছে। মই তাৰ প্রতিশোধ নলমনে? ইমান পাষাণী হৈ, চয়তানীৰ জীৱন্ত প্রতিমূর্ত্তি হৈও যদি এই সামান্য কাম এটাত বিফল হওঁ তেন্তে মোৰ সফলতা কিহত? মই বিশ্বসিংহক তিল তিলকৈ দগ্ধ কৰিম, তাক সোঁৱৰাই দিম নাৰীৰ প্রেম প্রত্যাখ্যান কৰাৰ ফল কিমান ভীষণ!—এই অস্ত্র! ইয়াৰ আগেদি যিদিনা টোপ্ টোপ্ কৈ বিজয়াৰ বুকৰ ওপত তেজ মাটিত পৰিব, সেইদিনাহে প্রাণত শান্তি পাম!

(বাহিৰত 'মধুবাই')

জুলি—কোন? কোন? (দুৱাৰৰ ওচৰ চাপি)

বাহিৰত দীনদাস—দুৱাৰ মেলি দিয়াঁ।

(জুলিমাই দুৱাৰ মেলি দিয়ে, দীনদাস সোমাই আহে।)

দীন—ইকি! তোমাৰ হাতত অস্ত্র যে?

জুলি—এই ৰাতি শুদা হাতেৰে দুৱাৰ মেলি দিবলৈ ভয় লাগে!

দীন—অৱশ্যে। কিন্তু মধুবাই, মোৰ হ'ল কি?

জুলি—কি হ'ল?

দীন—দুদিনমানৰ পৰা মোৰ টোপনি নধৰা হৈছে।

জুলি—বৰ বেছি গৰম পৰিছে; সেই কাৰণেই বোধ হয় আপোনাৰ টোপনি অহা নাই।

দীন—নহয়, মধু; মই শুবলৈ ধৰিলেই কলাঘুমটীয়া অৱস্থাতে কিবা কিবি ভয় লগা সমাজিকবোৰ দেখোঁ অথচ সেইবোৰ সমাজিকো নহয়, ডিঠকো নহয়। এইমাত্র এটা সমাজিক দেখিলোঁ, মোক হত্যা কৰিবলৈ এটা বলিয়া মানুহ ল'ৰি আহিছে। ভয়ত অস্থিৰ হৈ মধু, মধু, বুলি মই তোমাক চিঞৰিছো।

জুলিমা—শোৱাৰ আগতে আপুনি চাগৈ তেনেকুৱা কিবা কথা ভাবি আছিল।

দীনদাস—ক'ত? মই কেতিয়াও তেনে কথা ভবা নাই!

জুলিমা—কিয়, আপুনি দেখোন সদায় বিশ্বসিংহৰ কথাকে ভাবি থাকে।

দীনদাস—কিন্তু কি হ'ল জানানে ? স্বপ্ন যদিও সঁচা নহয়, তাৰ কাৰণে ভয় লাগে কিয় ?

জুলিমা—সেইটো এটা ডাঙৰ কথা। ময়ো যে কেতিয়াবা স্বপ্ন দেখি ভয় খোৱা নাই এনে নহয়। অনেক ৰাতি স্বপ্নৰ ভয়ত উজাগৰে কটাইছো আৰু সেই বাবেই এজন ইৰাণী দৰবেশৰ পৰা এই তাবিজটো লৈছোঁ।

দীনদাস—(জুলিমাৰ ছাঁ-টো দেখি) এইটো এইটো হেঁ হেঁ ?

জুলিমা—ক'ত, কি দেখিলে ? সেইটো দেখোন মোৰ ছাঁহে।

দীনদাস—অ', তেন্তে জুলিমা মই এতিয়াও স্বপ্ন দেখিয়েই আছিলো।

জুলিমা—নাই, আপুনি মিছা চিন্তা নকৰিব। আপুনি ইয়াতে অলপ শোৱক। মই আপোনাক অলপ চৰবৎ আনি দিওঁ। (জুলিমা ভিতৰলৈ যায়। দীনদাসৰ টোপনি আহিব খোজে আৰু হঠাতে উচাপ্ খাই উঠে।)

দীনদাস—ইকি ! ইকি ! তুমি বিশ্বসিংহ ? মোক হত্যা কৰিবলৈ আহিছাঁ। তুমি হাঁহিছা। হাঁহি হাঁহি মোক হত্যা কৰিবা ? ইকি ? বিশ্বসিংহ, তৰোৱালৰ আগেৰে তুমি আখৰ লেখিছা ? তুমি শূন্যত আখৰ লেখিব পাৰা ? 'প্ৰতিহিংসা' ! 'প্ৰতিহিংসা' ! (দীনদাসে দেখিছে যেন বিশ্বসিংহই শূন্যত তৰোৱালৰ আগত তেজ সানি সেইদৰে আখৰ লেখি দিছে। ভয়েৰে ওপৰলৈ চাই চাই কল্পিত আশঙ্কাত দীনদাস পাছ হুঁহকি যায়।) মোক হত্যা কৰিবা ? (পাছ হুঁহকি গৈ থাকে আৰু ভিতৰৰ পৰা জুলিমা ওলাই আহোঁতে দীনদাসৰ গাত খুন্দাখাই হাতৰ চৰবতৰ পাত্ৰটো পৰি ভাগে। জুলিমাই দীনদাসক ধৰি শুৱাব খোজে।)

—:০:—

৪ৰ্থ দৃশ্য

দীনদাসৰ বাৰীৰ ভিতৰ

[ভয়ে ভয়ে আদিল আৰু এটা গুপ্তচৰ আহে]

আদিল—মনে মনে আহ। বেছি শব্দ নকৰিবি। সৌ ঘৰটোৰ পিনে জুলিমা যোৱা যেন দেখিছোঁ।

গুপ্তচৰ—ব'লক—জোনাব, এতিয়াই চফা কৰি দিওঁ।

আদিল—চুপ ! লোকৰ বাৰীৰ ভিতৰত বৰকৈ কথা নকবি। ধৰা পৰিলে গৰ্দ্দান যাব।

গুপ্তচৰ—নহয় জনাব। সৌ পিনে লুকাই থাকোঁ—ব'লক। সেই ঘৰটোতে তাই থাকে। ৰাতি গহীন হ'লেই—

আদিল—চুপ ! চুপ ! সিহঁত এতিয়াও সাৰেই আছে। আমি আজি গুচি যোৱাহে ভাল। ব'ল। (দুয়ো গুচি যায়)

৫ম দৃশ্য

আলিবাট

[বিশ্বসিংহৰ প্ৰৱেশ]

বিশ্বসিংহ—আহা ! ভিক্ষাৰী সি ! তাৰ প্ৰিয়তমাৰ কাৰণে জগতক সি ভিক্ষা খুজিছিল ! কাৰণ প্ৰিয়তমাৰ দুখত তাৰ দুখ ! কিন্তু—উস ।—জগতৰ চকুত ঘৃণ্য হৈছোঁ।—অহহ । হৃদয়ৰ শোণিত সাগৰ শুকাই গ'ল । শান্তি সবোৰৰ বিষেৰে উপচি পৰিল—প্ৰেমৰ মন্দাকিনী ধাৰা তীব্ৰ বেদনাত পৰিণত হল ! আদৰৰ কল্পনাতে যি প্ৰাণ এদ্দিন তন্ময় হৈ গৈছিল, আজি সেই প্ৰাণত যন্ত্ৰণাৰ ভীষণ হাহাকাৰ । আজি তাত পিশাচে তাণ্ডব নৃত্য কৰিছে।—প্ৰতিশোধ, প্ৰতিশোধৰ অট্টহাস্যত বিবেক লুপ্ত হৈ গৈছে । প্ৰতিশোধ ল'ম । নিশ্চয় ল'ম । দীনদাসৰ ওপৰত ভীষণ প্ৰতিশোধ ল'ম । তাৰ বুকৰ ওপৰেদি তেজৰ নৈ বোৱাই দিম । চাম দীনদাসৰ কিমান শক্তি আছে ! চাম, তাৰ আভিজাত্যৰ অভিমান ক'ত থাকে । সৌৱা, সৌৱা সি আহিছে । প্ৰতিশোধ ! প্ৰতিশোধ ! দীনদাস ।

(বেগেৰে লৰ মাৰে)

(পাছ ফালৰ পৰা পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ)

পুৰঞ্জয়—বিশ্বসিংহ লৰ মাৰিছে কিয় ? সৰ্ব্বনাশ । সৌৱা দীনদাসক আক্ৰমণ কৰিলে । আজি আৰু ৰক্ষা নাই ।

(লৰ মাৰে)

পটপৰিবৰ্ত্তন ।

(দীনদাসৰ বুকৰ ওপৰত বিশ্বসিংহ বহি থাকে ।)

দীনদাস—বিশ্বসিংহ, এৰি দে, এৰি দে, অন্যায় ভাবে কিয় মোক আহত কৰিব খুজিছ ?

বিশ্ব— অন্যায় ? অন্যায় ? তেন্তে উঠ ন্যায়বান, উঠ ! আকৌ তোক আহ্বান কৰিছোঁ ।

(বেগাই পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ)

পুৰ— (বিশ্বসিংহৰ হাতত ধৰি) ক্ষান্ত হোৱাঁ, ক্ষান্ত হোৱা বিশ্বসিংহ ।

বিশ্ব— (এছাৰ মাৰি) ক্ষান্ত হ'ম ? মই ক্ষান্ত হ'ম ? যোৱা—তোমাক কোনে মাতিছে । আজি মই প্ৰতিহিংসাৰ পিশাচ-মূৰ্ত্তি, আজি মোৰ মনুষ্যত্ব নাই ; মোৰ বিবেক নাই—দীনদাস !

দীন— কাপুৰুষ ?

(দীনদাসক আকৌ আক্ৰমণ কৰে । অৱশ হৈ দীনদাস পৰি যায় । বিশ্বসিংহই বুকৰ ওপৰত আকৌ হেঁচা মাৰি ধৰে ।)

পুৰ—যাওঁ বেগেতে কটোৱালক খবৰ দিওঁ । (লৰি যায়)

বিশ্ব—এইবাৰ পৰাস্ত হৈও মনত পৰা নাইনে পিশাচ তই মোক কি কৰিলি ? ক'ৰ পাৰনে তই কেনেকৈ মোৰ হৃদয় শ্মশান কৰিলি ? স্বীকাৰ কৰিছনে বিজয়াৰ প্ৰেমত মই বিজয়ী ?

দীন— (ছট্ ফট্ কৰি হাতেৰে 'নকৰো বুলি কয় ।)

বিশ্ব—নকৰ ?

দীন— নকৰো !

বিশ্ব—তেনে আৰু ল (দীনদাসক আঘাত কৰে ।) মোৰ জীৱনৰ কঠোৰ সাধনা নষ্ট কৰি, মোৰ বুকৰ মাণিক কাঢ়ি নিছিলি ? আজি, আজি তোক কোনে ৰাখিব ? ক'লৈ গ'ল আজি তোৰ ইচ্ছা ?

(দীনদাসক আঘাত কৰে)

দীন—বিশ্বসিংহ, স্বীকাৰ কৰিছোঁ মই ভুল কৰিলোঁ। মোক ক্ষমা কৰা ।

বিশ্ব—ক্ষমা এতিয়া বিচাৰিছ ? এতিয়া ক্ষমা ক'ত আছে ? এতিয়া মই দয়া, ক্ষমা, প্রেমৰ ৰাজ্য পুৰি ছাৰখাৰ কৰিলোঁ । ক্ষমা নাই, আৰু ক্ষমা নাই দীনদাস (কান্দে)

দীন—স্বীকাৰ কৰিছোঁ তোমাৰ জয় হ'ল বিশ্বসিংহ—কিন্তু ।—

বিশ্ব—কিন্তু কি ? আৰু কি কৰি ? মোৰ হৃদয় অন্ধকাৰ, সংসাৰ অন্ধকাৰ, জগত অন্ধকাৰ কৰি দিলি আৰু কি বাকী থৈছ ?

দীন—শুনা—বিশ্বসিংহ তোমাৰ পৰম শত্রু জুলিমা বেগমৰ হাতত এনে কিছুমান চিঠি থৈ দিছোঁ যিবোৰে মোৰ এই পৰাজয়ৰ প্রতিশোধ ল'ব ।

বিশ্ব—ভয় নাই। আজি মই নিজেই প্রতিশোধ। আৰু কি হব প্রতিশোধ ! (দীনদাসক এছাৰ মাৰি দি উঠে আৰু

উন্মাদ গতিৰে 'বিজয়া ।' বুলি লৰ মাৰে ।)

(কটোৱাল আৰু দুটা মানুহৰ প্রৱেশ)

কটোৱাল—এখেতক বেগেতে চিকিৎসালয়লৈ লৈ ব'ল। ধৰ। ধৰ।

(দাঙি ধৰে)

৬ষ্ঠ দৃশ্য

মুকলি ঠাই

(গীত গাই গাই ভিক্ষাৰী সোমাই আছে।)

গীত

সপোন কুঁহেলি হেৰ' কোনে আনিলি,
সপোন সুখৰ কোনে দ'ল সাজিলি ?
সুখৰ সপোন ৰাগি
নিমিষে এৰায় লাগি,
সোণৰ কলচি ভাগি
যায় উৰঁলি ॥

বননিৰ চউপাশে আন্ধাৰৰ খনি
আন্ধাৰ হিয়াত মোৰ কত শত বাণী !—
স্মৃতিৰ নেদেখি কুল
জীৱনেই মহাভুল,
মন্দিৰ ঢাকি থ'লে,
কি যে কুৰঁলি !

৭ম দৃশ্য

দীনদাসৰ চোতাল

(এখন খিড়িকীৰ দাঁতিত বিশ্বসিংহ থিয় দি থাকে।)

বিশ্ব—উস্! হিয়াৰ মাজত এখন স্মৃতিৰ শ্মশান জ্বলিব লাগিছে! কোনোবাই যেন মোৰ ভাগৱত জাপ যাব খোজা চকু দুটাৰ ফালে চাই কৈছে—“বিশ্বসিংহ!” যেন কোনোবা অতীত যুগৰ বাসন্তী উষাতে শুনা সুমধুৰ মাত এটি!—কি আদৰ কৰি কৈছে—“বিশ্বসিংহ ইমান তন্দ্রা?—হৃদয়ত তোৰ ইমান বিষ?” কোনে ক'লে? কেনি গ'ল? আ-হা-হা! মোৰ সোণৰ শৈশৱ? নিমেষে নিমেষে, দিনে দিনে, পলে-পলে—মোৰ প্রতি কথাটিৰে, প্রত্যেক বিশ্বাসটিৰে, প্রত্যেক ইচ্ছা-আকাঙ্ক্ষাটিৰে কিমান দিনৰে পৰা বিজয়াক মোৰ মানসী মূৰ্ত্তিৰ লগত মিলাই থৈছোঁ—এটা উদ্ধত নৰ-পশুৰ অত্যাচাৰে মোৰ বুকৰ পৰা বিজয়াক আঁতৰাই নিব খুজিছিল।—এই ঘৰবাৰীবোৰ লৰিছে কিয়? মানুহবোৰো এইদৰে লৰিছেনে কি? নাই, মানুহ লৰিব কেনেকৈ? মানুহ যে অলৰ—

(ওপৰৰ পৰা বিজয়া নামি আহে)

বিজয়া—(ধীৰেৰে) বিশ্বসিংহ।

বিশ্ব—আঃ! কি তৃপ্তি! কোন? তুমি কোন? তোমাৰ এষাৰ মাতত ইমান মাধুৰী?

বিজয়া—এই ফালে চোৱা—মই বিজয়া।

বিশ্ব—বিজয়া! বিজয়া!

বিজয়া—অধৈর্য্য হৈছাঁ কিয়। (কান্দো কান্দো হৈ) বিশ্ব?

বিশ্ব—বিজয়া! বিজয়া! তুমিয়েই এদিন মোক কোৱা নাছিলানে যে, মোৰ প্রতি তোমাৰ প্রেম অচল অটল হৈ থাকিব? তোমাৰ সেই প্রতিজ্ঞা নেৰাখিলা কিয়?

বিজয়া—(স্বগতঃ) মই এতিয়া কম কি? কেনেকৈ কওঁ মই কিয় দীনদাসক বৰণ কৰিলো? সেইটো যদি মুখ ফুটাই কব পৰা কথা হ'লহেতেন! আই! আই?

বিশ্ব—নেৰাখিলা কিয়। কোৱা—

বিজয়া—ক'ম কি? মোৰ নিজৰ গা-তেই দোষ মোক ক্ষমা কৰা। (কান্দে)

বিশ্ব—বিজয়া, তুমিও কান্দিছাঁ। মই জানো—মোৰ অন্তৰে জানে তুমি অতি সৰলা। তুমি দেৱী। আহাঁ বিজয়া, মোৰ কাষলৈ আহাঁ—আজি মই তোমাক এৰি এক মুহূৰ্ত্তও থাকিব নোৱাৰো। মই আজি তোমাক বলেৰে লৈ যাম।

বিজয়া—বলেৰে লৈ যাবাঁ। ভাবি চোৱা, মই এতিয়া আৰু মোৰ নিজৰ নহওঁ। মই দীনদাসৰ। তেওঁ মোক তেওঁৰ মৰ্য্যাদাৰ ৰখীয়া কৰি থৈছে। তেওঁৰ প্রতি বিশ্বাসী হৈ থাকিবলৈ মই বাধ্য।

বিশ্ব—কিন্তু মোৰ বিবেক আজি সিমান উদাৰ নহয় মোৰ

গতিও সিমান ধীৰ নহয়। তুমি আহাঁ, মোৰ লগত যাব লাগিব।

বিজয়া—বিশুদ্ধ ব্ৰতে আমাৰ প্ৰেম নিষ্কলঙ্ক কৰি ৰাখিব। পৱিত্ৰ তুলসীৰ দৰে আমি তাৰ সম্মান ৰক্ষা কৰিম। বিশ্বসিংহ, পৃথিবীত যাতনা—কিন্তু সৰগত শান্তি বিৰাজ কৰিছে।

বিশ্ব—সিমান ভাবিবৰ মোৰ সময় নাই। মোৰ হৃদয় শুকান মৰুভূমিৰ নিচিনা হৈ গৈছে—আঘাতৰ উপৰি আঘাত লাগিছে। মই কি হৈছোঁ—কি কৰিছোঁ—নিজেই ক'ব পৰা নাই।

বিজয়া—ময়ো তোমাৰ যন্ত্ৰণা দেখা পাইছো—কিন্তু কৰিম কি ? মোৰ প্ৰেম তোমাৰ নিজা, মই আগেয়েও তোমাৰ, এতিয়াও তোমাৰে। তোমাৰ মূৰ্ত্তি মোৰ হিয়াত অঁকা আছে। মই নীৰৱে তাক আৰাধনা কৰিম।

বিশ্ব—নীৰৱে নীৰৱে থাকি প্ৰাণত যি প্ৰচণ্ড ধুমুহা উঠিছে আজি তাক শান্ত কৰিবৰ আন একো উপায় নাই বিজয়া। তুমি আজি মোক কাল সাগৰত উটাই নিদিবা।

বিজয়া—(কান্দো কান্দো হৈ বুকু ভগা মাতেৰে) মই যে এজনৰ বিবাহিতা ভাৰ্য্যা।

বিশ্ব—দীনদাসৰ। মই তাক হত্যা কৰি আহিছো।

বিজয়া—কি সৰ্ব্বনাশ কৰিলা ? কিয় তেওঁক হত্যা কৰিলা ?

বিশ্ব—কিয় হত্যা কৰিলো ক'ব নোৱাৰো। শুনা—মৰিবৰ

আগতে সি কৈ গৈছে—তোমাৰ জয় হ'ল হয় কিন্তু জুলিমাই ইয়াৰ প্ৰতিশোধ লব। তাইৰ হাততে চিঠিবোৰ আছে।

বিজয়া—কি চিঠি ?

বিশ্ব—ক'ব নোৱাৰো।

বিজয়া—বিৰক্তিৰ কাৰ কলঙ্ককাহিনী সেই চিঠিবোৰত লুকাই আছে ? মোৰ নিজৰ নেকি ? কি বিপদ ! তুমি ক'ব নোৱাৰানে সেইবোৰ কি চিঠি ?

বিশ্ব—মই সেইবোৰ একো নেজানোঁ। এতিয়া মোক কোৱাঁ—তুমি যাবানে নোযোৱাঁ ?

বিজয়া—বাৰে বাৰে কৈছোঁ—মোৰ ওপৰত এতিয়া মোৰ একো হাত নাই।

বিশ্ব—(খঙেৰে) কিন্তু দীনদাস যে আৰু এই জগতত নাই। (হাতত ধৰি) তুমি যাব লাগিব।

বিজয়া—বিশ্বসিংহ ! তোমাৰ পদে পদে বিপদ। ছিঃ ! মই তোমাক ঘিণ কৰোঁ—

বিশ্ব—কি ! কি ! বিজয়া, তুমি মোক ঘিণ কৰাঁ ? বিজয়া ! বিজয়া ! মোৰ বুক ভাগি গ'ল—হৃদয় চূৰমাৰ হ'ল।—অ—হ—হ। অৱশেষত বিজয়ায়ো মোক ঘিণ কৰিলে ! যাঠি তৰোৱালৰ কোব, দুৰ্ভাগ্য দুৰাশাৰ প্ৰবঞ্চনা আৰু সাতোটি বছৰৰ প্ৰাণপণ চেষ্টাৰ প্ৰতাৰণা সহ্য কৰি কৰি শেহত শুনিলোঁ—মোৰ আচৰণ ঘৃণনীয়। মই ঘৃণনীয়—.

(কওঁতে কওঁতে বিশ্বসিংহৰ বুক ভাগি যাব খুজিছে আৰু অৱশ হৈ ঢ'লি পৰি যায়।)

বিজয়া—(অলপ অধৈৰ্য্য হৈ ডাঙৰকৈ কয়।) কপাল! কপাল! মোৰ কপাল! নিয়তিয়ে কোৱাইছে, মই কোৱা নাই। মই তোমাক ঘিণ কৰিব পাৰোনে বিশ্বসিংহ?—ইকি। তুমি এনে কৰিছঁা কিয়? বিশ্বসিংহ! দেৱতা? মোৰ প্ৰিয়তম!

(ধৰি ধৰি ভিতৰলৈ লৈ যায়।)

৮ম দৃশ্য

দীনদাসৰ পদূলি

(ভিতৰত হাই উকমি, ধৰ মাৰ শব্দ হৈছে। আদিল আৰু কিছুমান মানুহ ল'ৰি আহে)

এটা মানুহ—এইটো, এইটো, ইয়েই মানুহজনীক হত্যা কৰিছে।

আন এটা—ধৰ্ ইয়াক। তপতে তপতে ধৰি নি খবৰ দিলে বহুত পুৰস্কাৰ পাম।

আদিল—ৰবাঁ, মই হত্যাকাৰী নহওঁ। এই চোৱাঁ—লক্ষ্ণৌ নৱাবৰ ইস্তাহাৰ। নৱাবৰ আদেশ মতে মই তেওঁক হত্যা কৰিছো।

এটা মানুহ—(পঢ়ি) থোৱা—বৰ দোষটো কৰিলে। কিবা বোলেনে শাস্ত্ৰয়ো কৈছে 'সতীৰো পতিভ্ৰম' হয়।

আন এটা—নহয় ইয়াক, ইয়াক ধৰ্। ই বৰ অঘাইটং (ধৰিব খোজে। পুৰঞ্জয়ৰ প্ৰৱেশ।)

পুৰঞ্জয়—সাৱধান। তেওঁক নধৰিবাঁ। তোমালোক গুচি যোৱাঁ—তেওঁৰ একো দোষ নাই। (মানুহবোৰ এটা এটাকৈ আঁতৰে)

আদিল—(এখন ছুৰি দেখুৱাই) এই চাওক, এই বিষাক্ত অস্ত্ৰেৰে বিজয়াক হত্যা কৰিবলৈ পিশাচী আহি উদয়পুৰ পাইছিলহি।

পুৰঞ্জয়—আজি সকলো শেষ হ'ল। বিশ্বসিংহই দীনদাসৰ ওপৰত ভীষণ প্ৰতিশোধ ল'লে। বেচেৰাৰ চিকিৎসালয়তে মৃত্যু হ'ল।

আদিল—সেইয়া কিহৰ শব্দ? এই পিনে যেন এটা কৰুণ ধ্বনি শুনিলোঁ?

(ভিতৰত—'হাঁয়' 'হাঁয়' শব্দ)

পুৰ—সৰ্ব্বনাশ! বোধ হয় উন্মাদ বিশ্বসিংহই বিজয়াকো কিবা কৰিলে হ'ব পায়। আহক—আহক—

(দুয়ো বেগাই যায়)

—:০:—

৯ম দৃশ্য

দীনদাসৰ ঘৰৰ ভিতৰ

(এখন শয্যাত বিশ্বসিংহৰ অচেতন দেহ পৰি থাকে। ওচৰত এজন বৈদ্য আৰু দুই তিনিজন মানুহ। কমলা আৰু বিজয়া বিষাদ মনেৰে থাকে। বিজয়াৰ অৱস্থা শোক লগা।)

কমলা—কোৱাঁ, কোৱাঁ বৈদ্য, বিশ্বসিংহৰ কি হৈছে ?

বৈদ্য—(গম্ভীৰ সুৰেৰে) কাৰণ বৰ গুৰুতৰ। হৃদ্‌যন্ত্ৰৰ বিকাৰত শৰীৰ বৰ দুৰ্ব্বল। অকস্মাৎ গুৰুতৰ মানসিক আঘাত পাই স্পন্দন কমি আহিছে।

কমলা—ইকি ! বিশ্বসিংহৰ গা দেখোন তেনেই চেঁচা পৰি আহিছে বৈদ্য ? চোৱাঁচোন চোৱাঁ। চেতনা ঘূৰি আহিবনে ?

বিজয়া—আহিবনে, আহিবনে বৈদ্য ? হাঁয় ! হাঁয় ! মই কি কৰিলোঁ ? মই কি কৰিলোঁ ?

বৈদ্য—(বিশ্বসিংহৰ নাড়ীত হাত দি) ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা !···

বিজয়া—কি হ'ল বৈদ্য ? নহয়—আকৌ চোৱাঁ। তোমাৰ ভুল হৈছে বৈদ্য। (বিশ্বক সাবটি ধৰে)

বৈদ্য—(বিষাদ মনেৰে) সকলো শেষ !···(তলমূৰ কৰি ওলাই যায়)

বিজয়া—(কান্দি কান্দি) প্ৰিয়তম ! প্ৰিয়তম ! শুনা—জীৱন কালত যি কথা মুখ ফুটাই ক'বলৈ সুযোগ নাপালোঁ,—যাৰ অভাৱত তুমি আজি···(বিশ্বক সাবটি ধৰি)

কমলা—জুলিমাৰ প্ৰতিশোধ পূৰ্ণ হ'ল।

বিজয়া—জুলিমা নহয়—জুলিমা নহয়। ময়েই সৰ্ব্বনাশ কৰিলোঁ। হঠাৎ কলোঁ,—'মই তোমাক ঘিণ কৰো'। সেয়েই কাল হল।

কমলা—বিজয়া ! বিজয়া !

বিজয়া—(উন্মাদিনীৰ দৰে উঠি কেউফালে চাই। আই ! আই !—কি কৰিলোঁ ? কি কৰিলোঁ ? বিশ্বসিংহ ! অপৰাধ মোৰ কৰিবাঁ মৰ্ষণ। তোমাৰে আছিলো মই প্ৰাণৰ প্ৰতিমা···তোমাৰ হৈয়েই যেন জন্ম জন্মান্তৰে তোমাৰ কাষতে পাওঁ স্থান···জীৱন দেৱতা মোৰ !··· (ঢলি বিশ্বসিংহৰ গাত পৰিল)।

কমলা···বিজয়া ! বিজয়া আৰু নাই।

যৱনিকা